

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIĀLO PĒTĪJUMU INSTITŪTS

**SOCIĀLO ZINĀTŅU
VĒSTNESIS**

SOCIAL SCIENCES BULLETIN
ВЕСТНИК СОЦИАЛЬНЫХ НАУК

2007 2 (6)

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija pieņem rakstus latviešu, angļu un krievu valodā.

Redakcijas kolēģija

V. Meņšikovs, redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs (Daugavpils, Latvija), Ā. Āslands (Oslo, Norvēģija), V. Gotvalds (Līneburga, Vācija), K. Habibulins (Sanktpēterburga, Krievija), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvija), Jonhoks Čou (Stokholma, Zviedrija), V. Justickis (Viļņa, Lietuva), V. Kosiedovskis (Toruņa, Polija), Ž. Ozoliņa (Rīga, Latvija), S. Partickis (Lubļina, Polija), R. Povilaitis (Kauņa, Lietuva), L. Rikvuda (Plimuta, Lielbritānija), B. Rivža (Jelgava, Latvija), J. Saulītis (Daugavpils, Latvija), V. Speranskis (Maskava, Krievija), S. Stanaitis (Viļņa, Lietuva), T. Tisenkopfs (Rīga, Latvija), J. Vankeviča (Vitebska, Baltkrievija), M. Vidnere (Daugavpils, Latvija), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvija), V. Zahars (Rīga, Latvija)

Redakcija

A. Ivanovs (redaktors), J. Baltgailis, E. Jermolajeva, M. Mihailova, I. Ostrovska, I. Plotka (redaktora vietniece), A. Ruža, J. Semeņeca (sekretāre), V. Volkovs

Adrese

Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūts,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvija
Tālrunis (+371)65422163 E-pasts sociovm@dau.lv

Izdevējs

Daugavpils Universitāte

Reģistrācijas Nr. 000702889

Reģistrācijas apliecība Nr. M 000331

Dibināts 2004. gadā

© Daugavpils Universitāte

ISSN 1691-1881

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian.

Editorial Board

V. Meņšikovs, Chairman of the Editorial Board (Daugavpils, Latvia), A. Aasland (Oslo, Norway), W. Gottwald (Lüneburg, Germany), K. Habibullin (St Petersburg, Russia), A. Ivanovs (Daugavpils, Latvia), V. Justickis (Vilnius, Lithuania), W. Kosiedowski (Toruń, Poland), Ž. Ozoliņa (Riga, Latvia), S. Particki (Lublin, Poland), R. Povilaitis (Kaunas, Lithuania), L. Rickwood (Plymouth, Great Britain), B. Rivža (Jelgava, Latvia), J. Saulītis (Daugavpils, Latvia), V. Speransky (Moscow, Russia), S. Stanaitis (Vilnius, Lithuania), T. Tisenkopfs (Riga, Latvia), Y. Vankevich (Vitebsk, Belarus), M. Vidnere (Daugavpils, Latvia), A. Vorobjovs (Daugavpils, Latvia), Yonhyok Choe (Stockholm, Sweden), V. Zahars (Riga, Latvia)

Editorial Staff

A. Ivanovs (editor), J. Baltgailis, E. Jermolajeva, M. Mihailova, I. Ostrovska, I. Plotka (associate editor), A. Ruža, J. Semeņeca (secretary), V. Volkovs

Address

Institute of Social Investigations, Faculty of Social Sciences, Daugavpils University,
Parādes 1, Daugavpils, LV-5400, Latvia
Tel. (+371)65422163 E-mail sociovm@dau.lv

Publisher

Daugavpils University

Registration No. 000702889

Registration certificate No. M 000331

Established in 2004

© Daugavpils University

SATURS

RAKSTI

Socioloģija

- Jacek Kurczewski.** Self-Identification Structure in Opole Silesia and Kashubia: In Comparison with Daugavpils Poles 7
- Jussi Ronkainen, Pirkko Pitkänen and Päivi Harinen.** Limits of Multiple Citizenship? Dual State Membership in Finland 30
- Herbert Schui.** The Destruction of Knowledge: Neo-Liberalism as an Attack on Humanities 51
- Vladislavs Volkovs, Karīna Stadnika.** Krievu nacionālās minoritātes kolektīvā identitāte Latvijas pilsoniskajā sabiedrībā 69

Ekonomika

- Vera Boroņenko, Anastasija Vilciņa.** Ekonomikas klasterizācijas teorētiskie un metodoloģiskie aspekti 85
- Lilija Gorbaceviča, Olga Bičinska.** Konkurences ietekme uz Latvijas Republikas balss telefonijas tirgu 103

JAUNO ZINĀTNIEKU PUBLIKĀCIJAS

- Timofey Agarin.** Categories of Membership: Employing Social Identity Theory in Analysis of Social Integration in the Baltic Societies 124
- Inta Ostrovska.** Jaunieši un izglītība Latvijā audzināšanas socioloģijas aspektā 147

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

- Mūsdienu ekonomikas socioloģija: kas izdarīts un kas vēl jādara? Intervija ar profesoru **Juriju Veselovu** (Sanktpēterburgas Valsts universitāte, Krievija). Intervēja **Viktors Voronovs** 162
- Современная экономическая социология: что сделано и что впереди? Интервью с профессором **Юрием Витальевичем Веселовым** (Санкт-Петербургский государственный университет). Интервью провел **Виктор Воронov** 165
- Vladislavs Volkovs, Vera Boroņenko.** Eiropas Sociologu asociācijas 8. konference 168
- Aija Eglīte.** Ekonomikas zinātne lauku attīstībai 172

RAKSTI

SOCIOLOGIJA

Jacek Kurczewski

SELF-IDENTIFICATION STRUCTURE IN OPOLE SILESIA AND KASHUBIA: IN COMPARISON WITH DAUGAVPILS POLES

The data from the surveys made in 2005/6 in small towns in two ethnically mixed regions – Opole Silesia and Kashubian Pomerania – are compared on issue of the local/ethnic/regional/national/European identification. Two regional profiles are different. In Silesia, there are two oppositions that account for most of identifications: Slesian versus non-Silesian and Polish versus non-Polish with some Silesians considering themselves Poles. In Kashubia, almost all Kashubians consider themselves to be Poles; however, they differ from non-Kashubian Poles. The European identity is the least important, while the local one is next to it with national and ethnic dominant. In the last chapter of the paper, the identity structures of these two localities are compared with another borderland group – the Poles living in Daugavpils, where for a long time they have been forming a numerically and politically important segment of population. In Daugavpils, the Polish identity prevails and is followed by the local and European one, while the group's affinity is split between the affinity with Latvians and with other Slavs.

Key words: identity, national, ethnic, local, European.

The political and social emancipation, triggered by the end of communist rule in Poland in 1989, had many consequences. One of them was the surfacing of identity aspirations relating to national, ethnic, and regional self-identification – the aspirations, which, although familiar, had an unknown form and scale. This article compares, first, the self-identifications of the inhabitants of two little towns. One of these towns is located in Opole Silesia, i.e., that part of Upper Silesia, which lost contact with Poland in the Middle Ages and in which the majority of the vernacular population opted for Germany after World War I even though it spoke Polish. The region was incorporated into Poland in 1945. The second town inhabited by the Kashubians, an indigenous Slavic population, is situated close to the city of Gdańsk in the part of the country that belonged to Poland before the partitions in the late 18th century and after regaining independence in 1918. In Silesia after 1989, a German minority, previously legally unrecognised, “came out” and after initial hesitance its organisation was finally registered by the Polish courts. The German Minority, as the organisation is called,

has a powerful position in the local and provincial self-governments (*voivodeship*) thanks to an electoral law privilege lowering the electoral threshold for minorities and it also has its representatives in the Polish parliament. These representatives do not belong to any political party and are elected from a list compiled by the German Minority electoral committee. In recent years, the Upper Silesia, mostly its Eastern part that belonged to Poland after World War I, has been witnessing a new struggle for the identification as a new, post-1989 movement for Silesian autonomy and requesting the recognition of a separate Silesian nationality – a demand that has been rejected by the Polish authorities, supported by the European Tribunal in Strasburg. The Kashubians, meanwhile, are organised in the Kashubian-Pomeranian Union, an organisation, which has been active since 1956 (Obracht-Prondzynski 2006). The Union is not exclusively Kashubian and adopts a regional orientation, although it has legally secured its sense of distinctiveness within the Polish nation in the form of a special legal status for the Kashubian language as a minority language, which it received in 2005. Thus, the Kashubians are now legally a linguistic minority, but not a national or ethnic minority.¹ One should mention, however, that a number of Kashubian activists are arguing for a national minority status. Therefore, in both studied areas, the ethnic and national identifications are potentially contentious. In the last chapter of the paper, the identity structures of these two localities are compared with another borderland group – the Poles living in Daugavpils, where for a long time they have been forming a numerically and politically important segment of population.

In 2005/6, I guided a series of studies on “local patterns of political culture” (cf. Kurczewski 2007) supported by the Ministry of Science and Higher Education of Poland (Grant MNiSzW 1HO2E 03927). One of the basic operations in this program was the selection of the localities that were different as much as possible in respect to such cultural parameters as history, ethnicity, and religion, in order to reveal the way the various dimensions of political culture differ in the compared communities.² The studies were based on the following assumption: since no differences were found in such different communities, it was less probable that the average communities in contemporary Poland would differ in this respect. The adopted methodology had the following consequence: we focused on small local communities, which, of course, diverted from the aforementioned average ones.

However, I shall limit myself to the comparison of two localities, Olesno and Puck. Both places were studied by a team from Warsaw, directly supervised by the author of the paper. All the interviews were conducted in the same way, i.e., local respondents answered the questions asked by the students from Warsaw, who were unfamiliar with the local situation and local discourse, thus were also neutral with respect to any local disputes and animosities. The interviews were conducted in the course of the students’ summer practice, and in both cases the students lived in one of the local school dormitories. Since their stay was very brief, they were unable to get acquainted with the local youth. Therefore, we took great pains in both localities to prepare the local community for the study and took particular care to inform the local media. In Olesno, these efforts were energetically supported by the parish priest, with him I got acquainted during my previous research visits. In Puck, the regional Kashubian-language broadcasting supported the survey. In both cases, the local

authorities were very helpful and allowed us to draw the interviewees from address lists of the local inhabitants. Geographically, Olesno is openly divided along Polish-German line with accompanying animosities, however, we had more refusals in Puck, some of them quite brutal, but on the other hand, a lot of the randomly selected respondents were absent in both communities, probably, because they were working abroad.

The questionnaire contained a number of questions on the local community, the functioning of local democracy, and democracy in Poland. Although, in the questionnaire, at first, there was an open question concerning various internal divisions within a local community, it was not until the end of the interview that the interviewer enquired about identity in general; national and religious identities then presented a forced-choice question concerning the order, in which the respondent identified himself with various territorial and ethnic communities. This article focuses on the responses to the last question in order to compare “Silesian” and “Kashubian” identities, i.e., the two basic, distinctive identities in the both regions.

The question, which presents the respondents with several possible identifications and requests them to rank them from the first position up to the fourth one, is constructed in such a way as to give more than four choices, so, at least one identity must be omitted. All the identifications have two extremes: the local community and the European community (not in the political sense, because when we ask respondents to say whether they consider themselves to be “Europeans”, we are not making any assumptions as to the boundaries of Europe). These are two extremes, the narrowest (most local) identification and the broadest (European) identification, but the first shared point is a “Polish” identification, which can, of course, overlap with the “European” one (Poles scattered all over the world), although it would be more reasonable to view it narrower than the “European” one (all Poles come from Europe). Moreover, in practice, the respondents sometimes refused to rank the identifications forcing the students to record two and, in few cases, more identities of the same rank. This we accepted as a social fact of significance.

Identification space in Opole Silesia³

Olesno is a county town. Apart from Olesno, there are six other administrative districts in the county. Olesno county has over 20 thousand inhabitants and the town itself has 10.6 thousand. Prior to 1945, this little town of ten thousand was not located in Poland and, under the name of Rosenberg, belonged to the Opole regency. A plebiscite conducted in 1920 tilted the scales in the German direction, but the Polish minority was very numerous.⁴ The Soviet troops burned seventy percent of the town and the new authorities were very suspicious of any Polish inhabitants in the town and its vicinities. This suspicion bred hostility and from the mid fifties a constant stream of locals, even from the families, which had fought gallantly for a Polish Silesia, emigrated to Germany. Up to this very day, there has been a demographic balance between the indigenous population and newcomers from Central Poland or the East Territories incorporated into the USSR after World War II and their descendants. In

the days of the Polish People's Republic, this distinction found its official expression in the "autochthon"/"newcomer" dichotomy, no demonstrations of German nationality were allowed, it was forbidden to speak German, and the German spelling of first names and surnames was also prohibited. Emigration to the German Federal Republic was seriously discouraged and impeded providing Polish communist authorities with an argument in financial negotiations with Western Germany, to which people were willing to migrate. The attachment of Silesian Olesno to the indigenously Polish Częstochowa voivodeship (province), despite the lobbying of the Silesians (as much as they could under the circumstances) under Gierek's governance, was another act of Polonisation of these territories. In 1989, the "autochthons", who made up almost a half of the urban population and the vast majority of the village population, defined themselves as a "German minority". In the face of the Poles' political fragmentation and weaker mobilisation, this "German minority" – or simply "minority" as it is called in the local vernacular – has been winning the local elections and governing the town and the county since 1989. Disputes over provincial (*voivodeship*) and county affiliation are nothing new, except that in the days of totalitarian socialism they were concealed from the public and arbitrarily resolved by the central authorities. Just as Olesno's state affiliation with Poland had been contested since 1918, so had Olesno's provincial affiliation been a bone of political contention in the final decades of the Polish People's Republic. After 1989, this dispute was finally resolved, to the Silesians' liking. Olesno returned to its historical links with Opole, and nowadays it is a part of the Opole voivodeship, but, although, it used to be a Silesian enclave in the Częstochowa voivodeship: it has a purely Polish enclave in its jurisdiction and its new Olesno county, i.e., Praszka, a town, which for centuries used to belong to Poland.

According to the inhabitants' estimate, slightly a half of the town's population belongs to the German minority and in the nearby villages this proportion increases up to even 80–100 percent. Despite the constant outflow to Germany, these proportions are more or less the same as they were in the 1970s. The remaining inhabitants are the Poles from the families, who came here after World War II from the former Eastern Territories or neighbouring regions (Częstochowa voivodeship, the Coal Basin). In spite of the 2002 national census, it is still impossible to determine the proportions of different nationalities exactly, since the only available data are data for the whole administrative district, i.e., the "German" village and the "Polish" town. We must also remember that national identity has always been fluid in these parts. Families of the Silesian insurrectionists and Polish plebiscite activists also sometimes chose the German option in socialist Poland in order to emigrate to Western Germany.

Large industrial plants have always been scarce in the town, the unemployment rate is low (8%), but, what is more, many people work in Germany (some work illegally or find jobs by themselves, but there are also many firms, which organise the groups, who work legally in Holland, providing them with German passports).

Ever since the first free self-government elections in 1990, the representatives of the Social-Cultural Society of People of German Origin have had the majority in the town council (and since 1998, also in the county council). At the provincial level, the Society formed a coalition with the ruling Right or the ruling Left, but most of the

time the posts in the local government (mayor, deputy mayor, chief of the district authorities, presidents of the councils) have been filled by the members of the Society. This organisation, established in 1990, claims about its 1900 members, who come from Olesno and its vicinities. These are the members of very different ages – from teenagers up to 80–90-year-olds. In its first few years of existence, the Society organised German language courses (as the post-war generation had a very poor command of the language or did not speak it at all). It also conducted various cultural activities and advocated for the minority's rights in the town, e.g., for church services in German or a bilingual school. This school, sponsored by the German government, was opened in 1995 and it is treated as the best school in the town. The Society has organised excursions to Germany and camps for schoolchildren. It has also helped people to acquire German citizenship. The Society receives money for its activities from Germany. Its adult members must pay fees. Additional funds come from the Town Council and, according to the members, it mostly subsidises a 45-person German minority choir. The Society officials praise the co-operation with the local authorities, stressing their own contribution to the town's socio-cultural life as well as the organisation and funding of all the most important celebrations. The Society president proudly emphasises that the *“choir performs on various occasions, even including May 3, which is a Polish holiday, and also sings Polish songs”*.

In our questionnaire, the analysis of identity is very simple and is based on the responses to the five provided options: “Pole”, “German”, “Silesian”, “European”, and “Olesnoite”. In this set, the reference to Olesno is the most localised option, while the reference to Europe is the least localised one. If we look at the general distribution of the responses to this question, we see that national options predominate; however, if we look closer, we can see that the predominant national identity is “Polish”. The majority of the respondents (69.3%), first, identify themselves as “Poles”, then as “Olesnoites” (14.7%), then “Silesians” (13.4%), and, finally, as “Germans” (2.6%), immediately after “Europeans” (3.9%).

Table 1

Declared identity of the Olesno population, in %

Identity	The First		The Second		The Third		The Fourth		Total	
	No.	%	No.	%	No.	%	No.	%	No.	%
Pole	160	69.3	14	6	15	6.5	7	3	196	84.8
German	6	2.6	13	5.6	6	2.6	9	3.8	34	14.7
Silesian	31	13.4	35	15.1	18	7.8	10	4.3	94	40.7
Olesnoite	34	14.7	90	39	39	16.9	4	1.7	167	72.3
European	9	3.9	32	13.8	56	24.2	33	14.3	130	56.3
Other	1	.	—	—	—	—	1	.	2	0.9
None	—	—	47	20.3	97	42	167	72.3	—	—

Source: the study conducted in 2005, n=231.

In the table the percentages in the columns need not to sum up to 100% as some respondents have decided to rank equally different identities.

“Polish” identity also predominates within the studied set of self-definitions. Of all the “Polish” self-definitions (196) the vast majority, i.e., 160 (81.6%), are first self-definitions compared with 17.6% “German”, 33% “Silesian”, 20.4% “Olesnoite”, and only 6.9% “European” firsts. On the other hand, if we look at the fourth choices of self-definition “European” is the most frequent one (33 of the 47 fourth choices; 57.9%) whereas all the other options are very rare – “Polish” 12.3%, “German” 15.8%, “Silesian” 17.5%, and “Olesnoite” 7.0%. The identity most frequently indicated as the first one is “Polish” and the identity least frequently indicated as the first one, but most frequently indicated as the fourth, is “European”.

The next interesting finding is the secondary nature of the remaining self-identifications, particularly the local one. Most “Olesnoite” self-identifications (53.9%) are the second choices, 23.3% are the third choices, 20.3% are the first choices, and 3% are the fourth choices. “Olesnoite” self-identifications are also the most frequent second choices (39%). But most of the “German” (38.2%) and “Silesian” (37.2%) self-identifications are also the second choices. The statistically most probable choices, therefore, are local as the second and “European” as the third or the fourth, if it is mentioned at all.

Of course, from the point of view of local policy the most interesting issue is the “German issue”. Ever since 1989, the minority organisation, thus defined, was playing a crucial role in local and regional politics and winning the elections.

In the context of these events, the absence of “Germans” and the relatively numerous presence of “Silesians” among our interviewees from Olesno is rather surprising. Olesno is located on the former German territories (the pre-war Reich) and is influenced by “German Minority”. Unfortunately, our study did not cover Olesno’s rural surroundings. Yet, when I first studied the population of Olesno in the 1970s people always said that, culturally speaking, the surrounding villages were German. Nearly every village has a *Deutsche Freundschaftskreis* (DFK) building and the candidates from the German Minority list always win the elections. Dr. Henryk Czech (2006), who studied the Olesno villages, says in his doctoral dissertation that this organisation is the only organisation other than the Voluntary Fire Brigade that his respondents join. However, on the other hand, he says that in the interview, which accompanied his questionnaire study of the local population, if people mentioned it at all (Czech himself did not), they nearly always defined themselves as “Silesians” (with just a few exceptions). As far as the local Poles are concerned, most of them are convinced that the “Germans” are not Germans at all; they are “Silesians”, who “pretend” that they are Germans for purely instrumental reasons (to be eligible for a German passport raising their chances of finding a job in the West).

German identity is the least frequently indicated identity, both in terms of total indications (15%) and first self-identification (3%). This finding is very surprising in the Olesno context and calls for further explanations.

The first explanation is both methodological and political one. National identifications are even more susceptible to the biases caused by a caution rather than tax returns, all the more so that there is no way of checking them objectively. Our interviewees were Poles from Warsaw and they introduced themselves as the students of Warsaw University. This was to guarantee greater objectivity. However, it is one

thing to declare, who are whose neighbours, but it is quite another thing to declare it to young people from afar. Ideally, one should interview the respondents once again, using German students, but then they would not be able to communicate with the majority of the interviewees. Besides, we still would not learn the “true” identity of the Olesnoites because the question itself does not make sense. Part of the Olesno population give more or less stable answers to the question about their identity, but a part of them gives a variety of answers depending on the context: for example, the setting and the definition of the person, to whom one gives one’s declaration. I asked an American student on her visit to Germany to come and talk with German-speaking Olesnoites. In her opinion:

“My overall impression of the Silesian area is that there seem to be three different groups. Those that identify [themselves] strongly as German, those that advocate strong Silesian identity, and those that seem either to identify as Polish or not to identify at all. Many of the people I met, who claimed German identity, were of an older generation. It was surprising that their children would tell me their parents were of the German minority, but they themselves did not seem to feel that they were also a part of this group. That is to say that the older generation seems to speak German and claim Germanness, whereas their children viewed themselves as Polish or did not identify at all with that group.

Those, that I met, that identified themselves as Silesian, seemed to claim their own ideological territory, staking a place between Polish and German. This group did not see its traditions as solely German, Czech, Polish, but rather a unique mixture of all various cultures that made Silesian an autonomous minority” (Woodruff 2006).

This leads us towards the second explanation in the national terms, and the controversy about Silesian self-identification is important from this point of view. The Polish courts consistently refuse to recognise the Silesian national minority despite the thriving Movement for Silesian Autonomy led by Dr. Gorzelik. Both in the press and in an individual conversation “German Minority” activists reject Silesian competition and, in this respect, they and the “Poles” are like-minded. Meanwhile, the 2002 national census revealed a very large “Silesian minority”, much larger than all recognised national minorities (including the German national minority) and ethnic minorities. The “Silesian minority” is largely located in the Silesian voivodeship, whereas the “German minority” is largely located in the Opole voivodeship. This distinction roughly coincides with the border, which divided Upper Silesia into Polish and German Upper Silesia between the wars.

As we see, the Olesnoites are much more prone to call themselves “Silesians” than to refer to the German identity, which has been officially recognised since 1989, even though both German Minority activists and Polish politicians say there is no room for this third orientation. “He’s a Silesian, one of our folks!” or “She’s a Silesian” are typical ways of referring to one’s neighbours, known or unknown. But who are the Silesians? We asked the respondents directly to explain what this meant and we got slightly different answers, depending on who the respondent was – a “local” autochthon (indigenous inhabitant), whose family lived in Olesno or whereabouts before 1945, or an equally local “newcomer”, whose parents or he/she himself came to this part of the country from the former, pre-war Polish territory.

The newcomers are more likely to pay attention to the German identity or a faked identity of the Silesians. Particularly, it is noteworthy that the newcomers tend to describe the Silesians aggressively and accuse them of pretending to be German for money's sake. Other newcomers have had enough of the autochthons' tendency to emphasise their distinctness and are opposed to such differentiation of the local population, e.g., *"I don't know what to say because I don't like these distinctions. I think that if we live in Poland we're Poles, these minorities get my goat. We're a family."*

The autochthons, meanwhile, are defensive about their Silesian identity. Their best defence is to make it clear that the Silesian identity is objective. Silesians are born that way. This argument will not explain the fact, when considering that the people, who are not recognised as Silesians by the autochthons, have been born on their doorstep, so to say, for many decades.

When the autochthons say "Silesian", they are very often referring to their land, but this is just a small fragment of a larger whole encompassing ancestors and traditions: *"here is my fatherland, my family home, it's here that I am to feel connected to the land, I've been living here for many generations"*, *"we were born here, we love this land and here we are like the Varsovian who loves Warsaw, the Cracovian – Cracow, and the highlander will only feel at home in the mountains"*, *"we're at home here, whatever your like, it doesn't matter; if you're OK as a person then everything is OK"*, another respondent explains to the student interviewer.

Sometimes a name will do – a toponym, which distinguishes a group from other groups: *"it means to live in Silesia"*, *"I'm a Silesian because I was born here, in Silesia"*, *"we've been here for centuries, this was Silesia, my parents come from Silesia"*, *"that someone was born in Silesia"* *"that you live in the Silesian land"*, *"to be born in this land, that's how one becomes [Silesian] and that's how it is, you can't change it"*, *"it means to be from the Silesian land. This is where you were born and where you lived for many years"*.

Sometimes, the accent is put on the region: *"to live in Silesia and identify with this region as one's own"*. Or it may take a more extreme form of the Silesian patriotism: *"to have one's own roots, one's own identity, to love one's region. This is my fatherland. I simply love it. This is my country"*. Another respondent puts it more simply, but voices his political postulate more vociferously: *"I live here just as others were born, like the Highlanders or the Kashubians, here in this land, a local citizen, I would like it to be autonomous"*. *"This is a region, a small fatherland, affiliation to one's ancestors, tradition, culture, you must respect that"* – another one appeals. Of the 91 respondents, who could be indisputably qualified as autochthons, 47, i.e., more than a half, mention the local land in a more or less ramified way. Of course, we cannot take such calculations literally.

Other elements mentioned include a genealogical origin, customs, speech, ethos, history, and identity. Although Polish linguists and politicians do not recognise the Silesian dialect as a separate language, 16 autochthons and 15 newcomers mention linguistic distinctness. The respondents also mention different origins and traditions, customs and values. In other words, we have a conglomerate of different elements. The most obvious element is what they call "roots" meaning genealogical rooting in

the territory with a long line of ancestors. Neighbours, even those, who were born in Olesno and whereabouts, are not Silesians because they cannot prove their Silesian origin. *“It passes from generation to generation, you are born and bred as a Silesian, and that’s that”*, says one autochthon. Just after the war it seemed that such distinctions would soon disappear, however nowadays, we see that continuous group endogamy and difference in social situation may lead, as they do in many traditional societies, to the division into “host” and “newcomer” clans for centuries to come and this need not mean mutual discrimination. To be born “here” is a necessary condition, and, therefore, anyone, who was born “there” not in a Silesian family, is not automatically qualified as a Silesian.

“Two groups of people of different traditions, origins, and social attitudes have come together on the bank of the Odra [river]. Newcomers from over the Bug have met with those, who have been seated on the Odra since the Piast era. How will their mutual relations evolve? Will the two live side by side as two different communities with different cultures or will a common community begin to develop?”, wrote Stanisław Ossowski (1984, p. 132), who initiated the sociological study of the post-war Opole region. Those Polish sociologists, who were familiar with the reality of the Western Territories, anticipated that the shock of an initial contact between the Silesians and the newcomers would soon pass, but within just a few years of Ossowski’s study a younger colleague of his, Stefan Nowakowski, who was conducting a systematic field study of the Opole region, cautioned that negative stereotypes and antagonistic attitudes are quick to form, *“but take longer to disappear and they recede as social relations normalise and democratic principles in various segments of collective life are realised”* (Nowakowski 1957, p. 12). In other words, a second community developed alongside the autochthons after World War II. Although this new community is not as deeply rooted as the indigenous inhabitants, it feels settled, too. Hence, some newcomers clearly have difficulty with this identity: *“I was born in Silesia, this is not a national identity for me, terrain plus certain attributes – Silesian orderliness, solidarity”*, says one. In another response, we find traces of a progressing assimilation process, where newcomers unwittingly adopt the Silesian accent: *“I was once embarrassed because, when I was in Mazuria, a lady from Warsaw asked me whether I was from Silesia – she could tell by the accent, but you see I am not Silesian”*. Another respondent thinks that the next generation become Silesians by the right of the place of birth: *“Well, my children are Silesians too, they were born in Opole”*, and yet another one *“feels almost Silesian”*. On the other hand, the fact that the third generation of newcomers is now being born in Silesia may lead to more rigid criteria for distinguishing the “real Silesians” from the rest of the population. At this point it needs to be mentioned that a German law is maintaining this distinction: everyone born within the 1936 boundaries of the German Reich and their descendants are eligible to the German nationality. No wonder that from the newcomers’ point of view, Silesian means German or at least the one, who holds a German passport. In practice, this passport, i.e., dual nationality, is what defines the Silesian.

Identification space in Kashubian Pomerania

Unlike Olesno, Puck is a very old Polish town though chartered in 1348 by Teutonic Order ruling then in Pomerania. It remembers the king's clerks, who looked over the Bay of Gdańsk to Gdańsk, which did not belong to the historical Republic, but was an autonomous town within it. After the Reformation, Gdańsk became a Lutheran town and, like the majority of its inhabitants, it remained German-speaking whereas little Puck and nearby Władysławowo, built in the 17th century, were the only ports, which served the royal fleet. As we can easily guess, the Gdańsk burghers did not want Puck to develop and so it never did and after the partitions of Poland it was no more than a tiny fishing port. When Poland regained its independence after World War I, Puck was its only port, and so as not to depend on Gdańsk a new port had to be built from the scratch in Gdynia. This great development provided jobs for the Kashubians. The indigenous Kashubian people, as most researchers think, are a relic of the Slavonic people, who once inhabited Pomerania as far as Kiel and Rügen, and although they were always Polish patriots they preserved their own language difficult to follow by the Poles from other regions. The Kashubians divide themselves into the maritime (so-called Norda) Kashubians, who used to fish, and the inland (Boroviac) Kashubians, who used to farm.

The population of Puck, which is counted as 15,339 people – at least as far as it is represented in the random sample we studied in 2006 – is three-quarters Polish-Kashubian, or Kashubian-Polish as its more principled representatives maintain, and 27% are either Poles/Pomeranians; possibly a purely regional identification also to be found among a small group of Kashubians, or Poles without any additional regional-ethnic identity. There are almost no fishermen in Puck nowadays, but marina for leisure sailors is developing there as the town is one of the seaside recreation spots, though of minor importance. The distinctively German population, which was once strong in the town, has left Puck already after 1920 and in 1945 but most of the newcomers (like in Olesno this is about 60% in the sample) moved in from other Kashubian communities in the region.

Table 2

Declared identity of the Puck population, in %

Identity	The First		The Second		The Third		The Fourth		Total	
	No.	%	No.	%	No.	%	No.	%	No.	%
Pole	161	67	38	16	19	8	16	7	234	97
Other nationality	—	—	—	—	1	*	7	3	8	3
Puckan	45	19	59	24	67	28	40	17	211	88
Pomeranian	16	7	39	16	72	30	59	24	186	77
Kashubian	39	16	72	30	41	17	25	10	177	73
Kociewian	1	*	—	—	1	*	8	3	10	4
European	11	5	20	8	24	10	62	26	117	48
Other	3	1	4	2	3	1	3	1	13	5

Source: the study conducted in 2006, n=241=100%.

More often than in Olesno, some people refused to rank their identification strictly, so the percentages do not need to sum up to 100% in the columns in Table 2. Just like in Silesian Olesno, the people of Puck first identify themselves as Poles and they do so in very similar proportions (69% and 67% respectively). The Kashubian identity is the second choice (30%), the third, in almost equal quantities, Pomeranian and local, i.e., Puckan, the fourth is European (26%), and the fifth (in almost the same proportion) is Pomeranian (24%). In Puck, as in Olesno, the first identity to compete with the Polish one is the Puckan identity (19%) and the Kashubian identity (16%) is close on its heels.

In the random sample that we interviewed, nearly all the respondents in Puck (97%) identified themselves as Polish, and most of this number did it first (67%).

Most Puckans (77%) identified themselves with the Pomeranian region, but this was usually their third (30%) or even fourth (24%) choice.

Eighty-eight percent of the respondents indicated the local Puckan identity usually as their third (28%) or second (24%) choice, i.e., slightly higher in their identification hierarchy than the Pomeranian identity.

Table 3

Kashubian self-identification, in %, Puck

Self-identification	No.	%
The First	39	16.2
The Second	72	29.9
The Third	41	17.0
The Fourth	25	10.4
Not indicated	64	26.6

Source: the study conducted in 2006, n = 241 = 100%.

The Kashubian identity, the one which interests us most, in comparison with the Silesian one, is indicated by the majority of the respondents, nearly three-quarters (73%). This is usually their second choice (30%); meanwhile, other choices are quite evenly distributed. This means that the Kashubian identity plays various roles in the individual identity packages of the Kashubians. For some it is the most important identity, for others it is further down the list, after the national, regional, or local identity.

The last identity, i.e., European, is the least popular and is indicated by less than a half of the Puckans (48%), usually as the fourth choice (25% of the respondents).

However, the relations between Polish and Kashubian self-identification are of utmost interest. Nearly all the Kashubians from Puck (96%) also feel that they are Poles, although about one-fifth (21%) first indicate the Kashubian identity and only then indicate the Polish identity, whereas nearly 80% of the Kashubians mention the Polish identity first and the Kashubian one – second.

How is “Kashubian” defined?

Not everybody is able to define the term “Kashubian”. Some respondents “feel it”, but cannot verbalise it: “*I don’t know, Kashubian is Kashubian*”; “*I’m one and that’s that*”; “*to feel Kashubian*”; “*I simply feel one (just as I feel I am Polish)*”, etc.

The reference to the sense of distinctiveness, so popular in the professional literature, may result from the difficulty, which we detect, when someone answers “*You have to feel Kashubian*”. Feelings are often not enough, however, and the respondent may try to pin-point certain extrinsic elements. Those, who make an effort to define such an obvious thing, sometimes say how difficult it is, as, for example, in the following response: “*It’s hard to define, we like the language, we respect one another, we were born here, we stay by God*”.

The first and most frequent (71 responses) reference (analogous to that of Silesian) is the reference to the Kashubian land. This is sometimes lofty “*to love this land*”, but more often than not it is descriptive (“*to be born in Kashubia, live and die in Kashubia*”) and very far-reaching (“*it’s someone, who was born in this region, Kashubia stretched from Kotobrzeg to as far as Elbląg, the term ‘Kashubian’ referred to a tribe, not a region*”) although at other times it is very narrow (“*to live on the peninsula*”). Sometimes the main defining criterion is “*living here*”, which may be combined with other criteria: “*to live here, to speak the Kashubian language, to identify oneself with this group*”; “*I was born here, brought up here*”; “*to live in the region, to know the Kashubian language, to have Kashubian parents*”; “*to feel well in this community*”, “*I feel I am a Kashubian, because I live here, I like this folklore*”.

To live here also means to be born here, although for most of the respondents one must “*be born here, but also want to identify him/herself*” with it. One must “*identify with this region and these people*”; “*identify with the region, have Kashubian ancestors*”; “*identify with the culture, tradition, customs*”; “*cultivate traditions, not forget about them*”, etc. We will not quote all the answers. Besides, they usually recur time and again.⁵ Moreover, respondents rarely limit themselves to one reference and usually draw from a larger albeit limited set of the criteria, which includes: a) born in Kashubia, b) parents born in Kashubia, c) brought up in a familial-regional community of that name, d) living “here” (all implying participation in local social life), e) familiarity with Kashubian culture and, especially, f) with the Kashubian language, g) as well as with Kashubian customs, and h) “feeling Kashubian”. Let me add that although some responses, not so frequent admittedly, directly indicate a criterion best expressed by one respondent as “*to be born and bred a Kashubian, to have a Kashubian pedigree*” for – as another respondent explained – “*a hundred generations*”; this “Kashubian pedigree” is apparently an obvious necessary condition of the Kashubian identity. In other words, the Kashubian identity is not only regional (the criterion mentioned most frequently), it is also territorial/genealogical. The Kashubians are the people, who are born of Kashubians, who live in Kashubia, and this identifying core may be supplemented with such additional conditions as appropriate feelings, loyalty, or even cultural activity.

The responses, which suggest active Kashubian identity, i.e., the specific obligation, which Kashubians have, the obligation to nurture their culture, are particularly

interesting in this context: “cultivate traditions, not forget them”; “maintain traditions, dialect”; “nurture traditions, language, customs, rituals”; “find out how people used to live, what they used to do and learn the Kashubian language”; “not be ashamed of the language, use it every day”; “to live by traditions, speak Kashubian, not be ashamed of it, feel it”; “maintain traditions, inform about Kashubia, its historical heritage, everything that is best. Not be ashamed that one is Kashubian”; “cultivate Kashubian traditions and pass them on to the next generations”; “continue Kashubian traditions”; “cherish various old customs”. To speak the Kashubian language is another obligation, which may be supplemented with other forms of social activity, as in the response suggesting that to be Kashubian should imply belonging to the Association: “speak Kashubian, take part in the social life of Kashubia”.

References to “speech”, “dialect” or “language” are much more frequent in Puck than in Silesian Olesno and appear in the answers of 58 respondents (24% of the random sample in Puck and only 13% of the random sample in Olesno); a difference attributable, perhaps, to the fact that Kashubian is a legitimate, official minority “regional language” and that the Kashubian language is linguistically institutionalised, i.e., normalised, taught, printed, present in the media and in academic meta-linguistic analyses, – something the “dialects of Upper Silesia” have never enjoyed beyond small niches of mass, popular culture (pop music, jokes, and humour columns).

In the material we have gathered, our attention is drawn to the frequent mention of ethnic pride: “it’s an honour for me [to be a Kashubian]”; “the Kashubians are ordinary people but I’m proud”; “I’m proud to be a Kashubian”; it is “honour and pride”; “[...] I’m proud of the tradition”; “it is a form of distinction, I’m proud to be a Kashubian”; “pride, black palate”; “it means to be proud”; “[...] I’m proud that I’m Kashubian”; “I’m proud”; “an honour, Kashubians are Poles [sic!]”.

Kashubian pride is often expressed by indicating positive, individual or group personality traits: “it means to be a good and honest person”; “honest, hard-working”; “Kashubians are religious, helpful”; “a tough, candid, active nation, these are traits one acquires at home”; “hard-working, frugal”; “Kashubians are tough, responsible, and honest”; “those who have a kind heart and are honest [...]”; “a black palate, strong, stubborn, kind”; “to be good, tough, persevering, consistent”; “traditional, honest, resourceful”. As we can see, the most frequently mentioned Kashubian attribute is honesty. Several respondents also mentioned their religiosity in such repeated expressions as: “we stay by God”; “believe in God”.

One respondent said “to be a good Pole” pointing out that the Kashubians are more patriotic and Polish than most of Poles; and the phrase “to love one’s fatherland and to be a good Catholic” suggests that in this variant the Kashubian is an ideal Pole-cum-Catholic.

Kashubian pride also has its aggressive streak, when it is associated with famous “black palate” (spitefulness): “pride, black palate”; “he’s a bit obstreperous, a hard kind of chap”.

Newcomers are also able to pick out negative elements of the “Kashubian personality” and say, for example, that “as far as I’m concerned these are dishonest, spiteful tricksters”; “Kashubians are nasty, irritable, and quick-tempered types”. Another newcomer makes a more neutral observation: “Kashubians are thrifty”, which

may be hiding ambivalent feelings, like the respondent, who notices that Kashubians are “good people”, but tend to stick to themselves: “*Kashubian is honest and good, Kashubians stick together, keep to each other*”.

Kashubian pride may also help to overcome the minority’s complexes in the language sphere. The “dialect” complex, persecuted for decades in Polish schools in both Silesia and Kashubia, and also the object of spontaneous ridicule among the Polish majority, is expressed in such utterances as: “*not be ashamed of the language, use it every day*”; “*not to be ashamed of the language, to respect the language, to speak it*”; or “*speak Kashubian, not be ashamed of doing it [...]*”. This, by the way, applies to a broader range of phenomena, because to be a Kashubian means “*to maintain the tradition, inform about Kashubia, its historical heritage, everything that is best. Not to be ashamed that one is Kashubian*”. If we carefully analyse the statement “*to use the language every day, not to be ashamed of one’s origins in any situation*”, we find the following theme: the Kashubian language is simply an indicator of the Kashubian identity and complexes should not be limited to the linguistic level, they may spread to the Kashubian identity as such. Some respondents make it clear that the intention is not to oppose the Poles, but to stand out among the Poles: “*to be proud of one’s birthplace, like every Pole*”.

A short comparative analysis

Another locality under the study was Wejherowo, a county town in Kashubia, somewhat distanced from the sea. From the sociological point of view, Puck and Olesno are similar, since they are small towns; meanwhile, Wejherowo is a larger one. However, as far as the ethnic structure is concerned, Wejherowo is more similar to Olesno, because the larger majority of Puckans belongs to the “minority”. Therefore, in our final analysis, we shall also refer to the data collected in Wejherowo by Professor M. Latoszek and his collaborators, especially as he introduced the instrument for the evaluation of self-identification in our survey (Latoszek 2007).

Table 4

Frequency of Polish self-identification in the three localities, in %

Rank of Polish identification	Olesno (n = 231)	Wejherowo (n = 224)	Puck (n = 241)
The First	69	75	67
The Second	6	12	16
The Third	7	6	8
The Fourth	3	5	7
Total	85	98	97

Sources: the studies conducted in 2005/6.

Almost without an exception, the Kashubians in both communities have the Polish identity, and this identity is usually their first choice, whereas the Silesian Olesnoites have an exceptionally large proportion (15%) of the respondents, who do not identify themselves with Poland at all, although they are the minority as well.

We have rather large differences between the communities as far as the local self-identity is concerned – most frequent in Puck and least frequent in Olesno, although everywhere this is the vast majority’s choice of self-identification. More comparisons should be made before we can explain this difference, however, for the time being suffice it to say that in Kashubia, in contrast to Silesia, it is much more frequently indicated as the third (Wejherowo and Puck) or even the fourth (Puck), whereas the proportions of the respondents indicating it as their first identity is markedly different (15–19% in Kashubia as compared with 39–35% in Olesno).

Table 5

Frequency of ethnic-regional identification in the three localities, in %

Rank of ethnic-regional identification	Olesno (n = 231)	Wejherowo (n = 224)	Puck (n = 241)
The First	13	8	16
The Second	15	22	30
The Third	8	20	17
The Fourth	4	8	10
Total	40	57	73

Sources: the studies conducted in 2005/6.

In the communities under the study, the ethnic identity related to the region is indicated as the first identity by the vast minority of the respondents – fewest in Wejherowo and most in Puck. Ethnic identity is usually the second choice, after the Polish identity, which is the first one. There is, however, a clearly recognisable difference between the Silesian and Kashubian identity profiles: the Silesian identity is usually the second, not the first, order identity, whereas the Kashubian identity is usually the second, not the third, one. This difference can also be presented differently, in quantitative terms. For the 70% of Silesians in Olesno the ethnic identity is their second- or third-order identity, for 33% it is their first-order identity, whereas for the 63% of Kashubians from Puck and the 38% of Kashubians from Wejherowo the ethnic identity is the second or the first, and it is the first choice for the 22% of the respondents from Puck and the 14% of the respondents from Wejherowo. The ethnic identity is a more important identity for the Silesians; however, we also find an important and interesting difference between the “Kashubian identity” in Puck and Wejherowo. For those respondents who identify themselves as Kashubians, this identity is more important not in the community, where they are less numerous, but in the community, where the majority are Kashubians. It looks as if “Kashubian identity” is not confrontational and is depreciated in the mixed Polish community.

Table 6

Frequency of European self-identification in three localities, in %

Rank of European identification	Olesno (n = 231)	Wejherowo (n = 224)	Puck (n = 241)
The First	4	1	5
The Second	14	10	8
The Third	24	15	10
The Fourth	14	33	26
Total	56	59	48

Sources: the studies conducted in 2005/6.

The European identity is equally popular in mixed communities, but less so in more homogeneous Puck. The European identity is usually the fourth in Kashubian communities and the third in Silesian communities. In each of the studied communities, it appears as the first identity very seldom (just in one or two cases). It is the identity of the half of the population in all the communities under investigation.

The Silesian and Kashubian self-identification structures differ, since some Silesians do not feel Polish at all. We know that in public these people call themselves the “German minority”, but the situation is probably more complicated. *“There have always been Silesians, but they have never been treated as a nation or nationality [...] In the days, when a Silesian nation state was out of the question, the local inhabitants were called Poles [...]. The Silesians have never had a country of their own. They have always belonged to a larger state organism [...] they have also had the opportunity to build separate “fatherlands”. The smallest ones, not even coinciding with the duchies [...] of all ancient Silesia, the Silesians now live only in Upper Silesia, and they are not always the majority. It so happens that this part of the Silesians hardly even have their own dialect”*, writes Zbigniew Zielenka (2005, p. 60) and suggests that, as a part of regional self-determination, people representing various traditions should cooperate. This line of reasoning differs, of course, from the one represented by the people like Henryk Kroll (MP from German Minority in Polish Parliament), who believe in the preservation of Silesian tradition within the framework of the German Minority, or the people like Dr. Gorzelik, who advocate for the development of Silesian nationality.

Silesian sociologist Maria Szmeja (2000, p. 193) envies the situation of the Kashubians, who, thanks to a quite energetic group of well-educated people, have managed to gain social status without precedent. She thinks that the Opole Silesians have the most difficult situation of all, because they are a “borderland group”, torn between two alien, yet, neighbouring national groups. The problem is, I think, that the institutionalisation of the Silesian identity has been disturbed by the fact that both the Germans and the Poles have denied the existence of distinct Silesian identity. Vis-à-vis the Poles, the Silesians have no support in their own cultural institutions other than the German Minority.

Nevertheless, the debates are hot within the Kashubian elite dissatisfied with the National Census of 2005, in which surprisingly few people acknowledged their

Kashubian identity. One of the indigenous authors summarised the sociological research in the region conducted in the 1980s and the 1990s by saying that “*it was established that the Kashubian identity is constituted by several distinctive features: dual and clear ethnic self-identification: national-ethnic (Polish) and regional-ethnic (Kashubian), well grounded awareness of collective difference based upon own language considered as basic cultural marker. This is accompanied by the attachment to home land and “rodno zema” (equivalent in Kashubian), and specific life attitudes characterised by industriousness, pragmatism, stubbornness, ability to act under oppressive conditions, religiosity, etc.*” (Obracht-Prondzynski 2003, p. 127). With approval he quotes another Kashubian sociologist, Brunon Synak, who once wrote that “*strong Kashubian identity does not prevent from the simultaneous unequivocal stressing of the Polish identity. “Kashubianness” and “Polishness” as identities occur at the different levels of identification (national and regional), but within the same universal cultural values [...]. Being not a substitute to each other, each of these identities may develop and strengthen with no damage to the other*” (Synak 1991, quoted in Obracht-Prondzynski 2003, p. 127). The first part of the statement applies to Silesian as well. Traditional “Silesian” values are strikingly similar to the Kashubian ones; however, the planes of identification differ, at least amongst some of them.

Poles of Eastern Latvia (Latgale)

Recently we have introduced the ethno-regional identity measure into the new context of Poles living as a minority abroad. Due to the past ties between Latvia and the Old Polish-Lithuanian State (*Rzeczpospolita*), a large number of Poles is living in the former Polish *Livland*, nowadays – Southern Latgale (Southeastern Latvia), mostly in the city of Daugavpils, where they constitute the third (after Russians and Latvians) largest ethnic group comprising 14.9% of the inhabitants.

In June 2007, the research team composed of the staff and students of Chair of Sociology of Custom and Law, Institute of Applied Social Sciences, University of Warsaw, conducted a field study of Daugavpils Poles. In addition to the deep interviews, the questionnaire was addressed to 258 Poles. 152 respondents were first selected from the list of the members of the local branch of the Union of Latvian Poles and then, using the snowball model, the additional 106 people, who defined themselves at least partly as Poles, were encountered and interviewed. The interviews were conducted in Polish; however, both Polish and Russian versions of the questionnaire were presented to the respondents, since they often had difficulties following the modern patterns of the Polish language. This chapter of the article provides the first results of the study. One should keep in mind that, as it was in the previous cases, the list of the identities to choose was provided by the researcher. Dealing with the unknown social reality I made a mistake of not asking about identification with Russians, the largest ethnic group, and instead I offered the identification with Slavs in general as a possible choice. We may, nevertheless, suppose that the “Slavic” identification covers the identifying with Russians as well.

Table 7

Declared identity of Poles of Eastern Latvia (Latgale), in %

Identity	The First	The Second	The Third	The Fourth	Total
Pole	78	14	5	1	98
Daugavpils dweller	9	37	24	8	78
European	1	6	17	24	48
Slav	6	13	10	12	41
Latvian	3	13	12	9	37
Latgalian	2	5	9	10	26
Soviet	1	1	3	4	9
No answer	1	10	20	32	xxx

Source: the study conducted in June 2007 in Daugavpils, n = 258.

In general, it came out to be that in the ethnically mixed region the ethnic identity of the given ethnic group is also mixed. When being asked about their identification the Polish identity was often chosen as the first option followed by local and general European. Almost a half of the respondents identified themselves also with the Slavs, to whom in the city Russians and Byelorussians belong, and a half – with Latvians. It seems that in most cases these two options are mutually exclusive but a more detailed analysis is needed here. The related question, to who you feel yourself closer, might be of relevance here as well.

Table 8

Distributions of the answers to the question
“To whom do you feel closer?” (I feel closer to...), in %

Poles	47
Russians	13
Byelorussians	3
Ukrainians	1
Latvians	11
Germans	2
Lithuanians	2
Others	2
No answer	11

Source: the study conducted in June 2007 in Daugavpils, n = 258.

Table 8 shows that, apart from the dominant Polish option within our sample, two other options – Russian and Latvian – are evident. This is stated in the interviews. The people stress that Daugavpils is a multi-ethnic city with no conflicts, the conflicts “come from Riga”, thus, they are afraid of the influence of the national policy on the interethnic relations. Evidently, this is related to the linguistic question, which puts Poles in the precarious position as in the past they adjusted to the lack of Polish education through the developing competence in Russian serving as *lingua franca* in

Latgale. In fact, Russian is the language spoken in the daily life outside home while the Polish language is used in Church, at least by the elder generation. The youth seems to be deeply immersed in the local variant of Russian pop-culture. Latvian or Polish pop-culture seems to have negligible effect in this area. This is important as the local Polish organization cultivates other areas of culture such as Polish folklore and Polish high culture.

Our respondents are the “hard core” of Daugavpils Poles, who belong to the Polish national organization, as well as friends of the first ones but remaining outside the organization or picked up from the general population according to some kind of identification from the outside (language, self-assertion, etc.). It is noteworthy that the two categories do not differ as to the pattern of identification.

Coming back to the description of the results of the survey, at least when confronted with the interviewers from Poland, Daugavpils Poles put their Polish identity before the local Daugavpils identity, which precedes other ethnic identifications such as Latvian (and/or Latgalian) one and, on the other hand, Slav one. It is interesting that every second respondent selects the European identity; it happens more frequently than selecting Latvian, Latgalian, and Slav one. But these figures are rather spurious. Most likely, the second ethnic identifications are as widespread as the local one and more widespread than European one, but exclude each other (Latvian versus Slav). This is observed in a more detailed analysis of the results that will follow. One third of the Silesians in Olesno place their Silesian identity to the 1st position and 22 percent of the Kashubians in Puck place their Kashubian identity to the 1st position, while Polish identity is the first choice for 78 percent of 258 Daugavpils Poles interviewed. It seems that the “pluralist” ethnic context of Latgale and Daugavpils, in particular, makes the minority identity a more attractive choice in comparison with the one in the context of national hegemony (though not homogeny) as in Silesia and Kashubia.

Concluding remarks

On the strength of our research findings, we would like to add one more attribute to the ethnic group concept, an attribute, which, we believe, is typical of this kind of groups, i.e., the genealogical bond, which group members assume and which, in fact, coincides with the existing territorial bonds to create a genealogical-territorial bond, which contours are fuzzy. Ethnic groups are based on “blood relations”, to quote S. Ossowski’s classical work *“Social Bond and the Heritage of Blood”* (1966). A person is born in a particular land, of the parents, who represent a particular ethnic group. E. Nowicka (1980) mentions “historical genealogy” and “biological-racial community”, however, these phrasal concepts distance us from the recognition of the fact that a genetic origin from the group members (i.e. physiological reproduction of the group) is the most practical criterion albeit not the only one.

However, what is more important, in our opinion, it is the conclusion that we cannot consider ethnic, regional or national identifications two-dimensionally. Identification is a stratified phenomenon, it has many layers. One can be a German, Pole, Silesian, and, probably, also a ... Kashubian, all at once, not to mention various

levels of territorial reference. True, due to the historical factors, Kashubians, definitely an ethnic group, consider themselves a subgroup of the Polish nation, whereas in the Opole region we have the crossing over of identities so that some Silesians are also Poles, some are only Silesians, some are Silesians and Germans, and some are all of these identities (“*because I have both passports*”), meanwhile various specific relations cannot be ruled out. Even the Puckan Kashubians are beginning to view their Kashubian identity as first-plan and linking it with the ideological option, alongside a second option, which respects the Kashubian identity, but sees it as secondary to the Polish one, not to mention those, who rank it lower. One needs good spatial imagination to understand these subtleties and should probably discard the assumption that identities are mutually exclusive and that “group” boundaries are rigid.

Notes

¹ More detailed information could be found, e.g., in the collective work edited by M. Latoszek (1990).

² Within this research design, we chose a small town in Opole Silesia, Olesno, the one, which the author of this paper had already studied in the 1970s. In 2005, a field study was conducted in Olesno by a group of students of the Institute of Applied Social Sciences, Warsaw University, under the supervision of Dr. J. Arcimowicz from our Chair. That same year, a survey was also conducted on small random samples using part of a questionnaire, which I had prepared for use on both sites, with the addition of a group of items of specific interest to local teams conducting studies in Cieszyn (headed by Professor Halina Rusek from the Cieszyn Branch of Silesian University), Wejherowo (headed by Professor Marek Latoszek from the Medical Academy, Gdańsk), and Ostrów Mazowiecka (headed by Dr. Katarzyna Dzieniszewska-Naroska from the Warsaw Polytechnic). In order to gain a fuller picture of the situation in Pomerania, a group of students from Warsaw University supervised by Dr. Beata Łaciak from our Chair conducted another survey in Puck in maritime Kashubia.

³ For a more in-depth discussion of these findings see J. Kurczewski 2006.

⁴ For a discussion of the complicated history of evolution and transformation of ethnic consciousness in Silesia cf. e.g. Kamusella 1998.

⁵ If we do quote, we do so verbatim, just as the students put it down during the interview and, hence, the slight variations of names, e.g., of the ethnonym “Kaszuba”, “Kaszub”, etc. [in Polish], occur.

References

- Czech, Henryk (2006) *Ethos wsi śląskiej* [Ethos of Silesian Village]. Warsaw: Trio.
- Kamusella, Tomasz (1998) “Wyłanianie się grup narodowych i etnicznych na Śląsku [The Emergence of National and Ethnic Groups in Silesia].” *Sprawy narodowościowe*, 12/13: 35–72.
- Kurczewski, Jacek (2006) “Lokalność i narodowość [Locality and nationality].” In: J. Kurczewska, ed. *Oblicza lokalności: Różnorodność miejsc i czasu* [The Many Faces of Locality: Different Places, Different Times]. Warsaw: IFiS PAN. Pp. 3–25.

- Kurczewski, Jacek, ed. (2007) *Lokalne wzory kultury politycznej* [Local Patterns of Political Culture]. Warsaw: Trio, 2007.
- Latoszek, Marek, ed. (1990) *Kaszubi: Monografia socjologiczna* [Kashubians: Sociological Monograph]. Rzeszów.
- Latoszek, Marek (2007) "Lokalna demokracja na Kaszubach [Local Democracy in Kashubia]." In: J. Kurczewski, ed. *Wzory lokalne kultury politycznej* [Local Patterns of Political Culture]. Warsaw: Trio.
- Nowakowski, Stefan (1957) *Adaptacja ludności na Śląsku Opolskim* [Adaptation of the People of Opole Silesia]. Poznań: Instytut Zachodni.
- Nowicka, Ewa (1980) "Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości [A Contribution to the Theory of Ethnic Minorities]." In: H. Kubiak and A.K. Paluch, eds. *Założenia teorii asymilacji* [The Assumptions of Assimilation Theory]. Wrocław: Ossolineum. Pp. 105–126.
- Obracht-Prondzyski, Cezary (2003) *W kręgu problematyki kaszubsko-pomorskiej* [On Kashubian-Pomeranian Issues]. Gdańsk: Instytut Kaszubski.
- Obracht-Prondzyski, Cezary (2006) *Zjednoczeni w idei: Pięćdziesiąt lat działalności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (1956–2006)* [United in Idea: 50 Years of Kashubian – Pomerania Union (1956–2006)]. Gdańsk: ZK-P.
- Ossowski, Stanisław (1966) *Więź społeczna i dziedzictwo krwi* [Social Bond and Heritage of Blood]. Warsaw: PWN.
- Ossowski, Stanisław (1984) "Zagadnienia więzi regionalnej i więzi narodowej na Śląsku Opolskim [Regional Bonds and National Bonds in Opole Silesia]." In: S. Ossowski, ed. *O ojczyźnie i narodzie* [On Fatherlands and Nations]. Warsaw: PWN.
- Synak, Brunon (1991) "Tożsamość kulturowo-etniczna Kaszubów a idea krajowości (regionalizmu) [Cultural-Ethnic Identity of Kashubians and Regionalism]." In: *Kultura i Społeczeństwo*, 2.
- Szmeja, Maria (2000) *Niemcy? Polacy? Ślązacy!* [Germans? Poles? Silesians!]. Cracow: Universitas.
- Woodruff, Sophie (2006) [Written communication to the author].
- Zielonka, Zbigniew (2005) "Nad śląskim kotłem [Over Silesian Cauldron]." In: *Śląsk*, II, nr. 8, sierpień: 56–61.

Received October 24, 2007.

Резюме

Яцек Курчевский

**Структура самоидентификации в Опольской Силезии и Кашубии:
сравнение с поляками Даугавпилса**

В статье отражены результаты исследования самоидентификации в трех группах, проведенного методом анкетирования с учетом различных референтных категорий: от конкретного местожительства до Европы в целом, включая и такие категории, как национальная и этническая принадлежность, связь с регионом. Целью исследования было сравнение групп, живущих в различных приграничных областях, где различные идентичности конфликтуют и пересекаются, а поэтому выбор идентичности связан с большими трудностями. При этом респондентам была предоставлена возможность выбора от одной

до четырех вариантов самоидентификации. В 2005–2006 гг. на основе случайной выборки был проведен опрос жителей польского города Олесно ($n=231$), ранее принадлежавшего Германии, и исконно польского города Пуцк ($n=241$). В Олесно коренные жители отмечали немецкую идентичность, хотя при заполнении анкеты они часто называли себя «силезцами». В Пуцке большинство коренных жителей считают себя поляками и кашубами, то есть представителями официально признанного языкового меньшинства. Характеристики силезцев, данные самими силезцами, и характеристики кашубов, данные кашубами, поразительно схожи: они отмечают особый язык (диалект), традицию, связь с местом проживания, генеалогические связи. Выявленные контуры коллективной идентичности были сопоставлены с первыми результатами полевого исследования методом аналогичного анкетирования польского меньшинства в Даугавпилсе, проведенного в 2007 году. Основанием для определения группы было членство в организации польского национального меньшинства, поэтому не удивительно, что польская идентичность для респондентов была доминирующей. В то же время поляки Даугавпилса разделяются на тех, кто ощущает свою близость к латышам, и тех, кто сближает себя с представителями славянских народов. Этот результат исследования, хотя и является предварительным, указывает на трудности выбора идентичности, с которыми сталкивается группа меньшинства в условиях конкурирующих идентичностей – национальной и региональной – большинства. В Олесно треть силезцев ставят свою идентичность «силезец» на первое место; прежде всего кашубами себя считает 22 процента кашубов в Пуцке; а в Даугавпилсе 78 процентов поляков ($n=258$) на первое место поставили свою польскую идентичность. Можно сделать вывод, что идентичность меньшинства становится привлекательной в этнически неоднородной ситуации, сложившейся в Латгалии, и особенно – в Даугавпилсе. Важным является вывод о том, что этническую, региональную или национальную самоидентификацию нельзя рассматривать как бы с двух сторон. Идентификация – это стратифицированное явление, имеющее несколько уровней, которые не должны исключать друг друга.

Kopsavilkums

Jaceks Kurčevskis

Pašidentifikācijas struktūra Opoles Silēzijā un Kašubijā: salīdzinājums ar Daugavpils poļiem

Rakstā atspoguļoti pašidentifikācijas pētījuma rezultāti trijās grupās. Pētījumā tika izmantota anketēšanas metode, ņemot vērā dažādas referentās kategorijas, sākot ar konkrētu dzīves vietu līdz Eiropai kopumā, kā arī etnisko un nacionālo piederību, saikni ar reģionu u.c. Pētījuma mērķis bija dažādos pierobežas apgabalos dzīvojošo grupu salīdzinājums, kur konfliktē un saskaras dažādas identitātes, un tāpēc identitātes izvēle ir saistīta ar lielām grūtībām. Respondentiem tika piedāvāta iespēja izvēlēties vienu no četriem pašidentifikācijas variantiem. Izmantojot gadījuma izlasi, 2005.–2006. gadā tika veikta Polijas pilsētas Olesno (tā agrāk piederēja Vācijai) iedzīvotāju aptauja ($n=231$), kā arī Polijas pilsētas Puckas iedzīvotāju aptauja ($n=241$). Olesno pamatiedzīvotāji atzīmēja vācu identitāti, lai gan, aizpildot anketu, bieži sevi sauca par “silēziešiem”. Puckā vairums pamatiedzīvotāju uzskata sevi par poļiem un kašubiem, tāpat – par oficiāli atzītas valodas minoritātes pārstāvjiem. Silēziešu raksturojums, ko veidoja paši silēzieši, un kašubu raksturojums, ko veidoja paši kašubi, ir ļoti līdzīgi: tiek uzsvērtas tradīcijas, īpaša valoda (dialekts), saikne ar dzīves vietu, ģeoloģiskās saiknes. Pētījumā konstatētās kolektīvās identitātes kontūras tika salīdzinātas ar lauka pētījuma rezultātiem, kuri tika iegūti 2007. gadā, veicot analogisku poļu minoritātes anketēšanu Daugavpilī. Grupas noteikšanai tika izmantota piederība poļu nacionālās minoritātes organizācijām, tāpēc neizbrīna fakts, ka

respondentu atbildēs dominēja poļu identitāte. Lai gan Daugavpils poļu vidū ir respondenti, kuri vairāk izjūt saistību ar latviešiem, tomēr ir arī tādi, kuri saista sevi ar slāvu tautu pārstāvjiem. Kaut arī tikai sākotnējie, šādi rezultāti tomēr norāda uz identitātes izvēles grūtībām, ar kurām nākas saskarties minoritāšu grupām konkurējošo identitāšu situācijā, kad nākas izvēlēties starp nacionālo un reģionālo – vairākuma identitāti. Olesno pilsētā trešdaļa silēziešu savu identitāti “silēzietis” liek pirmajā vietā; galvenokārt par kašubiem sevi uzskata 22% Puckas kašubu; Daugavpilī 78% (n=258) poļu pirmajā vietā ierindoja savu poļu identitāti. Var secināt, ka minoritātes identitāte pievilcīga kļūst tikai etniski neviendabīgā situācijā, kāda ir izveidojusies Latgalē, īpaši Daugavpilī. Svarīgs ir secinājums par to, ka etnisko, reģionālo un nacionālo pašidentifikāciju nedrīkst izskatīt it kā no divām pusēm. Identifikācija ir stratificēta parādība, kurai ir vairāki līmeņi, un tie nevar viens otru izslēgt.

Jussi Ronkainen, Pirkko Pitkänen and Päivi Harinen

LIMITS OF MULTIPLE CITIZENSHIP? DUAL STATE MEMBERSHIP IN FINLAND

The authors of the paper examine the new forms of a societal membership in Finland, especially in the context of multiple citizenship. The juridical, political, socio-cultural, and economic bases for (multiple) citizenship in Finland are discussed. In the focus of attention, there are the results of the studies carried out in the European Commission's 5th Framework funded project "Dual Citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State": 1) a survey sent to policy-makers, authorities, and NGO officials (n=97, 2004) about their attitudes towards dual citizenship and 2) 80 interviews carried out in 2005 among dual citizens and single citizens with multinational/-cultural background concerning their experiences and conceptions about (multiple) citizenship. Finally, the authors make conclusions about the changing basis of societal membership in modern Finland.

Key words: societal membership, Finland, multiple citizenship, citizenship policies, "Finnishness".

Introduction

Throughout its history Finland has been a country with a relatively small amount of inhabitants. Some periods of intensive emigration in the past have been seen quite vulnerable from the point of view of the nation state. Immigration, however, has not been seen as a solution to expand the number of the population: until recently the Finnish nation state construction has been mainly framed by national and ethno-cultural protectionism (Alasuutari and Ruuska 1999; Anttonen 1998). Finnish national identity was built up in the 19th century and attached to the common national identity and language. A strong national identity was needed in the 20th century, first, to gain national existence (independence in 1917 from the rule of Russia) and, then, to protect it in World War II (wars against the Soviet Union). The restrictive policy towards the aliens was a central part of the foreign policy and began to detach from it only after the collapse of the Soviet Union. The reasons for that were mainly geopolitical: the position in the interface between the East and the West. After World War II, the political refugees from the Soviet Union were feared to cause problems in the foreign policy and this was a reason that led Finland to shut down from immigration (Paananen 1999, pp. 39–40). Entering the country and gaining a residence permit were guarded safely, and coming to Finland required almost a biological bond to Finnishness or marrying a Finn (Forsander 2004; Paananen 1999).

Naturalisation policies have been quite open in comparison to immigration policies. As Finland is a welfare state that follows the principles of universalism, for societal membership in Finland it is more important to gain residence permit than citizenship. As most of the citizen's rights are connected to the residence and not to the status of citizenship, the threshold for gaining citizenship is not so high or important, after one has received a permit for residence (Lepola 2000, p. 382; Ylänkö 2000).

During the last decade of the 20th century, Finland became a country of immigration, and a relative proportion of foreigners in the population grew more rapidly than in any other Western European state. Nevertheless, the proportion of the foreign citizens of the population is still among the lowest of the EU countries.¹ The emerging ethnic and cultural multiplicity, the presence of Finland in the European Union and other international organisations and the expected need for labour force have created a need to re-establish citizenship practices and definitions for membership in the national community. One feature of the concrete policy changes in Finland was the wider acceptance of dual citizenship in 2003.

In this article, we examine new forms of societal membership in Finland, especially in the context of multiple citizenship. We start by discussing the juridical, political, socio-cultural, and economic bases for (multiple) citizenship in Finland. We pursue discussing the Finnish data gathered in the European Commission's 5th Framework funded project "Dual Citizenship, Governance and Education: A Challenge to the European Nation-State": 1) a survey sent to policy-makers, authorities and NGO officials (n=97, 2004) about their attitudes towards dual citizenship and 2) 80 interviews conducted in 2005 with dual citizens and single citizens with a multinational/-cultural background, concerning their experiences and conceptions about (multiple) citizenship. Finally, we make conclusions about the changing basis of societal membership in modern Finland.

Juridical, political, socio-cultural, and economic bases for (multiple) citizenship

Current citizenship policies: the Nationality Act of Finland

As a response to the current needs, the new Nationality Act of Finland (359/2003) came into force on June 1, 2003. The most important change in the new legislation is that it allows dual/multiple citizenship more widely than the former law did, where the status was primarily restricted. According to the new law, a Finn, who acquires citizenship in a foreign country, will not lose his/her Finnish citizenship. Respectively, a foreigner, who acquires Finnish citizenship, is not obliged to renounce his/her current citizenship, depending, of course, on the legislation of the other country in this question.

Finnish citizenship can be obtained by birth, legitimation (marriage of the parents), adoption, application or declaration. According to the new Nationality Act, a child born in matrimony, where at least one parent is a Finnish citizen, acquires Finnish citizenship. It is also acquired by a child born out of the wedlock to a Finnish parent (the former Nationality Act [401/1968] recognised just the mother), and by a child who is born in Finland and has not acquired citizenship of any other state. A child, who is not "born to be Finnish", can acquire Finnish nationality upon the declaration (so-called *lightened procedure*) if he is a minor (below 18 years of age) and resides permanently in Finland and has a guardian of a Finnish origin.

Even though the new Nationality Act seems to give more leeway in having two nationalities, it also sets more strict demands for acquiring Finnish citizenship than the former one did. An alien can be granted Finnish nationality upon the application if he is an adult (over 18 years of age) and if his habitual residence for the past six years has been in Finland (the former law insisted on a period of five years).² Sufficient language proficiency in Finnish or Swedish to cope in the society is also expected (the former law referred to this only implicitly). Both immigrants and emigrants have to show their sufficient connections to Finland in order to get the state citizenship, and this is also the case with those willing to have dual citizenship, but not living in the country. An immigrant, who has married a Finnish citizen, has to stay permanently in the country for four years before he/she can obtain the citizenship. For the returning expatriates and the citizens of the Nordic countries the conditions are more flexible; the demanded duration of residence for them is two years. Multiple citizens can lose their Finnish nationality after the age of 22 if sufficient ties have not been established. Sufficient ties can be fulfilled, for example, by declaring a will to retain Finnish citizenship, being domiciled in Finland or having issued a Finnish passport after the age of 18.

Reputable life without crimes³ and a secured livelihood of the applicant and his family are very important prerequisites for acquiring Finnish citizenship. An application process is always based on consideration; an application can be revoked even if the applicant's qualifications are fulfilled. This can happen if the naturalisation is thought to be against the national interest, if it creates a security threat or the applicant is thought to apply the citizenship only to get instrumental benefit out of it. The declaration process, on the contrary, cannot be revoked if the qualifications meet. The Nationality Act (359/2003) offers a special process practically reserved to former Finnish citizens or the offspring of Finnish or former Finnish citizens: they can acquire Finnish nationality and also dual citizenship simply by making a declaration to the authorities, but this has to be done during the next few years of time, by May 2008.

Reasons for change and current responses

The new Nationality Act that accepted multiple citizenship followed mainly the trends of international development. Due to its historical background and geopolitical position on the borderline of the East and the West, Finland had close co-operation with the Nordic countries and Russia. When dual citizenship was under consideration, the Finnish opinion and policy were influenced especially by the state of affairs in Sweden. Furthermore, participation in the European Union has influenced the Finnish citizenship policy. With the new Nationality Act, Finnish decision makers wanted to make sure that the law would be in accordance with the UN Convention on the Reduction of Statelessness and that Finland could join the European Convention on Nationality without provisions. In the European Convention on Nationality, which came into force in 2000, the European states for the first time changed their attitudes towards dual citizenship from negative to neutral or cautiously positive.

Finnish expatriates were one important group in promoting possibilities for multiple citizenship. The emigration periods in Finnish history have produced a large group (of about a million persons) of former Finnish citizens and their descendants of

Finnish origin, living abroad. Through a civic association called the Finnish Expatriate Parliament, this community of Finnish expatriates living in Sweden, North America, Australia, and elsewhere lobbied actively for the acceptance of multiple citizenship.

Generally, concerning dual citizenship, emigration countries usually allow dual citizenship in order to maintain links with the expatriates and also to receive investments and remittances (Faist 1999). In Finland, in spite of the activity of the expatriates themselves, they have not been expected to be of especially important economic benefit. Dual citizenship was not a question of immigration as distinctly as in many other countries. Therefore, in Finland it neither was a question of labour migrants or illegal immigrants. So far many dual citizens were born in intermarriages and lived in the country practically for all their lives (Harinen and Ronkainen 2003; Ronkainen 2005). Before the new Nationality Act was drawn up, Finnish citizenship policies were especially against adults' dual citizenship and its gaining was restricted. Dual citizenship was still allowed to the children, born in multinational families, and the people with a refugee background were not obliged to renounce their original citizenship, receiving Finnish citizenship (see e.g. Harinen and Ronkainen 2003). Thus, there were thousands of dual citizens living in Finland legally even before the new Nationality Act, most of them being young people.⁴

After the new Nationality Act has come into force, multiple citizenship is seen more as an issue of Finnish expatriates, although its influence on immigrants' integration and, more widely, on the respect of the citizen rights of individuals is taken into consideration in the official policy (HE 235/2002). Thus, dual citizenship is officially seen as a tool to help the integration of all the immigrants, but, nevertheless, the primacy is put on the expatriates: it is much easier to obtain the status of multiple citizenship for former Finnish citizens or their descendants (Harinen et al. 2006). Ingrian returnees, as considered to have a Finnish origin, have also been a special group whose quite free entering the country has been allowed⁵ (Paananen 1999, p. 42). These selective citizenship policies and practices imply a character of the Finnish nation state: when the politico-legal and societal positions of foreign residents are under consideration, Finnish citizenship policies still seem to favour ethnic and cultural Finnishness.

Currently, the discourse around multiple citizenship in Finland is changing: by the end of August 2005, when the new law had been in operation for two years, 5,600 Finnish expatriates and their children had made a declaration for Finnish citizenship. This was less than estimated, but Finnish citizens living abroad started to apply for their residence countries' citizenship more eagerly after the new Nationality Act had come into force. The Directorate of Immigration, responsible for decision making on Finnish citizenship, received over 5,000 applications from the foreigners, who were living in Finland and who had been applying for dual citizenship already during the first year of the new Nationality Act (Directorate of Immigration 24.8.2005). Because of this development, the amount of dual citizens living in Finland and/or having other citizenship will increase, and multiple citizenship will change its "nature" becoming more than a marginal issue concerning mainly young people. This development is also likely to make the forms of citizenship more multiple, both at the individual level and at the political one (Pitkänen et al. 2005).

Socio-cultural and economic perspectives

Throughout the history and until the present, both a national unity and a cultural one have been seen as a political goal of Finland. In the tradition of a nation state and a welfare state construction, minimising the differences are seen as a guarantee for safety, development, and equal participation in the society. In this historical context of approaching monoculturalism, the allowance of dual citizenship sets new challenges for the Finnish society and its mentality. As citizens of several societies and often with multicultural identity as well, dual citizens create new forms of Finnishness at the socio-cultural level of society. As dual citizenship can create benefits in the areas of international travelling and integration, it has, besides socio-cultural, also economical dimensions. Increasing transnational migration and the expected shortage in labour force are the reasons that maintain the interest in the question of Finnish societal membership.

Nowadays in Finland, the efforts of people's engaging into active and participatory social and civic citizenship are made. This also includes approaches to the multicultural and multiple forms of citizenship, where an educational system is seen to play an important role. A parallel trend can be seen in the immigration policy. Until the last decade, Finnish immigration policy had been defined by assimilationist principles, but currently its emphasis moved towards the ideas of multiculturalism and pluralism (Harinen et al. 2006; Matinheikki-Kokko and Pitkänen 2002). The country, however, seems just to be on its way to a new order: even though Finland at the policy level has turned through these reforms from an ethno-culturally oriented state towards an officially multicultural society, at the level of people's everyday life the situation can still be obscure (see e.g. Cruikshank 1999). As the societal changes have been quite fast, there are contradictory features between the ideal and official policy of the political outlining and the jurisdiction and the practices in everyday life, where multiculturalism often meets even severe resistance.

Social and economic well-being is usually materialised through employment. Even though the discussion of immigration and dual citizenship often refers to the question of the needed labour force, these discourses have not become very concrete in people's realities. So far the majority of immigrants have come to Finland for other than work-related reasons. Traditionally, Finnish immigration policies were not labour market oriented, as there was no need for foreign labour force. During the former years, the lack of the need was explained by relatively late industrialisation, beneficial age structure, and high employment rate of women (e.g. Forsander et al. 2004), and later – by a very high rate of unemployment. Currently, the situation is slowly changing, and active immigration policy is encouraged. However, the unemployment among the immigrants is still much more frequent compared to the rest of the population. Especially the refugees and the “returning migrants” from the former Soviet Union are often unemployed (Forsander 2002, p. 103; Pitkänen and Atjonen 2002; Hytti and Paananen 2003). This has driven many immigrants to the positions, where they are dependent on societal support, and, thus, they have become the objects of moral disapproval of national citizens. Studies have also shown that the people, who are considered ethnically or culturally “close” are treated as more welcome to Finland

than others (e.g. Jasinskaja-Lahti et al. 2002; Pitkänen and Kouki 2002). The people considered deviant in ethnical, cultural, and/or religious manner are often treated with more suspicion than others are.

Citizenship and education

In Finnish schools, there is no subject like Citizenship (or Civic) Education, but civics are considered to be important in the phase of basic education. The recent tendency involves an increasing interest towards education for *active citizenship*. According to the National Framework Curriculum (2004), growing to be an active citizen and a member of the Finnish society is one of the central aims of the entire basic education.

Multicultural education is a central content of curricula, although in reality one often bumps into the banal Finnishness in school rituals and everyday practices, which remind about the force of the national culture and Finnish collective identity (Billig 1995; Gordon and Lahelma 1998; Keskisalo 2003). Finnish policy makers have published an Integration Act to help the integration process of the immigrants (The Act on Integration of Immigrants and Reception of Asylum Seekers, 1999). This, nevertheless, consists of differentiating features as well: multicultural education is mainly seen to concern only immigrants and not the rest of the population. As dual citizenship generally implies multicultural background (Ronkainen 2005), the possible and also presumable widening of the citizenship status and criteria sets challenges to the national educational system, learning environments, and curricula.

Learning citizenship is not only learning about citizenship in a formal or non-formal way, but also extensive learning through citizenship in everyday life by practicing it (Johnston 2003). Citizenship education thus could be regarded as a lifelong activity, which cannot be successfully completed during a childhood or an early adulthood. This informal learning underlies civic, societal, and economic participation, designed to encourage responsible social and economic behavior. Active citizenship is also sought in political participation: citizenship learning is needed for more active participation in political institutions (Holford 2002; Veen and Holford 2003). In Finland, the new Citizen Participation Policy Programme⁶ (2005) co-ordinated by the Ministry of Justice points out the importance of citizenship education. The key areas of citizenship education are both to increase political participation and to educate people to meet the needs of the modern world: the first central aim in the programme is that “schools and educational institutions promote the growth for active and democratic citizenship according to the principle of life-long learning. Along with Finnish citizenship, education has to pay attention to the EU citizenship and the world citizenship.”

Attitudes of Finnish officials to dual citizenship

Multiple citizenship is one approach to deal with the challenges of an internationalising society. The possibilities and possible threats of multiple citizenship come apparent in practice; changes in juridical citizenship transform the conditions for socio-cultural membership of the society. Because of the new legislation and increased international migration, the image of “Finnishness” is becoming more plural. Allowance of multiple citizenship expands the possibilities of individuals, but it also sets new demands for citizenship policies and practices. Decisions made by politicians and authorities play a central role in defining the practices and the membership of the Finnish society. In this sub-chapter, we examine the stand taken on dual citizenship by Finnish policy-makers, authorities, and NGO officials dealing with the citizenship issues. The examination is based on a survey carried out in 2004⁷ (see also Ronkainen et al. 2006).

As a *juridical status* dual citizenship makes it possible for an individual to be a full member of a society in several states. This has traditionally been seen to cause problems connected to practical issues (voting, military service, diplomatic protection, etc.), as well as to citizen’s identity and loyalty (“serving two masters”) (Aleinikoff and Klusmeyer 2002; Hansen and Weil 2002; Martin and Hailbronner 2003). We have studied to whom and on what conditions the Finnish officials are willing to give this new more openly approved status. *Political membership* in Finland is most centrally linked with the rights to vote and to stand for elections. In municipal politics, the rights are connected to residence, but at the national level citizenship is required to be able to participate. We have also analysed, how the respondents connect these political rights to dual citizens. Since dual citizenship is implicitly connected with the ideas of unstable residence and also possible “shuttling” between two states (see e.g. Harinen and Ronkainen 2003), we have also analyzed the “moving space” allowed to the dual citizens, meaning, for example, the extent, where the Finnish citizen rights and duties are seen to follow the individual dual citizens (e.g. Jackson 2001, pp. 146–151). In Finland, *social and economic membership* of the society is defined in the context of the Nordic welfare-state model. As mentioned, the social and economic rights (education, health care, employment, social benefits) have primarily been attached to the residence and they are available at least at the principal level both to citizens and non-citizens. We have examined the respondents’ attitudes both to the social and economical rights of dual citizens and to dual citizens as the members of the Finnish cultural community.

The respondents of our survey consisted of the members of the Finnish Parliament, Finnish state officials, and NGO officials, who in their work are involved into the issues concerning dual citizenship and citizenship in general.

Table 1

Professional position of the respondents

	Members of the Parliament	Government officials	Members of NGO's	Total
Gender				
male	15	20	9	44
female	6	30	17	53
information missing	0	0	0	0
Age (in years)				
under 35	3	14	6	23
35–44	5	7	6	18
44–54	6	20	5	31
55 and over	6	9	9	24
information missing	1	0	0	1
Education				
no higher education	6	10	3	19
bachelor's degree	0	2	3	5
master's degree	11	37	16	64
doctorate	4	1	4	9
information missing	0	0	0	0
How often they encounter dual citizens at work				
daily	0	9	3	12
weekly	2	10	5	17
monthly	3	7	5	15
yearly	5	6	4	15
don't know	10	14	9	33
information missing	1	4	0	5
Total	21	50	26	n=97

Source: the study conducted in 2004.

All together 253 questionnaires were sent to the respondents by mail in 2004. Only 97 of the respondents replied to the questionnaire, 44 of which were state officials, 31 – NGO officials, and 22 – members of the Finnish Parliament. Thus, the total response rate of the survey was rather low: 39.4 percent. Non-response was modelled using logistic regression analysis: the association of respondents' professional status and responding was statistically significant. In practice, this meant that the members of the Parliament were the laziest respondents: only one quarter of them, who received the questionnaire, replied. 54.6 percent of the respondents were female and 45.4 percent were male. The mean age of the respondents was 46 years (std. deviation 11.4 years), the youngest respondent being 20-year-old and the oldest one – being 69-year-old. The respondents were quite well educated, because 75.3 percent of them had at least Master's degree.⁸

Attitudes towards dual citizenship

In general, the respondents took a positive stand towards granting dual citizenship in accordance with the current legislation.

Table 2

General attitudes towards dual citizenship

Dual citizenship...	%
should be allowed	93.7
is a positive issue that should be encouraged	86.0
should be allowed to the descendants of immigrants, who have lived in the country already for a long time	83.9
should not be allowed to people, who have held dual citizenship illegally	74.7
should be allowed to immigrants coming from the EU-countries	71.4
should be allowed to immigrants whose labour-force is needed	64.8
should be allowed to immigrants coming from the non-EU-countries	61.1
should be possible for all applicants	51.7
should not be allowed, because holders owe allegiance to another state	5.4

Source: the study conducted in 2004.

The respondents did not think that dual citizenship should not be allowed, because the holders owed allegiance to another state. Dual citizens' military service was not seen to cause serious practical problems. Dual citizens were expected to hold genuine and actual ties to Finland. So forth, the respondents were not willing to allow everyone to have the status; only those, who met the qualifications according to the law, could have it. The male respondents were nevertheless more critical about allowing dual citizenship openly and wanted to connect it to expatriates and the people of Finnish origin more often than female respondents.

The questionnaire contained some questions concerning the revocation of citizenship. The respondents overall took very negative stand towards the idea of citizenship revoking. Serious crimes, such as treason and falsification of information when acquiring citizenship, were nevertheless seen as reasons to justify revocation. The members of the Parliament were more ready than others to revoke dual citizen's other citizenship if he/she was to move permanently to another country.

Almost all (91.5 %) of the respondents agreed that dual citizenship holders should have the same overall rights and duties as the other citizens. The responses followed mainly the current policies. The respondents were unanimous that dual citizens should have all the political rights in the country of residence. The political rights at the national level should be connected to the status of citizenship, whereas at the local level residence became a key factor. The respondents stated that social and economic rights (education, health care, employment, social benefits) should follow residence, despite the formal citizenship status. Some respondents were willing to give social and economic rights and to set the duties to dual citizens also in the other country, although the majority of them were against this.

The future need for labour-force was also apparent in the responses, as 72.9 percent of the respondents considered that dual citizens had an important role in the future Finnish labour policy. They defined dual citizens primarily as an enriching element for the societal structure, and neglected to define them as a threat to Finnish society or its national order. Finnish expatriates were referred as the pioneers, whose credibility and familiarity (because of their Finnish “roots”) can help “multinationality” to settle in Finland. The government officials were more critical than other professional groups about dual citizens promoting socio-cultural pluralism. Also the respondents that did not know how often they had had contacts with dual citizens at their work felt them more as a threat to the Finnish national unity.

Almost all of the Finnish respondents felt that citizenship education should be taught in all schools, whereas citizenship learning was regarded by an overwhelming majority as a lifelong process (89.5%) where people learn about different ways to act as citizens (90.5%). Further, the findings indicate that the multicultural and multiple forms of citizenship were seen as a general goal of education. 91.4 percent of the respondents agreed that education should enable people to exercise citizenship in multiple contexts. According to the respondents, citizenship education should encourage to respect different national (93.6%), ethnic (91.5%), and religious (84.9%) identities. It is obvious that they acknowledged the fact that Finland had traditionally been a culture that rejects difference, and expressed tendencies to leave that image behind, because teaching pluralism was defined as an important dimension of citizenship education.

In defining the relationship between national citizenship and European citizenship, 93.8 percent of the respondents stated that EU-citizenship should not replace the national one. From the respondents’ point of view, EU-citizenship cannot replace the dual citizenship as well (86.6%). Their attitudes towards EU-citizenship, however, were not negative, because two thirds of them (61.9 %) replied that EU-citizenship helped strengthening solidarity between European citizens.

As mentioned, the policy-makers, the authorities, and the NGO officials took a positive stand towards dual citizenship following the lines of the new Nationality Act. In certain cases, they were even willing to give dual rights to dual citizens, and the society was seen mostly to gain both materially and culturally from dual citizens. Positive attitude towards dual citizenship extends the boundaries of belonging to Finnish society and detaches citizenship, at least partly, from the identity ties attached to blood and origin and from emphasising nationality. In the study, dual citizenship was looked from two different sides: from the points of view of an individual and the society. In Finland, dual citizenship as a widely approved status is still a rather new, unknown, rare, and even “harmless” phenomenon. This is also quite likely one reason why the respondents were ready to define dual citizenship positively in both perspectives. If the amount of dual citizens would increase to an amount, where the “order of Finnishness” would be under threat, the attitudes could change to more unsympathetic ones.

In many cases, the respondents looked at the phenomenon from their own professional position: the Members of the Parliament – from the political, economic, voter, and work force points of view, and the NGO officials – from the perspective of

human rights and humanism. The NGO officials were generally more open-minded and did not want to set any clear boundaries to dual citizenship. The Members of the Parliament wanted to restrict dual citizens' political rights in the other country more than other respondent groups wished this happen. The governmental authorities viewed the problem appearing in several areas more often than others, resulting probably from the practical issues connected to dual citizenship that came apparent in their work. It was surprising that the overall knowledge among the respondents about the issues connected to dual citizenship seemed, in many cases, inadequate. This obviously effected the relatively low response rate as well.

Citizens' perspectives on dual citizenship

Dual citizens and people with multinational/-cultural background are of central interest, when analysing the contemporary meaning and contents of citizenship. People with immigration background in many cases have been seen to drift into the margins of societal participation. On the other hand, their often-multicultural background could be seen as an important cultural capital for nation states in the global world as well. Multiple citizens are, often explicitly and at least implicitly, connected with the ideas of transnational citizenship (Grillo 2001; Faist 2001). They are also seen as possessing qualities needed for the actors in the international field, as they have legal membership of several societies and they are associated with the expectations of multicultural competence (Schuck 2002). Multiple citizens are still sometimes shadowed with doubts about their loyalty and participation motives as citizens of several societies. Thus, in our study we also interviewed individual dual citizens and immigrants as they were in the core of the modern situation of a manifold and multileveled citizenship. Here, we shortly shed a light onto the way these people reflected the meaning of citizenship in its different forms, based on their own experience.

For this part of the entire study, we conducted 80 interviews in 2005, ten of which were the so-called life-story interviews (see also Ronkainen et al. 2007). 45 of the interviewees were multiple citizens and 35 of them were people with multinational/-cultural background, but with only one citizenship.⁹ Most of the multiple citizens came usually from bi-national families and had migrated to Finland for family-based reasons or been born in Finland. They usually held the status of dual citizenship for a long time or received it at birth. Another group of multiple citizens was formed by long-term immigrants, who received the status only recently after the change in the Nationality Act. There were also few people with a refugee background or people considered returning migrants. The interviewees with a multicultural background had moved to Finland mostly for work-related or family-based reasons or either as refugees or returning migrants. Few of them had also been born and lived their whole lives in Finland without applying for citizenship. The people with a refugee background were usually most unwilling to participate; and, therefore, the results of our study are perhaps too positive and so forth "distorted". The interviewees were asked about the experience of (dual) citizenship, the perceptions of the meaning of (dual) citizenship, pros and cons from (dual) citizenship, citizenship as identity and belonging, the

“quality” of citizenship (municipal, European, global, national), and the perception of education for citizenship.

Findings – the meaning of national citizenship(s)

Practically each of the interviewees, despite their own legal status, was in favour of acknowledging dual citizenship. The status was considered to be important for everyone who had natural ties to several societies. Generally, a membership of two or more states was seen to broaden the possibilities to travel, work, study, and so on. Dual citizenship was also considered a status worth keeping up, and to be passed on to children as well, if possible. Being able to hold on the original citizenship, when applying for another one, seemed to help the integration process. Active and transnational use of both citizenships was in the connection (in political, economic, and socio-cultural level) with the concrete ties of life history to the respective countries. The use and considered usefulness of dual citizenship came out from the different kinds of citizenship-combinations they hold.

Therefore, dual citizenship can be hierarchically defined. In the modern world of “Western” economic hegemony, the combination of the USA and the EU citizenship becomes very important allowing an individual to enter with full rights both to the US and the EU labour and educational “markets”. Finland-Germany or Finland-Sweden combinations, for example, do not give any extra practical value since the countries belong to the EU. Also the people, who are committed to stay in Finland, have no special need for another citizenship. The interviewed dual citizens, who have lived and received their education only in Finland, have relatively low interest or any kind of affiliation to the issues of the other country, whose citizens they are. The people with multinational life history (and often with a high level of education) nevertheless showed a keen interest, besides to both countries’ societal issues, also to the global issues. National affiliation is the strongest for the interviewees who have life history that is committed only to one country. The ones with a complex transnational background and a multinational family often question the traditional conception of a national identity. Also younger people impugn the traditional understanding of national citizenship and an identity more often than older generations, who seem to be more attached to it. Dual citizenship may help promoting a transnational identity.

The interviewees’ knowledge about citizenship issues was relatively good, although some citizens were not aware of their rights for dual citizenship. The interviewees felt that citizens’ rights are mainly connected to the residence and social security number, and thus gaining the official citizenship status was not considered to be so important. Nevertheless, acquiring citizenship may have an important mental and emotional meaning for feeling officially recognised and approved as a full member of a society. Allowing dual citizenship lowers the boundary to apply for Finnish citizenship, as people can hold on to their original citizenship. This is important for immigrants, who wish to keep up ties to their country of origin. Although dual citizenship works to great extent as an instrumental status to help, for example, travelling and entering the country, it also may have an important meaning preserving culture and cultural identity.

Citizenship gives an important feeling of protection for immigrant families. Thus, acquiring citizenship is most important for the ones that are in the margins of a society. For them, the most difficult task is to meet the requirements for naturalisation (because of unemployment, troubles in Finnish language, and so on). Nevertheless, gaining and having a formal citizenship status do not necessarily mean a better or equal societal position in practice. Unofficial practices as well as general attitudes or everyday encounters influence more the feeling of one's belonging, integration, and participation than gaining the official status. Especially many Russians face suspicion among Finns for historical and political reasons and also because they hold the Russian citizenship. For them, having a dual citizenship, if it comes apparent, may make their societal position more difficult. Otherwise, the people, who are considered the most different compared to the majority of Finns (references to ethnicity, religion), face more problems than others do. They also have troubles feeling themselves as Finns or belonging to the country.

Generally, the interviewees – whether they were dual or single citizens – did not think that there is a special need for dual/multiple citizenship education. Nevertheless, informing about dual citizenship in general – what kind of social status it is – was considered useful. The interviewees quite unanimously shared a view, that when the amount of foreigners and pluralism becomes more general, and when people with different backgrounds and cultural heritage involved into everyday social interaction, the needed awareness follows as well. In the respect of supporting people's rights to maintain their own cultural heritage, multicultural education was supported, and increasing awareness through the learning about different cultures and ways of interaction was considered important. The interviewees emphasised especially the need for the further developing and increasing the teaching of the Finnish language for newcomers.

EU citizenship, global, cosmopolitan, and local citizenship

The European Union was mostly looked kindly upon as a political and economical construction. As it has already been cited, for a dual citizen, who has Finnish citizenship and citizenship of a country that does not belong to EU, the practical value of Finnish citizenship increases, as Finnish citizenship means also EU-citizenship. Acquiring Finnish citizenship can become more valuable, because with it comes also EU-citizenship. The European Union, as a political and economical construction, is, therefore, seen mostly as “a good thing”, and the belonging to EU is valuable for an individual. The interviewees were mostly in favour of opening of EU borders in a sense that it allowed free movement and extended rights for EU citizens. Nevertheless, the interviewees, who did not travel actively or had no use of these rights, usually had no interest or even clear opinions related to European citizenship.

The idea of common European culture and identity was then again considered more cautiously. Nevertheless, one special case that came up was the question of Turkey. Although the interviewees did not emphatically relate to the “cultural and common European identity”, some of them (also the people of a Turkish origin) were sceptical about Turkey joining the European Union, because of its differences in the

society, culture, and religion compared to the EU-states. Northern, Eastern, Western, and Southern parts of Europe were seen to be different from each other in many cultural and societal aspects, although mutual sides were also found. For the interviewees with very transnational life-history especially inside Europe, being European can become a very strong affiliation also overpassing the national one, but for most of the interviewees, who felt themselves as European, the affiliation remained mostly secondary to national.

The concepts of “cosmopolitanism” and “world citizenship” were understood very differently by the interviewees. The same kinds of attitudes have come up also in other studies (see e.g. Gordon 2004). Although some of the interviewees treated them as synonyms, in many cases, there was a clear cut made between the two concepts. “Cosmopolitanism” was referred to elitism, urbanism, and more material values, while “world citizenship” was understood more in cultural, ethical, and moral terms. To be a real world citizen, one had to move: world citizenship was viewed as a dynamic movement in the world. Staying in one place, inside the borders of a certain nation-state, even though “thinking in a global level”, was not considered as something that could make anyone a real world citizen. Many of the young dual citizens were ready to live and work in different countries, and did not feel Finland as their first choice to live in the future.

Participating in a global level was viewed more as an ideal than a concrete alternative. What is more important is, that participation at the local level, in your own county, city or so, seems to be much more central for most of the interviewees. For example, Osler and Starkey (2005) argued that feeling of identity and citizenship was frequently found in local communities. As they point out, it may be easier for many citizens to identify with a particular place or region than with a state. The interviewed Finnish-Russians are the examples of how small and extremely local, but at the same time transnational (as they often live and have “a home” in both sides of the border between Finland and Russia, geographically close to each other), a life-circle can be. Where the interviewed Finnish-Russians orientated and participated locally, young dual citizens, especially in Helsinki area, often found themselves orientating to the world (many of them also being members of international NGO’s like Greenpeace and Amnesty).

Conclusions: multiple citizenship as a new political construction

Contemporary critics of citizenship often state that citizenship should be derived from its traditional and national contexts. For example, Castles and Davidson (2000, p. 25) have argued that contemporary citizenship should be based on separating the concepts of “nation” and “state”, and that citizenship should be a political community without claims to a common cultural identity. Citizenship should never be blind to cultural belonging either, but a strict idea of everyone being one people with common cultural characteristics seems not to work in modern multicultural society, where citizenship based more clearly on *jus soli* diminishes the dominance of blood ties (*jus sanguinis*). As thought in this way, citizenship can be more flexible and make people’s

integration easier, when they move or are forced to move from one country to another. Finnish citizenship policies acknowledge the *jus soli* principle, but on the level of practices and experiences the primacy often is still on the *jus sanguinis* principle. Integration for the citizens, who are defined as ethnically different, is sometimes quite hard to reach on the everyday level of social citizenship.

Thus, the task to change the general attitudes seems to be the most urgent. Because of the historical bond between ethnicity and citizenship and the restrictive “politics of fear” towards aliens, in Finland immigrants often have been seen as a threat that take away something from Finns (see e.g. Ruuska 1998, pp. 212–213). The processes of changing the attitudes to detach ethnicity from citizenship and to expand the forms of “Finnishness” would diminish the separation between “us” and “others” in society and help in seeing different groups capable for co-operation, instead of seeing them as competitors when “national” goods are shared. The positive attitudes of the Finnish policy-makers and authorities towards dual citizenship, as well as mainly positive experiences of dual and single multicultural citizens set a promising starting point for this.

Strengthening civil society, acknowledging EU- and world citizenship beside national citizenship, and needs for a new national narrative that acknowledges cultural pluralism are important tasks of the present. These goals have already been introduced in Finland in the Citizen Participation Policy Programme (2005). This approach is worth fostering. The discussions on the interconnection of the policies towards the aliens and citizenship policies could also be encouraged.

Encouraging discourses of multiculturalism and immigration should not concern only immigrants, but everyone living in Finland. The goal could be shifted from living side by side to living truly together. As a late immigration country, Finland can utilise other receiving countries’ political models, or mistakes, and learn from them, still not forgetting the analysis of the local Finnish circumstances, when applying the models (Ylänkö 2000, p. 68). An analysis of modern and historical situations can serve as a fruitful starting point for the further developing of the citizenship policies.

As social, economic, and local political citizen rights are based on residence, the most important criteria for gaining citizenship lie elsewhere. Citizenship through naturalisation creates a feeling of being a competent and equal member of the society, acknowledged by the state. It also increases the sense of trust: political rights at the national level and the state’s promise of not being deported follow the status. The political rights at the national level are important, therefore, people can take part in the decision-making they are subjected to.

Dual citizens in Finland have so far been mainly young people, whose other parent (usually mother) is Finnish. Their citizenship combinations have usually been “Western” (Germany, Sweden, the USA) and they have lived in Finland for a long time, speaking Finnish as a mother tongue (Ronkainen 2005; Harinen and Ronkainen 2003). Currently people applying for dual citizenship are originally from Russia, Iran, Turkey, Somalia, and so on with different life histories. This changes the social structure, age-structure, socio-economic structure, and the structure of different citizenship-combinations, and the (multi)cultural backgrounds of dual citizens in Finland. The concept of “Finnishness” as an issue connected to Finnish citizenship is

becoming more multiform, posing new challenges for the society. Recommendations for the modern tasks of societal membership and the responses towards dual citizenship (cf. Aleinikoff and Klusmeyer 2002) in Finland could be made as follows:

- Informing about dual citizenship in general should be increased in Finland.
- Allowing dual citizenship openly seems to have mainly positive effects and not to cause major problems. Nevertheless, dual citizenship should be connected to genuine links and residence, the emphasis not being on one's ethnicity.
- Dual citizens could have political rights in national elections in all countries, whose citizenship they hold; however, at the local level, residence should be the primary factor. As it is in Finland, social rights should follow the country of residence and should not be dependent on citizenship.
- There should be clear bilateral agreements between the countries in order to avoid some possible problems caused by dual citizens' military service and diplomatic protection. If military service is obligatory, there should be no special treatments for dual citizens, but double service should be avoided. A definer should be the country of principal residence.
- The demands for the institutional recognition and acceptance of national and cultural diversities should be recognised in practical day-to-day life. This requires also considerations, how far this should reach in the public sphere as well.
- For the labour-market reasons, active immigration policy is needed. Nevertheless, a starting point should be as follows: the immigrants already residing in Finland are employed and used as work force.
- Learning active citizenship should be viewed as a lifelong and changing process, where people learn different kinds of citizenship.
- Educational institutions should meet dual citizens' diverse educational needs and respond to them with flexibility, according to different environmental and personal factors. A key aim should be the development of multicultural capital, where learning for social inclusion means inclusion into Finnish education system and into the labour market, while transnational ties are seen important and are been supported.

Notes

¹ There are little over 5.2 million inhabitants in Finland, of whom over 120,000 are foreigners. Thus, the foreigners constitute about 2 per cent of the population.

² The new law has also taken into account people's increasing practices of and readiness for transnational mobility: the residence period required can now be accumulated by periodic living of eight years, of which the last two are not interrupted.

³ This demand in legislation has caused that in conflict situations immigrants often remain silent even though they might have become treated wrongly or come on for a crime: if an immigrant is waiting for the acquisition of formal state citizenship, any harmful issues with, e.g., the police might make the process of citizenship acquisition more difficult and delayed (Harinen et al. 2004).

⁴ As announcing citizenship(s) is optional, people can nevertheless hold the status illegally and there are no exact statistics of multiple citizens.

⁵ Most of the Ingrians are descendants of Finnish people who were incorporated into the Soviet Union at the end of World War II when the USSR annexed part of the eastern district of Finland. The largest groups of foreigners in Finland are citizens of Russia (over 25,000) and Estonia (around 17,500). More than half of them are considered returning migrants.

⁶ Policy Programmes are called as the new to-be-tested Finnish governmental innovations meant to ensure the realisation of the political goals that need co-operation of several Ministries. There are altogether 4 different Programmes running, but they have been criticised of being too bureaucratic, big and “hollow”, and concrete accomplishments have been partly questioned.

⁷ Mr. Juhani Rautopuro worked in the team during this sub-study as a researcher and a statistical expert.

⁸ The data of the survey were analysed by using both quantitative (structured questions) and qualitative (open-ended questions) methods. The respondents' background information was mainly described by frequencies and percentages and by most common measures of central tendency and variation. The information of the statements (mostly Likert-scale) was reduced to scales with the help of Principal Component Analysis (PCA). The scales were constructed on the basis of the main loadings in the structure matrix of the PCA. The internal consistencies (the reliabilities) of the scales were examined using the Cronbach Alpha-coefficient. The associations between qualitative variables, for example, gender and statements were examined by using the Chi-square test. In case that the assumptions of the test were not fulfilled, tests based on Monte Carlo-simulation were applied. The McNemar test was used when testing respondents' attitudes to a similar statement in two different contexts (in two different states in this study). The associations between quantitative variables were measured using correlation coefficient and t-test. One way analysis of variance was applied to test the mean differences between groups. Two-way analysis of variance was applied when analysing the interaction of background variables (professional status, education, and gender) to certain scales.

⁹ Ms. Anna Virkama carried out 10 interviews as a research assistant.

References

- Alasuutari, Petri and Petri Ruuska (1999) *Post-patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa* [Post-Patria? The Culture of Globalisation in Finland]. Tampere: Vastapaino.
- Aleinikoff, Thomas Alexander and Douglas Klusmeyer (2002) *Citizenship Policies for an Age of Migration*. Washington, D.C.: Migration Policy Institute.
- Anttonen, Anneli (1998) “Vocabularies of Citizenship and Gender: Finland.” *Critical Social Policy*, vol. 18, no. 3: 355–373.
- Billig, Michael (1995) *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- Castles, Stephen and Alasdair Davidson (2000) *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. New York: Routledge.
- Citizen Participation Policy Programme* (2005) Ministry of Justice of Finland.
- Cruikshank, Barbara (1999) *The Will to Empower: Democratic Citizens and Other Subjects*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- “Directorate of Immigration” (24. 8. 2005) <http://www.uvi.fi/netcomm/content.asp?article=2668andfrontpage=true> (17.09.2007).
- Faist, Thomas (1999) “Transnationalisation in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. Transnational Communities Programme, Working Papers.” http://www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers.htm (17.9.2007).

- Faist, Thomas (2001) "Dual Citizenship as Overlapping Membership." In: *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, 3/01, IMER, Malmö. Pp. 1–43.
- Forsander, Annika (2002) "Globalizing Capital and Labor – Old Structures, New Challenges." In: Forsander, A., ed. *Immigration and Economy in the Globalization Process: The Case of Finland. Sitra Reports Series 20*. http://www.sitra.fi/eng_81-118 (17. 09. 2007).
- Forsander, Annika et al. (2004) *Sykettä ja suvaitsevaisuutta: globaalien osaamisen kansalliset rajat* [Pulsation and Tolerance: The National Borders of Global Know-How]. Helsinki: Edita.
- Gordon, Tuula and Elina Lahelma (1998) "Kansalaisuus ja sukupuoli [Nationality and Gender]." In: P. Alasuutari and P. Ruuska, eds. *Elävänä Euroopassa: Muuttuva suomalainen identiteetti* [Alive in Europe: The Changing Finnish Identity]. Tampere: Vastapaino. Pp. 251–280.
- Gordon, Tuula (2004) "Cosmopolitans, National Citizens, World Citizens and Locals: Young Women and Men Constructing and Deconstructing Shifting Borders." In: V. Puuronen, A. Häkkinen, A. Pylkkänen, T. Sandlund and R. Toivanen, eds. *New Challenges for the Welfare Society*. Joensuu: University Press. Pp. 143–159.
- Grillo, Ralph D. (2001) "Transnational Migration and Multiculturalism in Europe. Transnational Communities Programme, Working Papers." http://www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers.htm (17. 09. 2007).
- Hansen, Randall and Patrick Weil (2002) *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U.S. and Europe*. New York: Berghahn Books.
- Harinen, Päivi and Jussi Ronkainen (2003) "Matkalaukku ja pari kolme passia. Kaksoiskansalaisuus yhteiskunnallisen jäsenyyden muotona [A Suitcase and a Couple of Passports: Dual Citizenship as a Form of Societal Membership]." In: P. Harinen, ed. *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa* [Contested Memberships: Ethnicity, Culture and Nationality in Young People's Everyday]. Helsinki: The Finnish Youth Research Society/Network. Pp. 302–343.
- Harinen, Päivi, Suurpää, Leena, Hoikkala, Tommi, Hautaniemi, Petri, Perho, Sini, Keskiä, Anne-Mari, Kuure, Tapio and Krista Künnapuu (2004) "Contested Memberships – Different Perspectives to Immigrant Youth in Finland." In: V. Puuronen, A. Häkkinen, A. Pylkkänen, T. Sandlund and R. Toivanen, eds. *New Challenges for the Welfare Society*. [S.l.]: Joensuu University Press. Pp. 160–175.
- Harinen, Päivi, Pitkänen, Pirkko, Sagne, Silvain and Jussi Ronkainen (2006) "Multiple Citizenship as a Current Challenge for Finnish Citizenship Policy." In: D. Kalekin-Fishman and P. Pitkänen, eds. *Dual Citizenship as a Challenge to European Nation-States*. Rotterdam: Sense Publishers. Pp. 121–144.
- HE (235/2002) Government's Proposal for the New Nationality Act of Finland.
- Holford, John (2002) "Schools of Active Citizenship? Lifelong Learning, Governance and Exclusion in Europe." Paper presented at the dialogue workshop *Education, Inequalities and Social Exclusion*, organized by the European Commission, DG Research, Brussels 26–27. 9. 2002.
- Hytti, Helka and Seppo Paananen (2003) "Foreign Citizens in Finland as Recipients of Social Security Benefits." In: *Yearbook of Population Research in Finland*, XXXIX. Helsinki: The Population Research Institute. Pp. 73–90.
- Jackson, Vicki C. (2001) "Citizenship and Federalism." In: T. A. Aleinikoff and D. Klusmeyer, eds. *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*. Washington D.C.: Carnegie Endowment for International Peace. Pp. 127–182.

Jasinskaja-Lahti, Inga, Liebkind, Karmela and Tuula Vesala (2002) *Rasismi ja syrjintä Suomessa – maahanmuuttajien kokemuksia* [Racism and Discrimination in Finland – Immigrants' Experiences]. Tampere: Gaudeamus.

Johnston, R. (2003) "A Framework for Analysing and Developing Adult Learning for Active Citizenship." In: *Proceedings of the 'Connections' Conference*, organized by the Active Democratic Citizenship Network of ESREA and the Solgace Research Consortium. Leuven, 4-6.9.2003. Pp. 157–170.

Keskisalo, Anne-Mari (2003) "Suomalais- ja maahanmuuttajien vuorovaikutusta joensuulaisen koulun arjessa [Interaction between Native and Immigrant Youth in the Everyday School Life in Joensuu]." In: P. Harinen, ed. *Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa* [Contested Memberships: Ethnicity, Culture and Nationality in the Everyday Life of Young People]. Helsinki: The Finnish Youth Research Society/Network. Pp. 122–157.

Lepola, Outi (2000) *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttajapoliittisessa keskustelussa* [From a Foreigner to Finlander: Multiculturalism, Nationality and the Finnish Identity in the Political Debate on Immigration during the 1990's]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Martin, David A. and Kay Hailbronner, eds. (2003) *Rights and Duties of Dual Nationals: Evolution and Prospects*. The Hague; London; New York: Kluwer Law International.

Matinheikki-Kokko, Kaija and Pirkko Pitkänen (2002) "Immigrant Policy and Education of Immigrants in Finland." In: P. Pitkänen, D. Kalekin-Fishman and G. Verma, eds. *Education and Immigration: Settlement Policies and Current Challenges*. London; New York: Routledge Falmer. Pp. 48–73.

The Nationality Act of Finland (359/2003).

Osler, Audrey and Hugh Starkey (2005) *Changing Citizenship: Democracy and Inclusion in Education*. MacGraw-Hill Education, Maidenhead, Berkshire: Open University Press.

Paananen, Seppo (1999) "Suomalaisuuden armoilla. Ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu [At the Mercy of Finnishness: Classification of Foreign Labour Force]." *Tilastokeskuksen tutkimuksia* 228. Helsinki: Tilastokeskus.

Pitkänen, Pirkko and Päivi Atjonen (2002) "Kohti aktiivista maahanmuuttopolitiikkaa. Kulttuurinen monimuotoisuus Itä-Suomen yritysälämässä [Towards an Active Immigration Policy: Cultural Diversity in Private Sector Enterprises in Eastern Finland]." *Publications of Karelian Institute*, no. 135. University of Joensuu – Regional Council of North-Savo.

Pitkänen, Pirkko and Satu Kouki (2002) "Meeting Foreign Cultures: A Survey of the Attitudes of Finnish Authorities towards Immigrants and Immigration." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 28, no. 1: 103–118.

Pitkänen, Pirkko, Ronkainen, Jussi and Päivi Harinen (2005) "Dual Citizenship in Finland." In: Y. Schröter, C. Mengelkamp and R. Jäger, eds. *Doppelte Staatsbürgerschaft – eine gesellschaftlicher Diskurs über Mehrstaatigkeit*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik. S. 256–267.

Ronkainen, Jussi (2005) *Monikansalaisuus. Tutkimus kaksoiskansalaisista Suomen kansalaisina* [Multiple citizenship. Study of dual citizens as citizens of Finland]. Licentiate thesis, University of Joensuu, Department of Sociology.

Ronkainen, Jussi, Harinen, Päivi, Rautopuro, Juhani and Pirkko Pitkänen (2006) "Kahden valtion kansalaiset. Suomalaisten kansanedustajien, viranomaisten ja kansalaisjärjestötoimijoiden näkemyksiä kaksoiskansalaisuudesta [Citizens of Two States – Attitudes of Finnish Decision-Makers, Authorities and NGO Officials towards Dual Citizenship]." *Yhteiskuntapolitiikka*, 1: 59–72.

Ronkainen, Jussi, Pitkänen, Pirkko and Päivi Harinen (2007) "Multiple Citizenship and Participation: The Case of Finland." In: P. Pitkänen and D. Kalekin-Fishman, eds. *Multiple State Membership and Citizenship in the Era of Transnational Migration*. Rotterdam: Sense Publishers. Pp. 91–116.

Ruuska, Petri (1998) "Mennyt tulevaisuutena [Past as a Future]." In: P. Alasuutari and P. Ruuska, toim. *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti* [Alive in Europe: Changing Finnish Identity]. Tampere: Vastapaino. Pp. 281–311.

Schuck, Peter (2002) "Plural Citizenships." In: R. Hansen and P. Weil, eds. *Dual Nationality, Social Rights and Federal Citizenship in the U.S and Europe – The Reinvention of Europe*. New York; Oxford: Berghahn Books. Pp. 61–99.

Veen, van der Ruud and John Holford (2003) "A Critical Educational Perspective on Localisation, Governance and Citizen Education." In: *Proceedings of the 'Connections' Conference*, organized by the Active Democratic Citizenship Network of ESREA and the Solgace Research Consortium. Leuven, 4-6.9.2003. Pp. 374–384.

Ylänkö, Maarit (2000) "Kansainvälistymisen kahdet kasvot – muuttoliikkeet ja kulttuurien globalisaatio [Two Faces of Internationalisation – Migration and Cultural Globalisation]." In: M.-L. Trux, ed. *Aukeavat ovet – kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä* [Opening Doors – Cultural Diversity in Finnish Economic Life]. Helsinki. WSOY. Pp. 21–84.

Received November 27, 2007.

Резюме

Юсси Ронкайнен, Пиркко Питканен, Пайви Харинен

Границы «множественного» гражданства? Двойное гражданство в Финляндии

Усиление этнического и культурного разнообразия, членство Финляндии в Европейском Союзе и в других международных организациях, а также перспектива увеличения потребности в рабочей силе обусловили необходимость пересмотреть практику получения гражданства. Одним из свидетельств изменения политики Финляндии стало более благоприятное отношение к институту двойного гражданства, начиная с 2003 года.

В данной статье авторы исследуют новые формы социального членства в Финляндии, главным образом, в контексте «множественного» – двойного, тройного – гражданства. Обсуждаются юридические, политические, социальные, культурные и экономические основания для получения («множественного») гражданства в Финляндии. В центре внимания авторов – результаты двух исследований, проведенных в рамках проекта «Двойное гражданство, власть и образование: Вызов европейской национальной государственности», финансируемого 5-ой рамочной программой Европейской комиссии: 1) исследование отношения политиков, государственных деятелей и представителей неправительственных организаций к институту двойного гражданства (n=97, 2004); 2) изучение жизненного опыта и восприятия института («множественного») гражданства лицами с двойным гражданством, а также лицами, имеющими гражданство лишь одной страны, при этом вышедшими из многонациональной/поликультурной среды (n=80, 2005). В результате авторы делают вывод об изменении основы социального членства в современной Финляндии.

Исследование показывает, что на повседневном уровне интеграция «этнически отличных» граждан зачастую труднодостижима. Соответственно, изменение отношения общества к проблеме является актуальной задачей. Вследствие исторически возникшей связи между этнической принадлежностью и гражданством, а также проводимой в Фин-

ляндии «политики устрашения» в отношении иностранцев, к иммигрантам зачастую относились как к носителям потенциальной угрозы для финнов. Тенденция к разграничению этнической принадлежности и гражданства, к расширению понятия «финскости» (*Finnishness*) могла бы уменьшить разрыв между «Мы» и «Они» в финском обществе, а также способствовать восприятию различных групп с точки зрения сотрудничества, а не конкуренции. Положительное отношение финских политиков и властей к двойному гражданству, а так же в целом положительный опыт людей с двойным гражданством и граждан одной страны, принадлежащих к различным культурам, создает базу для достижения этой цели. При этом развитие гражданского общества, признание гражданства ЕС и мирового гражданства (наряду с национальным гражданством), необходимость в новом национальном дискурсе, признающем культурный плюрализм, — актуальные задачи современности. Вопросы мультикультурализма и иммиграции должны волновать не только иммигрантов, но и каждого жителя Финляндии.

Kopsavilkums

Jusi Ronkainens, Pirko Pitkänens, Päivi Harinens

Robežas vairāku pilsonību iegūšanai? Dubultā pilsonība Somijā

Ekonomiskā un kultūras daudzveidība, Somijas dalība Eiropas Savienībā un citās starptautiskās organizācijās, kā arī pieaugošais darbspēka pieprasījums – tas viss rada nepieciešamību revidēt pilsonības piešķiršanas praksi. Par izmaiņām Somijas politikā liecina tas, ka kopš 2003. gada attieksme pret dubulto pilsonību ir kļuvusi daudz labvēlīgāka.

Raksta autori analizē sociālās līdzdalības jaunās formas Somijā, galvenokārt vairāku pilsonību iegūšanas kontekstā. Tiek apspriesti juridiskie, politiskie, sociālie, kultūras un ekonomiskie aspekti pilsonības (vairāku pilsonību) iegūšanai Somijā. Autoru uzmanības lokā ir divu pētījumu rezultāti, kuri tika veikti projekta “Dubultā pilsonība, vara un izglītība: izaicinājums Eiropas nacionālajam valstiskumam” ietvaros, ko finansēja Eiropas Komisijas 5. ietvarprogramma: 1) politiķu, valstsvīru un nevalstisko organizāciju pārstāvju attieksmes izpēte pret dubultās pilsonības institūtu (n=97, 2004); 2) personu no daudznacionālas/-kultūras vides, bet ar vienas valsts pilsonību, un personu ar dubulto pilsonību dzīves pieredzes un uztveres izpēte (n=80, 2005). Balstoties uz šo pētījumu rezultātiem, autori secina, ka mūsdienās Somijā mainās sociālās līdzdalības bāze.

No pētījuma datiem izriet, ka ikdienas līmenī “etniski atšķirīgo” pilsoņu integrācija ir grūti realizējama, tāpēc sabiedrības attieksmes izmaiņu problēma ir aktuāla. Vēsturiski izveidojušās saiknes starp etnisko piederību un pilsonību, kā arī pret ārzemniekiem veiktās “iebidēšanas politikas” dēļ Somijā ilgu laiku pastāvēja uzskats, ka imigranti rada draudus somiem. Etniskās piederības un pilsonības norobežošanas un “somiskuma” (*Finnishness*) jēdziena paplašināšanas tendence varētu samazināt pārrāvumu starp “Mēs” un “Viņi” somu sabiedrībā, kā arī veicinātu dažādu grupu uztveri sadarbības nevis konkurences aspektā. Šāda mērķa sasniegšanu veicina somu politiķu un varas institūciju pozitīvā attieksme pret dubulto pilsonību, kā arī kopumā veiksmīgā to cilvēku pieredze, kam ir dubultā pilsonība, vai kam ir vienas valsts pilsonība un tai pašā laikā dzīves pieredze, kas saistīta ar daudznacionālu vidi. Iezīmējas aktuāli mūsdienu uzdevumi: pilsoniskās sabiedrības attīstība, ES un pasaules pilsonības (kopā ar nacionālo pilsonību) atzišana, nepieciešamība pēc jauna nacionālā diskursa, kas atzīst kultūru plurālismu. Multikultrālisma un imigrācijas jautājumi skar ne tikai imigrantus, bet arī katru Somijas iedzīvotāju.

Herbert Schui

THE DESTRUCTION OF KNOWLEDGE: NEO-LIBERALISM AS AN ATTACK ON HUMANITIES

Keynesianism was in the 1930s a means to put an end to the Great Depression. But as Keynesianism was more than a mere economic technique, it initiated a reformist movement within social democracy and most trade unions: market forces should be governed by democratic policy in order to determine income distribution and to create a modern welfare state. Capitalists obviously could not accept their autonomy and their social power to shrink. Neo-liberalism, thus, is the ideological and material weapon against self determination by a collective political action, i.e. by democracy. Thus, the main objective of Neo-liberalism is to negate all human decision making – collective or individual – which does not follow the rules of rational economic choice. As most humanities explain human behaviour in a different way, Neo-liberalism tends to replace humanities by the simple scheme of rational economic choice. Consequently, Neo-liberalism is an attack on humanities.

Key words: Neo-liberalism, humanities, welfare state, neo-liberal coercive state.

Neo-liberalism is the first economic theory to claim that maximizing output or realizing the highest possible level of want satisfaction is not the purpose of a free market economy. In his “Principles of a Liberal Social Order” Hayek (1969, p. 121, thesis 45) writes that welfare economics makes a fundamental mistake with its preoccupation to analyze the degree to which common welfare is realized. The basic idea of maximizing want satisfaction or output is only appropriate to an economic unit such as a household or a monastery economy (an economic organization); it is not appropriate to the spontaneous order of a “*katallaxie*”, as he calls it, i.e. the whole of a free market society. What only matters instead are self-determined decisions in the market place, i.e. the freedom from physical coercion in economic exchange. These free individual decisions constitute an open society and by this a cultural evolution, which allows for the survival of mankind. This means a radical change compared to common textbook wisdom, where we learn, that free markets and free competition are the best institutions and procedures to satisfy human wants.¹ Neo-liberalism is a cultural failure.

Since the seventeenth century, the concept of culture has been extended considerably to include all that humanity has added to its environment and to itself in the attempt to overcome the natural stage and achieve ever greater perfection. The concept of culture thus unites all forms of human intervention regarding the condition of its existence. Culture is commonly defined as the sum of what has been created by human agency in a definite period and geographic area in response to the existing environment. This includes the corresponding individual and social modes of agency and conditions of life. Social modes of agency must be included in the concept of culture because the material base of human life – production and the economy – is characterized by the division of labour and mutual interdependence. In other words, the material base of life takes necessarily the shape of a social phenomenon and thus

defines the interaction of humanity with the condition of its existence as being collective. Consequently, cultural development expresses the extent to which humanity has worked its way out of the natural stage. At the same time, this development expresses the degree to which humanity has mastered the process of its own socialization. Considering this collective aspect, it can certainly not be maintained that culture as developed in the process of interaction with the condition of human existence constitutes necessarily a progress for humanity. (Social reality stubbornly teaches us this lesson). In order not to get stuck in subjectivism or relativism, a necessary aspect of existence must be remembered: the freedom from hardship as precondition for the development of a personality. To mention freedom from hardship is not only important because subjectivity and objectivity tend to diverge little in the consideration of this aspect. It is also worth mentioning because it is an important aspect of Neo-liberalism to maintain that this freedom must not be a conscious and collective goal: this would mean the end of freedom, the road to serfdom, the prevention of “cultural evolution”.

In the light of this, one needs to consider whose interests Neo-liberalism serves, which economic powers it is carried by, and what classes it is forced upon. If pressure and coercion are used to prevent certain classes from realizing or pursuing their own interest, we can speak of imperialism. Neo-liberalism functions as cultural imperialism in several ways: in the shape of a *methodological individualism*, Neo-liberalism attempts to limit the capacity of the social sciences to gain insight into the reality of social relations by insinuating economic rationality where it cannot exist. This methodological individualism thus deforms the heuristic value of the social sciences. It thus tries to ensure that the quest for the truth in these disciplines is severely limited. As a *blueprint for a social order*, Neo-liberalism aims at establishing an internalization of coercion or, in other words, a reactionary social society. The solidity of this social order (“the spontaneous order”) requires that individuals voluntarily accept whatever the result of the market is. While using these means, Neo-liberalism also includes the option of an open exercise of coercion. It is in this context that the concept of a “lean state” is to be understood. This state knows no scruples when the core of the established social order might be threatened. (This concept can be found in Hayek’s “Great Society” and the neo-liberal social contract theories). Finally, Neo-liberalism also entails a form of *global economic imperialism*. It aims at the outside by enforcing free trade and free capital movements with unlimited property rights in the developing countries. Thus, it has set about to abolish the development state in these nations without even promising the benign effects of classic imperialism, i.e. economic development.

The neo-liberal counter-revolution of today originated from a counter-reaction to strategies set into place in the 1930s to establish step by step the modern welfare state by overcoming the Great Depression, then directed later at achieving the objective of full employment after World War II. Consequently, Neo-liberalism defines itself, first, by its antagonism toward earlier Keynesian welfare economics, and less by a well elaborated and coherent theoretical system. Thus, an understanding of Neo-liberalism and its contemporary global effects can be gained only by developing knowledge of this antagonist position. A better understanding of Neo-liberalism also requires us to characterize the relation between the idea of the welfare state and its theoretical foundation, on the one hand, and enlightenment, on the other. In this

context, I argue that the concept of the welfare state and enlightenment have to be comprehended as a cultural achievement – and Neo-liberalism as its denial. As the humanities are deeply involved in the analysis and advancement of the human condition, it is easy to understand why, in fact, Neo-liberalism is an attack on humanities. Specifically, it can be argued that Neo-liberalism, in effect, eliminates the core of humanities and replaces it with an economic barter model in which individual reaction patterns are based on relative utilities – in analogy to economics, where relative prices are the variables determining utility maximizing behaviour.

Enlightenment, reformism, and the modern welfare state

The essential characteristic of the modern welfare state is that the state is directly responsible for the well being of the citizens. This comprehension of the role of the state has its ancestor – the absolutist system of government. The absolutist state did not confine itself to set the rules for a self-controlled laissez-faire system; but instead interfered directly in the economy to foster trade and industry. It is widely accepted that absolutism was a necessary precondition for the formation and development of capitalism. However, as time passed, early liberal economists, like Adam Smith, began to argue that economic liberalism provided a better foundation for the growth of capitalism. The main feature of economic liberalism is to increase social surplus not only by common coercion (as previous social formations also did), but by improving systematically production techniques and enhancing labour productivity, and further by using this surplus for capital accumulation. This mode of production has an inherent tendency to keep wages and mass consumption down. Low consumption, in turn, leaves physical resources available for the production of capital goods, and this fosters accumulation and increases labour productivity and by this surplus, which accelerates accumulation still further.

As the economic depression of the 1930s would eventually show, the theory of economic liberalism has limitations. Specifically, it showed that economic growth can slacken off, and that this can have serious human consequences. As the production of capital goods (i.e. the stock of fixed capital) grows faster than that of consumer goods, the ratio of intermediary output (capital goods) to final output (consumer goods) increases. In other words, the stock of fixed capital grows faster than the final output. But there is an upper limit for this ratio. This input-output-coefficient is technically determined, and once the upper limit is reached investment is not profitable. Thus, a contradiction arises between factors, which keep wages down, and other factors, which determine the upper level for investment.² Or, as Joan Robinson (1975, p. 71) puts it: *“If in reality the distribution of income between workers and capitalists and the propensity to save of capitalists, are such as to require a rate of accumulation which exceeds the rate of increase in the stock of capital appropriate to technical conditions, then there is a chronic excess of the potential supply of real capital over the demand for it and the system must fall into a chronic depression. (This is the stagnation thesis’ thrown out by Keynes and elaborated by modern American economists, notably Alvin Hansen).”* The historical background for this statement

was the Great Depression of the 1930s, but it should be emphasized that stagnation in the form of zero growth is not always necessarily the only outcome. Sluggish growth, as it prevails at present, is even more likely.

According to Keynes's counter-argument to economic liberalism, crises and unemployment were a result of insufficient demand. Potential full employment output could not be absorbed either in the form of consumption or in the form of investment. The market could not increase demand by decreasing prices and wages. It took time in the 1930s to learn this – until finally (after a long period of quackery) the doctrines of Keynes were adopted as guidelines by social democratic parties; such as by the US-Democrats to carry out the Roosevelt's "New Deal", social and public welfare reforms. The outlines of this different paradigm are easy to show. At the heart of Keynesian theory is the assumption that state deficits can be used to start economic activity and that social and economic policies that work to redistribute wealth can be used to maintain an optimum level of economic growth. The lines of Keynes' reasoning are the following: "[a] *relatively weak propensity to consume helps to cause unemployment by requiring and not receiving the accompaniment of a compensating volume of new investment ...*" (Keynes 1973, CW VII, p. 370). The propensity to consume in turn depends, among others, on "*the principles on which the income is divided between*" the community (ibid, p. 91). Keynes insisted on this point in his famous 1937 essay on "The General Theory of Employment," where he argued: "*People's propensity to spend (as I call it) is influenced by many factors such as the distribution of income, their normal attitude to the future and – the probability in a minor degree – by the rate of interest*" (Keynes 1937, p. 219). Moreover, Keynes argued that to come to higher consumption expenditures "*[t]he State will have to exercise a guiding influence on the propensity to consume partly through a scheme of taxation,*" and that to stabilize investment expenditures required "*a somewhat comprehensive socialization of investment*", because it was "*unlikely that the influence of banking policy on the rate of interest will be sufficient by itself to determine an optimum rate of investment*" (Keynes 1973, CW VII, p. 378).

These quotations of Keynes characterize the theoretical and practical basis of the modern welfare state that took hold in developed Western countries following World War II. High taxes on profit income enabled the state to finance its welfare programs such as better education, national health systems, housing, and the like. The whole of this public consumption increased global demand in many aspects, including spending of those employed in the public sector. A policy of low interest rates was supposed to foster investment expenditures. But this was not the only reason for reaching full employment: trade unions had under these general political conditions a better chance to increase wages by successful collective wage agreements, which by their redistribution effect have contributed significantly to increase over all demand and employment. This large-scale suspension of the "free market" order and its replacement by what has then been called "mixed economy" was without any doubt successful in the interest of "the many." However, the consequence for business was a political interference in the property rights of income flows and a marked loss of autonomy in general. This was caused not only by the actions of parliaments and trade unions, which now determined the level of profit and the interest income of the rentiers, since

full employment also entailed less discipline in the shop floor in the sense that under these conditions the social position of the boss could be questioned.³

Keynesianism and its reformism can thus be understood as a new ambition of enlightenment. It attempted to implement new social and economic rules, which would enable the use of technical progress and increasing labour productivity for the common good. The salient point is that to confide in the market and in competition is rational and appropriate to increase surplus and to foster industrialization, but the then following stage of demand restraint requires other proceedings. Both proceedings are aspects of enlightenment and, consequently, the dialectics of enlightenment in the area of economic theory are at stake. As capitalists are interested to maintain the market and competition solution – this secures their social power, even if the rules are outdated and not suitable to maximize common wealth.

It is not surprising that there have been many colourful attempts to show that the Keynesian model is flawed. This started neo-classic theory. In principle, this theory disregards everything but the mere process of exchange and the individual's desire to maximize utility and thus casts itself as an explicitly unhistorical approach. But under the aspect of legitimizing the rule of capitalists, it, in itself, has some severe flaws. First, it does not perfectly eradicate the idea of the state as a subject, which influences *more* than the rules of the market games: thus, neo-classics admit market failure. A lot of goods and services escape the logic of the model; this implies the definition of public goods. The existence of these public goods marks the border line for the private sector and for privatization. In the last instance, politics has to grant common wealth. Second, it failed to give advice how to overcome the depression of the 1930s. This showed that neo-classical theory was more an apologetics than a scientific theory. (Keynesian theory was successful at explaining reality and giving advice how to cope with the crises.) Third, neo-classical theory does not provide for social development. This was necessary to escape from classic theory, but by this the neo-classics abandoned the possibility of penetrating the humanities to revise them as legitimization for capitalism. Fourth – except the cases of market failure, where the state has to play its role – it undertook to show that a free market and free competition guarantee the most efficient allocation of economic resources. By this neo-classic theory formulated a welfare goal as a measurable criterion of efficiency. Here, neo-classic theory and Neo-liberalism differ fundamentally.

Neo-liberalism as counter-enlightenment

Neo-liberalism is concerned with the fact that the welfare goal of capitalism – the common good of “the many” – cannot be achieved by free market and competition. In contrast, Keynesianism kept the promise of public welfare intact even with economic development. But even if Keynes' intention was to remove the crises and by this to save capitalism by reforms, this necessarily restricted extensively the autonomy of capitalists and more than that, the policy inspired by Keynes tended to eliminate unfettered capitalism. As a consequence, neither neo-classical theory with its efficiency criterion (and its other flaws), nor Keynesianism with its far reaching ambitions are

appropriate theories in the interest of capitalists. This is the objective reason for the formation of Neo-liberalism. It aims to reconcile human beings with hardship under capitalism (even if labour productivity is very high) and to prevent humanities from developing theories, which question this alleged necessity. The prefix “neo” correctly indicates that there is no going back for capitalism to the stage of capital restraint, where the old liberal economic regime restricted mass consumption to use it for industrialization.

Thus it is not surprising, that Keynes’ theoretical insights and the politics they inspired have been extremely worrying for capitalists. And from their standpoint their worry is certainly justified. Even if Keynes did not aim to interfere with property rights of economic stocks (the means of production) the politics of traditional social democrats and of many trade unions, all profoundly inspired by Keynes, went beyond the ideas of their *spiritus rector* and (in many countries) claimed the nationalization of the financial sector and of key industries.⁴ Objectively, the main characteristic of this reformist movement was to harmonize the mode of production with the state of productive forces. And as capitalism *per se* was not able to accomplish this task, it became a matter for politics, or conscious collective action, which implied the formation of a social preference function, as economists call it.

A shift of power in the society is necessary to put economic resources to use, which otherwise lie idle, i.e. a shift of power to maximize welfare at a given level of economic endowment. But the task of reformism is not limited to the question of insufficient demand in industrialized countries, it also has implications for developing countries. If developing countries need more physical capital to increase accumulation and by this employment and production, and if industrialized countries could produce more than they do, then demand restraint in industrialized countries and capital restraint in developing countries could be solved at one stroke. The solution is trade balance surpluses for the former and trade balance deficits for the latter. To settle the question, in the 1960s developing countries held the view that the IMF (International Monetary Fund) should create special drawing rights not only for the sake of supplying international liquidity in general, but to provide these special drawing rights as international means of payment for developing countries so that they can import more capital goods. Under the technical aspect of money creation, the essence of this proposition is very common: balance of trade deficits cause credit, and as credit creates money, these deficits enhance the supply of international money. The striking point simply was that this money was not created by those countries, the currency of which serves as international money (such as the US-Dollar), but by developing countries. Evidently, this proposition could not be accepted by the leading industrial countries, their international banks and industries. Under conditions of free capital markets, the strategy now is that additional capital formation in developing countries takes the form of direct investment. Then the investors themselves finance the trade balance deficit of developing countries without creating international indebtedness. But as evidence shows, this neo-liberal arrangement fails: free choice in the market as directed by rational decisions of individual firms does not produce rational results on the whole. But despite this failure, Neo-liberalism began to rid itself of the need to be concerned with the state of the Third World with its aspirations of sovereignty and

self determination, at the same time that has successfully proceeded in removing the welfare state of the industrialized countries.

Neo-liberalism, consequently, can be most accurately viewed as a modern form of counter-enlightenment. In economic matters, enlightenment can be understood as the pretension to review continuously whether the organization of the system is suitable to use and develop the economic endowment for wealth creation, to question whether “[t]he conditions of bourgeois society are too narrow to comprise the wealth created by them” (Marx and Engels 1977, p. 468). As already emphasized, this continuous review is necessary, because forms of organization, which were expedient historically, may become obsolete in the face of a new stage of development. To have tackled this question is the enlightening achievement of Keynesianism. Or to put it in more general terms: the concern of enlightenment is that mankind better its overall condition by freeing itself from tradition, institutions, norms and conventions, which can not, or not any more, be explained reasonably. The background behind this idea of progress is the conviction that mankind is not only able to recognize natural laws and apply them, but also to form social circumstances as general human circumstances to the benefit of all (Schröder 1990). The notion of enlightenment is, in its broadest sense, as Horkheimer and Adorno put it to introduce their “Dialectic of Enlightenment” (1998, p. 9), ongoing thought that has followed the aim of taking away fear from human beings and establish them as masters.

Neo-liberalism is an advocate of the opposite of enlightenment, and the counter-enlightenment endorsed by the business world is a necessary and compulsive reflex against reformism. It has to find the evidence that reformist theory and attempts are wrong, against human nature and cultural evolution. But it is not only the interior situation of the industrialized countries that must be purged of reformism, but in addition the economic and political development of the less advanced countries must also be reconfigured along neo-liberal lines. Reformism in all these fields means a shift of power from the private to the political sphere. Reformist principles hold also that the range of individual effort is limited and that collective action is required. This explains the extremely critical position of Neo-liberalism against collective institutions such as the parliament, the trade unions, and so forth. But the hard core of the theory is to redefine the individual and to point it out as the decisive unit under biological and economic rules.

Reduction of humanities on *bioeconomics*: the new personality

Striking within the mass of neo-liberal writings is the abundance of its facets and differences. It is not easy to comprehend it as a consistent and coherent theory, endowed with a clear-cut explicative and prognostic function. It makes rather the impression to be a coherent paradigm only in its agitating logic, in its sharing of common slogans, i.e. in its antagonism against Keynesian reformism. In fact, the statements of Neo-liberalism get their clear outlines in the context of their political objectives. This may explain why the fight against these objectives dominates public discussion. Thus, the analysis, by which it has tried to substantiate these objectives, is often trusted into the

background. However, there is something we can call neo-liberal theory. Objectively, its main characteristic is not an interest in cognition and knowledge, but the unconditional plan to furnish the fight against reformism with a pseudo-scientific basis: so it is argued that reformism is directed against the nature of men, and that it jeopardizes the survival of mankind. This requires a rigorism, which pre-forms and restricts the explicative pretensions of neo-liberal theory; which slaughters or modifies all these; all these theoretically based insights are strictly rejected or modified, which are not consistent with what is necessary for the theoretic basis of neo-liberal political objectives. Humanities have to be completely changed.

As noted at the outset of this paper, the essential basis of neo-liberal theorizing is methodological individualism. It is claimed that the laws of the more complex case, i.e. the society, are deducible from the laws of the less complex cases, i.e. the individuals. The underlying “eternal” law is that of ends, which humans seek, and scarce means that have alternative uses, which involves the notion of opportunity costs as basis for decisions. Humans live and behave under the condition of scarcity of goods. Important is that, in contrast to traditional economic theory, the ends are defined in a very broad sense. Ends are not only produced commodities in a conventional understanding, which one could seek, but all that men could desire such as friendship, reputation, beauty, kindness. Alchian and Allen (1969, p. 18ff) have portrayed all this in an accurate text book manner in their “Exchange and production, theory in use”. Humans are understood as beings, which in the process of their survival have developed specific biologic properties: they are selfish and acquisitive – and in this sense keen on learning. This constitutes a “*universal bio-economic process of competition and selection, which will always remain valid for analyzing and predicting the course of human behaviour and social organization*” (Hirshlifer 1985, p. 66).

Given scarcity and decisions along the line of opportunity costs and further the broad definition of all human entities (psychological, moral, mental, intellectual) as economic goods with different utilities and, in addition to this, the bio-economic process of competition and selection, then any human behaviour and decision have to be understood within the realm of a system of relative prices.⁵ The weighting up of goods and of their utility and – motivated and determined by this – the exchange of goods is the basic and only momentum of individual behaviour, and – as individual actions co-ordinated on the market by competition – of the society. These characteristics of the individuals are said to have enabled the survival of the “acquisitive” species in the bio-economic, the evolutionary process of selection. Only the acquisitive, profit-seeking, and, in a behaviourist sense, receptive society has a chance in the “struggle for existence”. In the sense of survive, capitalism is the perfection of humanity: capitalism is life. Hayek illustrates this with the following reference: “*For the science of anthropology all cultures... might be equally good, but for the maintenance of our social order we have to regard the others as less good*” (Hayek 1980, p. 232). In an interview, he continues along this line and argues: “*Against overpopulation there is only one brake, namely that only these people keep themselves alive and multiply, who are able to provide for themselves.*” Hayek emphasizes that this is “*no social Darwinism*”. Instead he is “*concerned with the social process of evolution*” (Hayek 1981). It should be noted that the ideas and notions of genetic determination, selection,

and the survival of the fittest find their way into the programs of the extreme right. This can easily be shown by analyzing the programs of these political parties in France, Austria or Italy (Schui et al. 1997; Christen 2001).

The process of selection, the “*Siebungsvorgang*” (process of filtration or elimination) as Hayek calls it, constitutes the evolution of the society with an open end, with an a priori not determined result. The logic is that the behaviour of the individuals along the line of scarcity and biologic determination has no predictable social, common results. This is the “Open”, the “Great” society in the sense of Popper or Hayek. This society is in harmony with human nature. There would be no harmony between the society and human nature, if, as it is the case under reformism, politics set an objective in advance, such as full employment of all resources, by this common welfare and the like. If such common, collective objectives are imposed, then freedom of individuals is restricted: their pattern of behaviour, as described by the biologic and economic factors, is in conflict with – with respect to the individual – the exogenously given preferences. It follows that freedom has to be negative freedom: the individual is left from interference by others, but this does not describe an area of positive freedom, within which the individual has really the chance of self-determination. Positive freedom, as freedom from hardship, can *either* be promised by the classics of Adam Smith, by neo-classics with their idea of the maximization of allocation efficiency – all productive factors are under use in the most efficient way – or – in the later stage of development – by Keynesianism with its political interference. But if, on the one hand, empirical experience shows that the promises of classics and neo-classics can not come true – see for instance the Great Depression of the 1930s – and if, on the other hand, reformism may objectively endanger the system as a whole, then in economic theory the material promise of happiness as a characteristic trait of modern times has to be obliterated. That is what the notion of the “Great”, of the “Open” society does. Welfare under these conditions can only be a matter of private, of individual responsibility and efficiency. (Life is what *you* make of it.) If instead welfare were a matter of public, of political responsibility, the result would be the already mentioned disharmony; it would be, to use neo-liberal slogans, serfdom and coercion, the end of personal liberty.

By the notion of the “Great” society and its underlying conjectures on the nature of man the motives of neo-liberal theorizing can easily be understood. Social power should be conserved even if the price for that is wide spread hardship; it is the fear of “the masses”, of democratic policies, of any attempt of collective self-determination, which all would endanger the given distribution of power.

Methodologically, the understanding of reformism as the road to serfdom is in the last instance based upon methodological individualism. But even this requires further explanation. As methodological individualism “*asserts the primacy of facts about individuals over facts about social entities, ... i.e. that all higher-level phenomena and regularities – including social phenomena – are ultimately reducible to physical entities and laws that govern them*” (Little 1995, p. 615), the conjecture should be that the predisposition of the individuals to maximize their wealth leads to the maximization of output. Neo-classics argued in this way. But as Neo-liberalism has to avoid such a statement, the social result of individual efforts must remain open.

There is only the rather unspecified promise of survival. What is true for the individual, namely that it prefers the acquisition of more goods to the acquisition of fewer goods, is not valid for the society as a whole. But why, that is the unsettled question of Neo-liberalism, does the preference of each individual appear to differ from what is said to be the preference of the whole of individuals? If the preferences of the individual (preferring more goods to fewer goods) has a higher likelihood to be realized in the case of collective political action, i.e. in the case of the existence of a social preference, then rational and informed individuals come necessarily to a social preference on the basis of individual preferences.

It seems that Hayek has better understood than many other neo-liberals that the interpretation of the social result of individual efforts is an unsettled question. His solution is submissiveness. Thus, he emphasizes the subjective difficulties to understand why we have to submit by logic reasons to forces, the results of which we cannot follow or influence in detail. But, nevertheless, we have to do so by the reasons of “humble respect”, which “religion” or even only the “esteem of the doctrines of economics” instills (Hayek 1991, p. 254). For Hayek, the system works under the condition that the individual, when participating in social processes, has to be willing to adapt to changes and to submit to conventions, which are not the result of reasonable planning. The individual has to have the readiness to submit in general to the results of social processes which nobody has planned and the reasons of which, perhaps, nobody understands (Hayek 1948, p. 38). Hayek very often underlines that this is the free society, which he has in mind, and that only such a society is able to survive. But people, Hayek deplores, begin to rebel full of hate against the anonymous forces, to which they have submitted in the past, even if these forces have very often thwarted their personal efforts. This rebellion is an example for a much more general phenomenon, namely a – in the past never known – resolution, to submit to any rule or necessity, the logical reason of which one cannot see. But there are spheres, as Hayek continues, where the desire for reasonable understanding cannot entirely be satisfied and where our refusal to submit to things we cannot understand, leads necessarily to the destruction of our culture (Hayek 1991, p. 253). Any alternative, which aims to steer the social process on the basis of a rational draft, must fail, because the knowledge is scattered amongst the different individuals and because there is no other procedure than the anonymous competition to use this knowledge on the social level. It is worth to be mentioned that Hayek (1959) underlines in this context that there is the possibility of an abuse of reason. Objectively, Hayek claims a myth – he paraphrases it with humble respect – as asylum for fatalism and by this as guarantee for survival.

An interesting task for sociologists and psychologists would be to elaborate further the feature of humans in the neo-liberal social order, whose individual guiding principles are submissiveness and behaviour along the line of economically rational weighting up of opportunities. Some brief remarks will help to complete the picture. In the neo-liberal world, human behaviour is determined by exchange of utility units as a matter of simple arithmetic. The motive of relationships between people is reciprocity in the reduced sense to take advantage of somebody and to be used. And because methodological individualism deduces the complex structure from the simple one, the

society as a whole is a system of mutual use of its members. It is obvious that this view is not compatible with the knowledge, which has been worked out by a great part of humanities. Not few scientists reject neo-liberal statements about human behaviour and they probably understand this theorizing as symptoms of massive psychical deformation. This can give a clue, why Neo-liberalism increases its number of followers. Its theory describes the frame of self-realization of a person, deprived by capitalist socialization. He recognizes himself in the basic statements of this theory. This is equally true for the theoretician and his object. The more social reality is formed by neo-liberal theory, the more it dresses individuals as its adherents. By this, as Marx and Engels (1977, p. 464) write in the Communist Manifesto in 1848, the bourgeoisie definitively “*has left remaining no other nexus between man and man than naked self-interest, than callous ‘cash payment’... It has resolved personal worth into exchange value*” – and this despite of all individualism, which Neo-liberalism pretends to defend against “collectivism”.

The basic problem of neo-liberal theorizing is that it implicitly admits a market inequality in the distribution of power, which cannot be based on reasonable grounds and which therefore is difficult to justify. Hence, legitimization makes necessary the creation of a new theoretical world, which explains the violence and aggressiveness of Neo-liberalism against humanities. The salient point is that capitalist’s autonomy stands against the production of the entire potential wealth and its use for common welfare. Hence, autonomy has to legitimize hardship, which requires the creation of a “bio-economic nature of man”, not only with unlimited needs and scarce ends with respect to all entities one could desire, but a person who only knows individual action to meet any challenge, and who never tries to interfere with the frame, within which he or she operates, and who accepts without complaint any failure of his or her attempts. Conscious awareness of this would be fatal. Cognitive progress needs an open debate and not Neo-liberalism as a moral corset for intellectual control over the admittance of axioms and methods. A lack of self-confidence cannot be observed within the milieu of the economic right: the notion of “imperialism”, of the “expanding domain of economics” is positively used in neo-liberal literature (Radnitzky and Bernholz 1985). Hirshlifer (1985, p. 53) writes: “[E]conomics really does constitute the universal grammar of social science.”⁶

Considering these features of a personality, which correspond to the neo-liberal scheme, it is not surprising that the political parties of the extreme right – but not only these – adapt neo-liberal theory in their programs. Analyzing this fact, meaningful results will not be obtained by identifying the new extreme right with traditional fascism: the situation and the problems to solve have changed significantly. The adversary of traditional fascism of the 1920s and 1930s was not Keynesianism and reformism, but communism. Or, as the academic teacher of Hayek, von Mises, put it, fascism saved European civilization as a stopgap for the time being (Mises 1927, p. 45). Following the traditional thesis that the extreme right objectively supports the interest of capitalism, the actual problems of capitalism differ from that of the pre-war period. But still, a certain set of basic ideas remain unchanged within this political movement. There is the biological foundation of human personality, now less by race, but more by bio-economic determination, the struggle for life, the selection of

the superior, all these are principles of the traditional fascism (Schui et al. 1997). But not only this. Even if Neo-liberalism pretends to establish a free society and to reduce the tyrannical state on its minimum, the neo-liberal state will be a powerful coercion state.

The neo-liberal coercive state

Until now, the cultural imperialism of Neo-liberalism has been presented as a project of extensive revision of social sciences and as a project of a culture of humility and submission under behaviour that individuals have unintentionally carried out on the social level. A further aspect has to be added: how to make sure that individual liberty finds its limits in the realm of *negative* liberty, that individuals do not associate and claim besides the required rules, what the market refuses to provide them. Hayek's submission and devotion indicates already, where the limits are. How can this be made a general social practice?

Two variants are proposed: Hayek trusts rather in the internalization of compulsion, in – as he calls it – a moral corset of the society, whereas the neo-liberal social contract approach emphasizes the state as last enforcer. But it should be underlined that these views do not exclude each other. Hayek prefers a civil-society-solution, i.e. the absence of political coercion. His solution has collectivist traits, even if this contrasts with the individualist view of Neo-liberalism. Hayek (1971, p. 176) writes: *“That the behaviour within the private area should not be the object of state-coercion does not necessarily mean that in a free society private behaviour should be free of pressure of public opinion and of disapproval... In any case it promotes clearness if the pressure, which public consent or rejection exercises in order to secure the acceptance of moral rules and conventions is not called compulsion... On the whole conventions and norms of social interaction and of personal behaviour are no serious limitation of personal freedom but ensure a certain minimal standard of equality of behaviour that presumably rather supports than hinders the personal efforts.”*

The neo-liberal concept of social contract consequently maintains an individualist approach (Buchanan 1975). The existence of the state is explained within an extensive barter system: if individuals understand self-interest well, they exchange a part of their individual freedom for the guarantee of the remaining part of freedom. Within this frame the state is legitimated as last enforcer of the acceptance of given rules. This legitimization stems from the fact that all members of the society take an individual interest in the guarantee of objects such as private property, competition, and contractual liabilities. If coercion is exercised by the state, it can be sure of the general agreement: this compulsion only refers to individuals who incidentally violate the rules. A matter of interest is, whether such a model of social contract may imply coercion not only by randomness, but *systematically* upon social classes. The basis is Hobbes's contractarianism: that what is valuable is what a person desires or prefers, not what he ought to desire or prefer. Rational actions are those, which achieve these desires or preferences. Only these actions are moral. The social existence of this morality and rationality implies reciprocity. By this voluntary exchange is set up. It enables

individuals to realize their personal preferences and to maximize their individual utility on the basis of their personal endowment such as their capacity for work. A workable, peaceful society can form, if each person is willing to cooperate and expects cooperation, hence, if nobody interferes by aggression with the personal endowment, the property of others. Whether this is the case, is again a question of rationality: the fear to become object of aggression prevents him from acting aggressively himself. The likelihood for such a conduct is the greater; the more all individuals may rationally expect that they can increase their utility by exchange. This likelihood is enhanced by equally distributed property; it is minimized if large social groups have no property to loose or if they are excluded from exchange.

Hence, harmony in a neo-liberal sense implies that all individuals are integrated in this barter society. This requires that they are all endowed with economic assets (in the extensive definition of Neo-liberalism) as precondition for exchange and that they have all the possibility to earn their livelihood by participating in exchange. Even if Hayek does not number among Buchanan's social contract theoreticians, his central notion of "katallattein" as to carry on commerce, to adopt into the society, describes the conditions of existence of a barter society. For if a sufficient large group is kept from carrying on commerce, then this society cannot be universal. This is an obstacle for its stability. What counts is not only the existence of endowment, such as the capacity to work, the human capital, as the economic right calls it, but the access to exchange. Because of the importance of this access, labour market theories are developed to show that in an unregulated labour market there is no involuntary unemployment. But if, in contrast to this, it is not possible by objective reasons to sell labour, because there is no demand for labour according to Keynesian reasons, or if in an unregulated labour market the wage rate as the equilibrium price for labour is too low for surviving, or if the lack of real capital limits employment, then a large part of the population is not adopted by the barter society. At the same time, others are permanently threatened by the exclusion from the society and a significant number of labour suppliers come to the result that the price for their labour is not the result of a free agreement, but of the extortion by hunger. What can the perfect barter society provide for them? How to reconcile the model with the objection that work, exclusively understood as an economic good, implies the destruction of excessive goods in the case where supply exceeds demand? The reproach of extortion is met by the statement that in this society any exchange is characterized by procedural justice (Nozick 1974). An insufficient wage or other reasons of hardship are met by the affirmation that the state as a consensual part of the social contract has the right to grant subsidies. Strictly speaking, however, subsidies do not conform to the neo-liberal understanding of the social contract. Rather, the theory assumes that the social contract is based on exchange, i.e. on reciprocity, and not on benevolence or humanism. By its own logic it suggests that all are adopted by the society and that no subsidies are required to prevent systematically a well defined non adopted group from social unrest.

In contrast to this suggestion, it is very likely that coercion is not only occasionally exercised by the last enforcer against a random sample of persons, who disregard the rules of the system, but that there will be systematic actions of the state against those, whose only endowment is the capacity to work. But despite this market likelihood of

systematic coercion, the fiction of a peaceful pure barter society is extremely attractive: it makes believe that in this contractarian society prevailing moral is not a matter of coercion, but the expression of individual freedom. Ideologically, Buchanan's social contract outclasses Hayek's draft: the social contract does not require a *collective* moral, no humility and submissiveness vis-à-vis the final social result of individual actions and cultural evolution. It is purely based on self-interest and *individual* moral. If instead the system needs a last enforcer against those who may disregard collectively the rules in *their* interest, and if this opposing group within that community is characterized by a *specific* endowment (such as only labour), then in contrast to the basic conjectures of the ideology there is an inherent tendency to force a group with specific property characteristics into happiness, i.e. the barter society. This means to acknowledge the existence social classes. By this the whole draft of Neo-liberalism with universal freedom, rationality, and moral as its main features becomes contradictory. This society cannot claim universality. It is rather an instrument of dominance for the owners of tangible and monetary wealth (Schui 2002, p. 413).

Hence, the lack of universality is based on the fact that the rules of the barter society can voluntarily be observed only by those, who can better their situation by exchange. Objectively, the excluded segment has nothing to lose, if the system breaks down. They will not support it. Their capacity to work does not perish if the barter society with its property rights does. This lack of universality constitutes the neo-liberal coercive state. Universality, in contrast, would only be given in an idyllic world of farmers and craftsmen, where everyone has his tangible wealth. It is the idyll of the Swiss Bern Mittelland, which served Roepke (1947, p. 25) as model for his draft of a society.

Both variants mean a culture of political apathy and coercion. This follows for Hayek from the necessity to prevent the end of civilization by his "moral corset", for Buchanan to foil all that, which could constitute social action beyond exchange. Political participation is denounced in both cases. It is disturbance of harmony, there of cultural evolution, here of market rules.

Conclusions

The understanding of Neo-liberalism as cultural imperialism calls for establishing a link between culture and economic theory and the policy it inspires. As noted at the outset of this paper, culture is commonly defined as the sum of what has been created by human agency in a definite period and geographic area in response to the existing environment. This includes the corresponding individual and social modes of agency and conditions of life. Neo-liberalism is hostile to culture, as I have defined it in this article; it is obscurant, and uncivilized, because it maintains that freedom from hardship is not the purpose of economy. Instead it claims that freedom has to be understood as "free" individual decision-making in the marketplace, which includes the obliging acceptance of unequally distributed economic endowment and, hence, unequally distributed social power. If, in contrast to this, society aims to determine the social result of individual economic action by collective political power, which means to

restrict the individual freedom by law and collective bargaining, then “the road to serfdom” (the title of Hayek’s famous book of 1944) is pursued and by this the prevention of cultural evolution, which alone can enable mankind to survive.

The notions such as “voluntarily accept” or “last enforcer” already indicate that a neo-liberal order is not likely to be universal. An order (or a culture) may be called universal, if its dominance expresses the best interest of all or if a general consent can be assumed with good reason. But if the solidity of an order requires collective unconsciousness, as outlined above, humility and submissiveness, the renunciation to form a social preference and to act jointly and consciously for a common goal, then there is no universality. Such an order must be hostile against science, which denominates conflicts and unsettled questions within the society. Under these conditions, the task of science then is rather to deny, hide, cover up or oppress what it should help to solve. In this sense, the ambition of neo-liberal theory is negatively defined. This is where the coherence of the diverging neo-liberal writings can be found.

In all its diversity, culture expresses the state of the society. This society is decadent and the same is true to its science, if it does not seriously tackle the question of how to use productive forces for common welfare, if it is paralyzed intellectually by socialization and open coercion. Neo-liberal theory is intellectual decay as it is dismissing knowledge, the results of the history of intellectual efforts: this theory does not enlarge the understanding of our social environment; it only rubs out human knowledge⁷ and consciousness. It proudly praises its imperialism when fighting against humanities. By this, neo-liberal theory is more than a cultural slip, it is barbarism. It is the culture of submissiveness, of humility, of the reduction of humans to a set of alleged biologic features, selected for political reasons in order to maintain the status quo. Its neo-Darwinism is eclectic. Its scientific output as a contribution to culture, to the tools to face existence, implies coercion, internalized or open, in a neo-liberal coercive state – not dissimilar to the coercive state as feature of the decay of the late antiquity. Neo-liberalism means a violent and forcible adherence to a structure, which has lost its suitability. This is one side of decay. The other aspect of that decay is that it is a necessary stadium of development in the époques of history. But genuine human and social progress requires, among other things, that decay and decline are perceived as decay and decline.

Notes

¹ For recent biographical accounts of F.A. Hayek, the theoretical guru of Neo-liberalism, see Caldwell (2004) and Ebenstein (2003).

² Marx understood this as a fundamental contradiction: the need for capital goods is limited by the state of development of productive forces, the consumption is limited by the mode of production; the more productive forces develop, the more they get in contradiction to the small basis, upon which the mode of consumption is founded (Marx 1970, p. 255).

³ Kalecki (1990, p. 347ff) discusses this in more detail in his famous article on the political consequences of full employment.

⁴ The “Programme commun de gouvernement” of the French communist PCF and of the socialist party PS, signed on June 26, 1972, is for the time being the last attempt for such a

solution. This program became government program, when the left coalition won the elections in 1981.

⁵ The “Economics of Suicide” (Hamermesh and Soss 1974) is a particularly good example for this: A man commits suicide, if the (subjectively evaluated) terror of life exceeds the terror of death.

⁶ These outlines of Neo-liberalism are surely incomplete. For a more detailed analysis see Schui and Blankenburg 2002.

⁷ The neo-liberal project to transform humanities is not unlike to what the catholic party attempted in France in the nineteenth century. Victor Hugo, then member of the French parliament, reproached the clerical party in his speech on the Assemblée Nationale (Jan. 15th, 1850): “*Et tout ce qui a été écrit, trouvé, rêvé, déduit, illuminé, imaginé, inventé par les génies, le trésor de la civilisation, l’héritage séculaire des générations, le patrimoine commun des intelligences, vous le rejetez! Si le cerveau de l’humanité était là devant vos yeux, à votre discrétion, ouvert comme la page d’un livre, vous y ferriez des ratures! Convenez-en!*” (Hugo 1964, p. 67).

References

- Alchian, A.A. and W.R. Allen (1969) *Exchange and Production, Theory in Use*. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company Inc.
- Buchanan, J. (1975) *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Caldwell, B. (2004) *Hayek’s Challenge: An Intellectual Biography of F.A. Hayek*. Chicago: University of Chicago Press.
- Christen, C. (2001) *Italiens Modernisierung von Rechts. Berlusconi, Bossi, Fini oder die Zerschlagung des Wohlfahrtsstaates*. Berlin: Karl Dietz Verlag.
- Ebenstein, Alan (2003) *Friedrich Hayek: A Biography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hamermesh, D.S. and N.M. Soss (1974) “An Economic Theory of Suicide.” *Journal of Political Economy*, 82: 83–98.
- Hayek, F. von (1948) “Wahrer und falscher Individualismus.” *ORDO-Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, Band I: 1955. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Hayek, F. von (1959) *Mißbrauch und Verfall der Vernunft. Ein Fragment*. Frankfurt a.M.: Knapp Verlag.
- Hayek, F. von (1969) “Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung.” In: F. von Hayek. *Freiburger Studien, Gesammelte Aufsätze von F. A. von Hayek*. Tübingen: J.C.B. Mohr (formerly Paul Siebeck).
- Hayek, F. von (1971) *Die Verfassung der Freiheit*. Tübingen: J.C.B. Mohr (formerly Paul Siebeck).
- Hayek, F. von (1980) *Recht, Gesetzgebung und Freiheit*. Band 3: *Die Verfassung einer Gesellschaft freier Menschen*. München: Verlag Moderne Industrie.
- Hayek, F. von (1981) “Ungleichheit ist nötig. Interview mit Stefan Baron.” *Wirtschaftswoche* (weekly), Nr. 11.
- Hayek, F. von (1991) *Der Weg zur Knechtschaft*. München: Verlag Moderne Industrie.
- Hirshlifer, J. (1985) “The Expanding Domain of Economics.” *American Economic Review*, 75: 53–68.
- Horkheimer, M. and Th.W. Adorno (1998) *Dialektik der Aufklärung*. Frankfurt: Fischer.

- Hugo, V. (1964) *Oeuvres Politiques Complètes, Oeuvres Divers*. Paris: Jean-Jaques Pauvert.
- Kalecki, M. (1990) "Political Aspects of Full Employment." In: *Collected Works of Michal Kalecki*. Volume I: *Capitalism: Business Cycles and Full Employment*, ed. by Jerzy Osiatinski. Oxford: Clarendon Press. (First published in 1943).
- Keynes, J.M. (1937) "The General Theory of Employment." *Quarterly Journal of Economics*, 14: 109–123.
- Keynes, J.M. (1973) *The General Theory of Employment, Interest and Money*. *Collected Works*. Volume VII. London and Basingstoke: Macmillan and St. Martins Press.
- Little, D.E. (1995) "Philosophy of the Social Sciences." In: R. Audi, gen. ed. *Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marx, K. (1970) *Das Kapital*. Bd. III. MEW 25. Berlin: Dietz Verlag.
- Marx, K. and F. Engels (1977) *Manifest der kommunistischen Partei*. MEW 4. Berlin: Dietz Verlag.
- Mises, L. von (1927) *Liberalismus*. Jena: Fischer Verlag.
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Radnitzky, G. and P. Bernholz (1985) *Economic Imperialism: The Economic Approach Applied Outside the Traditional Areas of Economics*. New York: Paragon House.
- Robinson, J. (1975) "Rosa Luxemburg's Accumulation of Capital." In: J. Robinson. *Collected Economic Papers*. Vol. II. Oxford: Basil Blackwell.
- Röpke, W. (1947) *Das Kulturideal des Neoliberalismus*. Frankfurt: Verlag Schulte-Bulmke.
- Schröder, W. (1990) "Aufklärung." In: H.J. Sandkühler, ed. *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Schui, H., R. Ptak, S. Blankenburg, G. Bachmann, D. Kotzur (1997) *Wollt ihr den totalen Markt? Der Neoliberalismus und die extreme Rechte*. München: Knaur.
- Schui, H. (2002) "Die Moral ist politisch." *Erwägen, Wissen, Ethik (EWE)*, Heft 3: 413–416.
- Schui, H. and S. Blankenburg (2002) *Neoliberalismus: Theorie, Gegner, Praxis*. Hamburg: VSA-Verlag.

Received January 18, 2008.

Резюме

Герберт Шуй

Разрушение знания: неолиберализм как наступление на гуманитарные науки

Согласно А. Токвилю, главная проблема демократии состоит в том, что осуществление на практике принципа большинства позволяет экономически неэффективным лицам получить долю национального богатства, превосходящую то, на что они могли бы претендовать по результатам своей деятельности. Это создает проблему для экономически эффективных лиц, поскольку они не получают столько, сколько, по их мнению, они должны получать. Решение этой проблемы возможно путем ограничения демократии, сведения демократии к гарантии свободы принятия индивидуальных решений. Подобное определение свободы заключено в самой сути неолиберализма: свобода должна быть «негативной» свободой – свободой от вмешательства других. Чтобы так изменить понятие демократии, должна быть создана новая система теоретических постулатов, а существующие гуманитарные науки должны быть разрушены. В этом заключается первая причина нападок неолиберализма на гуманитарные науки. Посредством методологического

индивидуализма неолиберализм пытается ограничить способность общественных наук создавать представление о действительных социальных отношениях, внедряя экономический рационализм туда, где он не может существовать.

Но, все-таки, почему неолиберализм выдвинулся на передний план? Неолиберализм в качестве новой теории стал необходимым для капиталистов, поскольку ни кейнсианство, ни неоклассические теории не могут полностью удовлетворить интересы капитала. Неолиберализм, порожденный негативной реакцией на кейнсианство, определяет себя, в большей степени, своим антагонизмом по отношению к кейнсианству и, в меньшей степени, хорошо разработанной и последовательной теоретической системой. Тем не менее, существует и то, что может быть названо неолиберальной теорией. Основным, «вечным законом» является закон цели, которую пытаются достичь люди, и недостаточных средств, которые могут быть применены различно. Следовательно, в неолиберальной теории любое человеческое поведение и решение должны быть поняты в контексте системы относительных цен.

Однако неолиберальная теория сталкивается с одной центральной проблемой: она безоговорочно допускает рыночное неравенство в распределении власти, что не может опираться на разумные основания, поэтому подобное распределение власти трудно оправдать. В этом заключается вторая причина потребности неолиберализма в новой системе теоретических постулатов и нападков на гуманитарные науки.

Kopsavilkums

Herberts Šuijs

Zināšanu iznīcināšana: neoliberalisma uzbrukums humanitārajām zinātnēm

A. Tokvils uzskata, ka demokrātijas galvenā problēma ir vairākuma principa pielietojums praksē, kas ļauj ekonomiski neefektīvām personām iegūt lielāku daļu no nacionālās bagātības, nekā viņi varētu pretendēt pēc savas darbības rezultātiem. Tas rada problēmas ekonomiski efektīvām personām, jo tās nesaņem tādu atalgojumu, kādu, viņuprāt, būtu jāsaņem. Šo problēmu var atrisināt, reducējot demokrātiju līdz tikai personīgo lēmumu pieņemšanas brīvības garantijām. Tāds brīvības definējums ir saistīts ar pašu neoliberalisma būtību: brīvībai ir jābūt "negatīvai" – respektīvi, brīvībai no citu iejaukšanās. Lai varētu tā mainīt demokrātijas jēdzienu, ir jāizveido jauna teorētisko postulātu sistēma, bet esošās humanitārās zinātnes ir jāiznīcina. Tas ir pirmais neoliberalisma uzbrukuma iemesls humanitārajām zinātnēm. Izmantojot metodoloģisko individuālismu, neoliberalisms mēģina ierobežot sabiedrisko zinātņu spēju veidot priekšstatu par esošajām sociālajām attiecībām, iekļaujot ekonomisko racionālismu tur, kur tas nevar eksistēt.

Kāpēc tad neoliberalisms tomēr ir izvirzījies priekšplānā? Neoliberalisms kā jauna teorija bija vajadzīgs kapitālistiem, jo ne keinsisms, ne arī neoklasicisma teorijas nevarēja pilnībā apmierināt kapitālistu intereses. Neoliberalisms radās kā negatīva reakcija uz keinsismu un pozicionē sevi lielākā mērā ar negatīvo attieksmi pret keinsismu, un mazākā mērā – ar labi izstrādātu un konsekventu teorētisko sistēmu. Lai gan pastāv tas, ko varētu saukt par neoliberalisma teoriju. "Mūžīgais" pamatlikums ir mērķa, kuru cilvēki cenšas sasniegt, un nepietiekamo līdzekļu, kurus var izmantot dažādi, likums. Respektīvi, neoliberalisma teorijā jebkurai cilvēka uzvedībai un lēmumam ir jābūt izprotamam relatīvo cenu sistēmas kontekstā.

Tomēr neoliberalisma teorija saskaras ar svarīgu problēmu – tā bez ierunām pieļauj tirgus nevienlīdzību varas sadalē, ko nevar saprātīgi pamatot, tāpēc šādu varas sadali ir grūti attaisnot. Tas ir otrais iemesls, kāpēc neoliberalismam vajadzīga jauna teorētisko postulātu sistēma, un kāpēc tas uzbrūk humanitārajām zinātnēm.

Vladislavs Volkovs, Karīna Stadnika

KRIEVU NACIONĀLĀS MINORITĀTES KOLEKTĪVĀ IDENTITĀTE LATVIJAS PILSONISKAJĀ SABIEDRĪBĀ

Etnisko mazākumtautību etniskajai identitātei pilsoniskajā sabiedrībā var būt dažādas sociālās lomas. Tā var kļūt par sociālā kapitāla akumulācijas priekšnosacījumu etnisko minoritāšu pārstāvju personības attīstībai pilsoniskajā sabiedrībā. Šajā gadījumā sociālais kapitāls, ko uzkrājusi etniskā minoritāte, ir viens no personības sociālajiem resursiem, līdz ar tiem sociālajiem resursiem, ko cilvēkam piedāvā visa pilsoniskā sabiedrība. Tomēr var atklāties arī kolektīvās identitātes sabiedriski destruktīvā loma, kad tā kļūst par alternatīvu vispārpilsoniskajām normām un vērtībām, kas pieņemtas sabiedrībā; šāda etnisko grupu kolektīvās identitātes negatīvā loma tiek pastāvīgi apspriesta liberālā virziena zinātniskajā literatūrā.

Atslēgas vārdi: multikulturālisms, liberālisms, pilsoniskā sabiedrība, kolektīvā identitāte, etniskā kopiena, etniskā minoritāte.

1. Kolektīvā identitāte: multikulturālisma un liberālisma pieceja

Latvija jau vēsturiski veidojās kā daudzetniska sabiedrība, tāpēc Latvijā pamatnācija – latvieši – dzīvo kopā ar daudzām etniskajām grupām un minoritātēm. Demogrāfijas dati rāda, ka 2007. gadā no 2281 tūkstoša iedzīvotāju 59,0% bija latvieši, 28,3% – krievi, 3,7% – baltkrievi, 2,5% – ukraiņi, 2,4% – poļi, 1,4% – lietuvieši un 2,7% – citu tautību pārstāvji (Latvijas iedzīvotāju.. 2007). Ne tikai visa sabiedrība, bet arī etniskās grupas veido un attīsta savu kolektīvo identitāti. Mūsdienu sociālā psiholoģija un socioloģija aktīvi lieto kategoriju “kolektīvā identitāte”. Sociālā psiholoģija ar šo kategoriju raksturo cilvēka piederības izjūtu grupai, kolektīvam (Collective Identity 2007), bet socioloģija – sociālās grupas un sabiedrības pašnoteikšanos, būtiskas atšķirības no citām grupām vai sabiedrībām (Identity 2005, pp. 287–290; Kriesberg 2007). Šīs kolektīvās identitātes nodrošina visas sabiedrības, sociālo un etnisko grupu mobilizēšanos un stabilu funkcionēšanu vēstures gaitā (Smits 1997, 11.–16. lpp.).

Demokrātiskajā sabiedrībā ir svarīgi nodrošināt ne tikai kolektīvās identitātes izpausmi etniskajām minoritātēm, bet arī pilsoniskās identitātes attīstību, kas ir visas sabiedrības kolektīvās identitātes kodols. Mūsdienu zinātniskajā literatūrā notiek nopietna diskusija par etnisko un citu sociālo minoritāšu kolektīvās identitātes vietu pilsoniskajā sabiedrībā. Šī zinātniskā diskusija skar arī Latvijas etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu mijiedarbību ar pilsoniskās sabiedrības vērtībām. Daži zinātnieki šajā mijiedarbībā saskata virziņšanos uz multikulturālismu kā Rietumu sabiedrības attīstības perspektīvu. Diskusijā atklājās trīs galvenie viedokļi par etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes nozīmi Rietumu pilsoniskajā sabiedrībā:

- etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu un multikulturālisma atzišana;
- etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu un multikulturālisma noliegšana;
- kompromisa pozīcija.

Etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu atzišana izpaužas multikulturālisma teoriju ietvaros. Piemēram, **Biku Pareks** (Bikhu Parekh), Vestminsteres Universitātes (Lielbritānija) profesors uzskata, ka šī idejiskā virziena izplatību nosaka vēstures procesa loģika – multikulturālo sabiedrību tapšana: “*Gandrīz visas sabiedrības šodien ir multikulturālas un, liekas, tādas paliks tuvākajā nākotnē; šis ir izšķirošais apstāklis, kas mums jāpieņem. (...) Multikulturālisma gars ir avots lielām radošām iespējām*” (Parekh 2006, p. 336).

Multikulturālisma piekritēji uzskata, ka mūsdienu Rietumu valstis veic etnisko minoritāšu asimilācijas politiku. Pēc B. Pareka domām, sabiedrības stabilitāti un pilsoņu līdztiesību var reāli nodrošināt, atsakoties no tādas politikas, atzīstot dažādu kultūru vienādas tiesības vienā valstī (Parekh 2006, p. 193). B. Pareka ideāls ir daudzkopienų sabiedrība (“*millet model*”), kuras sākotne meklējama pagātnē. Tāda sabiedrība nodrošina “kultūras kopienu autonomiju” un garantē “kolektīvās tiesības” (Parekh 2006, pp. 205, 208–219).

Mūsdienu pilsoniskās sabiedrības apstākļos etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu noliegšana parādās teorētiskā liberālisma tradīcijā. Ievērojams multikulturālisma liberālais kritiķis Braijans Berijs (*Brian Barry*) izvirza vairākus argumentus pret multikulturālisma doktrīnu.

Liberālisma pieeja neizslēdz sociālo atšķirību atzišanu. Turklāt liberālisms atzīst atšķirības kā universālu faktu: jo vairāk attīstīta ir sabiedrība, jo sociālās diferenciacijas līmenis tajā ir augstāks. B. Berijs uzstājas pret to, lai kultūras atšķirības kļūtu par sociālās diskriminācijas pamatu (Barry 2001, pp. 19–20). Sabiedrības vienotības dēļ kultūras un reliģijas atšķirībām jākļūst par cilvēku privātās dzīves fenomeniem; tām nav jāparādās “publiskajā politikā” (Barry 2001, pp. 25–26, 32), bet etnisko minoritāšu pārstāvju kultūras un reliģijas atšķirības nedrīkst radīt šo cilvēku diskrimināciju darba tirgū (Barry 2001, p. 55).

Tajā pašā laikā tā sauktā “atšķirību politika”, kas piešķir grupām īpašas tiesības, var izraisīt konfliktus starp grupām. “Atšķirību politika” ir antitēze liberālisma pamatprincipam “*viens likums visiem*”. B. Berijs domā, ka “multikulturālisma” intelektuālo saturu, jeb “plurālismu” var raksturot kā “*politisku programmu, kuras mērķis ir kultūras atšķirību institucionalizācija sabiedrības segmentēšanas rezultātā*”. Pēc B. Berija domām, multikulturālisms ir konservatīvs ieskaits par sabiedrību un kultūru; tas virzīts uz cilvēku sociālās uzvedības, pat deviantas un reizēm noziedzīgas uzvedības, attaisnošanu, atsaucoties uz kultūras tradīcijām (Barry 2001, pp. 21–24, 253–263).

Multikulturālisma piekritēju galvenā kļūda ir mēģinājums piedēvēt etniskajām kultūrām īpašu subjektumu (“*entity*”) un līdz ar to – arī tiesību kompleksu. B. Berijs ir pārliecināts, ka tiesības pieder nevis grupai (vai kultūrai), bet personībai, kas iekļauta atšķirīgās grupās (Barry 2001, p. 64). Grupu tiesības nav iespējams reāli garantēt sabiedrībā, kurā šo grupu robežas pastāvīgi mainās. B. Berijs uzskata, ka valsts liberālā politika ir izstrādājusi daudz līdzekļu, lai atbalstītu jauniešus no maznodrošinātām ģimenēm, kuru etniskajās minoritātēs parasti ir daudz. Turklāt valsts pavisam neorientējas uz īpašām minoritāšu “grupu tiesībām” (Barry 2001, pp. 113–114). Pret liberālajām vērtībām vērstās multikulturālistu idejas B. Berijs apkopojis un formulējis šādi: “*kultūra pret vienlīdzību*” (Barry 2001, p. 317).

Zinātnē konstatējami arī mēģinājumi panākt kompromisu starp etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu atzišanu pilsoniskajā sabiedrībā un to noliegšanu, jeb kompromisu starp multikulturālismu un liberālismu. Jurgena Hābermāsa (*Jürgen Habermas*) teorija ir viens no nedaudzajiem mēģinājumiem saistīt liberālisma tradīciju ar daudzietniskās sabiedrības pastāvēšanas realitāti. J. Hābermāss domā, ka nacionālās valsts potenciāls vēl nav sevi izsmēlis, un vienota nacionālā kultūra pilnīgi var kļūt par sabiedrības integrācijas pamatu, tāpēc nav nekādas jēgas tiekties pēc etnisko minoritāšu kultūru autonomizācijas, kā to dara multikulturālisma piekritēji. Tajā pašā laikā J. Hābermāss uzstājas pret liberālām idejām, kuru paudēji vai nu neievēro Rietumu valstīs pārdzīvojamās pārvērtības globalizācijas laikmetā, vai arī atklāti pretojas šiem procesiem, pievienojoties liberālisma fundamentālajam variantam.

Pēc J. Hābermāsa domām, politiku nav iespējams iedomāties ārpus to “*kolektīvo aktoru darbībām un mijiedarbībām, kuri strīdas par kolektīviem mērķiem un kolektīvo labumu sadali.*” Līdz ar to ir saprotama “ciņa par atzišanu”, kurā piedalās šie kolektīvie aktori (Хабермас 2001, c. 333–334).

Tomēr šo iespējamo nelīdztiesības pārvarēšanas praksi nevar tieši attiecināt uz minoritātēm multikulturālajās sabiedrībās, kuras prasa “*kolektīvo identitāšu atzišanu un kultūras formu līdztiesību.*” J. Hābermāss domā, ka tādas prasības, kas izteiktas nepieciešamībā atzīt “kolektīvās tiesības”, ir pretrunā ar Rietumu tiesisko valstu “liberālo” pašapziņu (Хабермас 2001, c. 334–335). Turklāt J. Hābermāss redz atšķirību starp deklarējamām vērtībām liberālās apziņas ietvaros un Rietumu tiesisko valstu reālo politisko praksi. Politiskā diskursa līmenī tiek pasludināta “ētiski neitrāla attieksme” pret kultūras atšķirībām (Rolsa un Dvorkina teorijas), bet praksē izrādās, ka “*tiesību sistēma nav vienaldzīga ne tikai pret sociālo apstākļu nevienlīdzību, bet arī pret kultūras atšķirībām.*” Pēc J. Hābermāsa domām, tādā situācijā grupu kultūras atšķirību “atzišanas politika” ir pilnīgi vietā. Tāda “atzišanas politika” ir vērsta nevis uz grupu un minoritāšu kolektīvās identitātes saglabāšanu, bet uz “*atsevišķas personas integritātes aizsardzību dzīves veida ietvaros, kur veidojas viņa identitāte*” (Хабермас 2001, c. 337–340).

J. Hābermāss ir ārkārtīgi kritiski noskaņots pret to, ka liberālisms ignorē nacionālajam vairākumam un nacionālajām minoritātēm raksturīgās kultūras atšķirības. Demokrātijai ir svešs pamattiesību universalisms, kas interpretējams kā “*atšķirību abstrakta izlīdzināšana kultūrā un sociālajā jomā*”. Šīs atšķirības jāievēro ar lielāku jūtīgumu pret kontekstu, ja tiesību sistēmai ir jāstenojas demokrātijas apstākļos. Vēl joprojām personisko tiesību universalizācija ir virzītājspēks tiesības sistēmas tālākajai diferenciacijai, kura nevar nodrošināt tiesību subjekta integritāti bez stingras, pašu pilsoņu noteiktās attieksmes pret viņu identitāti garantējošajiem dzīves kontekstiem (Хабермас 2001, c. 343).

J. Hābermāsam nav pieņemama doma, ka likumdošanu un politiskus institūtus var uzskatīt par nacionālo minoritāšu identitātes saglabāšanās galveno garantiju. Grupu kultūras identitātes reproducē, pirmām kārtam, kultūras identitātes pārstāvju iekšējo motivāciju (Хабермас 2001, c. 359).

Diskusija Rietumu zinātnē par multikulturālismu un etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes atzišanu pilsoniskajā sabiedrībā tieši skar Latvijas etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu saglabāšanās un attīstības perspektīvas, un vispirms – lielākās

etniskās minoritātes – krievu kolektīvās identitātes mijiedarbību ar Latvijas nacionālās valsts un pilsoniskās sabiedrības vērtībām.

2. Latvijas krievu nacionālo biedrību vadītāju uzskati par krievu kolektīvās identitātes saglabāšanos

2007. gada pavasarī notika Latvijas krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāju aptauja (padziļinātās intervijas) ar mērķi izpētīt priekšstatus par šīs etniskās minoritātes kolektīvo identitāti, tās strukturēšanu un etniskās kolektīvās identitātes mijiedarbību ar Latvijas sabiedrības pilsoniskajām un liberālajām vērtībām. Pētījumā piedalījās Latvijas krievu nacionālo kultūru biedrību vadītāji, kuri pārstāv šādas organizācijas:

- Latvijas krievu kopiena;
- Krievu kopienu apvienotais kongress;
- Liepājas krievu kopiena;
- Latvijas cilvēktiesību komiteja;
- Latvijas krievu kultūras biedrība;
- Latvijas krievu mācību valodas skolu atbalsta asociācija;
- Latvijas krievu biedrību asociācija;
- Latvijas krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācija;
- Latvijas vecticībnieku biedrība;
- Organizācija “Rietumu krievi”;
- Latvijas krievu vēsturnieku biedrība;
- Latvijas krievu zinātnieku asociācija;
- Jelgavas krievu kopiena;
- Krievu valodas aizsardzības centrs;
- Krievu klubs.

Pētījuma autori izvirzīja hipotēzi: pastāv saikne starp etniskās minoritātes kolektīvās identitātes nostiprināšanos un šīs minoritātes priekšstatiem par pilsonisko sabiedrību kā daudzkopienas sabiedrību; pastāv pretrunas starp orientāciju uz minoritātes kolektīvās identitātes nostiprināšanos un liberālajām vērtībām. Pētījuma rezultātā hipotēze tika apstiprināta.

Pētījumā atklājās, ka ir dažāda artikulācijas pakāpe krievu kolektīvās identitātes apzīmēšanā. Šo artikulāciju pauž jēdzieni, kas pieņemti krievu kolektīvās identitātes formu apzīmēšanai. Visbiežāk lietotie jēdzieni, kas apzīmē Latvijas krievu kolektīvo identitāti, ir šādi:

1. “Latvijas krievu kopiena”;
2. “Latvijas krievu diaspora”.

Līdzas ar šiem pamatjēdzieniem, kas raksturo krievu kolektīvo pašidentitāti, var minēt arī jēdzienus, kas skaidro krievu identitātes pastāvēšanas kontekstu Latvijā:

3. “Latvijas krievu pasaule”;
4. “krievu kultūras telpa”;
5. “krievu informācijas telpa”.

“Latvijas krievu kopiena”

Terminu “Latvijas krievu kopiena”, apzīmējot Latvijas krievu iedzīvotājus, pirmām kārtām, lieto šīs etniskās minoritātes apvienības aktīvi piekritēji. Turklāt šis termins nozīmē ne tikai “statistikas kategoriju”, konstatējot lielu skaitu krievu iedzīvotāju valstī, kuri savas identitātes ziņā atšķiras no latviešiem. “Latvijas krievu kopiena” ir jēdziens, kas norāda uz vēlamo stāvokli. Vienlaikus tiek piedāvāti arī tādas apvienības funkcionēšanas mehānismi. Vairāku Latvijas krievu sabiedrisko organizāciju (Krievu kopienu apvienotais kongress, Liepājas krievu kopiena, Latvijas krievu kopiena) aptaujātie valdes locekļi izteicās par vienotās krievu kopienas izveidošanu Latvijā; tā spētu īstenot vairākus uzdevumus:

“Uz Krievu kopienu apvienotā kongresa idejas pamata, ar nosaukumu “Latvijas krievu kopiena” un uz “Sabiedrisko organizāciju konsultatīvās padomes” laukuma, piedaloties visiem konstruktīvajiem spēkiem. Tas nozīmē apvienības konfederatīvā modeļa īstenošanu vienotās “Sabiedrisko organizāciju konsultatīvās padomes” ietvaros.”

Līdzīga doma:

“Jābūt visu krievu nacionālo organizāciju apvienībai. Varbūt Seims (Sobor), Krievu Padome. Bet apvienība reāla un līdztiesīga.”

Līdzīga doma:

“Apvienošanās procesā nedrīkst būt nivelēšana. Organizācijām jāievēro savas intereses. Pašlaik nav organizāciju, kuras tiekotas apvienoties zem vienas organizācijas jumta.”

Nepieciešamību nostiprināt Latvijas krievu etniskās minoritātes kolektīvo identitāti krievu kopienas veidā, pēc respondentu domām, nosaka stāvoklis, kad pati Latvijas sabiedrība tiek uztverta nevis kā cilvēku savienība, bet kā etnisku kopienu konglomerāts, bet pati Latvijas valsts saprotama kā latviešu kopienas eksistences politiskā forma:

“Latvijā izveidojusies specifiska situācija. Latvijas Republika ir latviešu kopiena, bet krievu kopiena ir Latvijas Republikas oponente. Tomēr tādām modelim ir “patēriņa” raksturs tādā mazā valstī, kāda ir Latvija, t.i. – tas rada lielus izdevumus, tā ir izšķērdība.”

Līdzīgas domas:

“Ir nepieciešama reāla līdztiesība, tolerance un savstarpējā cieņa. Tikai tad abas kopienas spēs cīnīties par kopīgiem mērķiem. Taču pirms tam abām kopienām jārisina savas iekšējās problēmas.”

“Krievu kopiena ir jāveido pēc tiklojuma principa, kad pastāv liels skaits patstāvīgu organizāciju, kas veidotas pēc kopienas tipa, realizē dažādas funkcijas un ir saistītas savā starpā tikai informatīvās koordinācijas pamatā. Šobrīd krievu kopiena ir patstāvīgs subjekts, kas politiski vēl nav līdz galam izveidojies.”

Tādā veidā savu pozīciju pauž tie krievu sabiedrisko organizāciju līderi, kas viskonsekventāk uzstājas par krievu etniskās minoritātes kolektīvās identitātes institucionalizāciju, apvienojot krievu kopienas. Šādu Latvijas sabiedrības un valsts vērtējumu sevišķi ietekmē respondentu politiskā angažētība.

Viens no respondentiem ir izteicis domu, ka nepieciešamība organizēties kopienas veidā ir tikai Latvijas krievu etniskās minoritātes reakcija uz valsts izvirzītajiem noteikumiem:

“Divkopienų valsts modelis ir tikai piespiedu modelis – kā aizsardzības veids pret Latvijas valsti. Bet es esmu pret to, ka divas kopienas būtu kaut kādā veidā fiksētas. Krievu kopiena ir kultūras telpa, kas aptver ļaudis, kuriem svarīgākās vērtības ir krievu valoda, krievu izglītība, krievu kultūra. Tomēr, pieņemot šīs vērtības, cilvēku pozīcija var būt dažāda. Man liela nozīme ir jēdzienam “Latvijas krievu pasaule”, kas aptver krievu izcelsmes cilvēkus, bet ne tikai viņus. Krievu izglītības sistēmā jādominē krievu valodai, bet augstāko izglītību var iegūt jebkurā valodā.”

Līdzīga doma:

“Reāli pastāv divas kopienas. Katras kopienas pārstāvji dzīvo savu problēmu lokā. Kopienas pastāv paralēli, bet mēs interesējamies arī par latviešu problēmām. Latviešu kopienai ir labāk sakārtots dialogs ar valsti. Bet mums viss paliek sabiedriskās iniciatīvas līmenī un bez atbildes. (..) Krievu kopienai nav instrumenta, lai ietekmētu valsti. Tagad krievu kopienas galvenais mērķis ir izdzīvot.”

Līdzīga doma:

“Kopumā krievu kopiena ir nodalījusies no latviešu kopienas; liela problēma ir tā, ka krievu kopiena ir sadrumstalota, tā nav vienota un tāpēc ir visai ievainojama. Tai jābūt saliedētākai, konkurētspējīgai kultūras un zinātnes jomā. Visām krievu organizācijām ir jābūt vienam stingram centram, kas vadītu un koordinētu to darbību.”

Līdzīga doma:

“Galvenā problēma – kopiena ir sadrumstalota, nav noformēta. Esošās organizācijas maz sadarbojas, bet latviešu nacionālās organizācijas saņem vairāk palīdzības no valsts. Tāpēc krieviem jābūt vairāk organizētiem. Latviešu kopiena un krievu kopiena nav vienādas (..)”

Līdzīga doma, kura raksturo krievu kopienas problēmas šādi:

“Valsts uzskata krievu kopienas par otršķirīgu. Skaidri redzami asimilācijas mēģinājumi. Būdami pilsoņi, krievi nevar pretendēt uz augstiem amatiem valsts pārvaldē. Krievu kopienas iekšējā problēma ir sašķeltība, konsolidācijas trūkums. Iemesli ir dažādi.”

Lai arī krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāju politiskie uzskati atšķiras, visi viņi uzstājas par krievu kopienas “elastīgo” variantu. Lūk, “Krievu sabiedrisko organizāciju asociācijas” un vienlaikus politiskas partijas vadītāja domas:

“Sabiedrisko organizāciju sadarbība nenozīmē kopienas. Vajadzīga polifonija, sadarbība.”

Krievu kopienas vēlamais modelis saprotams kā komunikatīva savienība, kurā jānodrošina iespēja visiem tās pārstāvjiem izteikt savus uzskatus. Vecticībnieku biedrības vadītāja domas:

“No vienas puses, nevajag ar varu visus iekļaut kādos rāmjos, bet, no otras puses, nedrīkst visu atstāt pašplūsmā. Tiem, kas ieinteresēti krievu kultūras saglabāšanā, jāvēršas pie krievu sabiedriskajām aprindām. Sabiedrisko organizāciju vadībai jāpārvar savas ambīcijas. Galvenais – periodiski jāapspriež problēmas, jābūt plašu diskusiju tribīnei. Gan Eiropas, gan Latvijas likumdošana garantē kultūru saglabāšanos, un to vajag izmantot. Grūti novērtēt sabiedrisko organizāciju un biznesa ieguldījumu krievu kultūras saglabāšanā. Visam jābūt pašā tautā.”

Sastopamas arī tādas domas: krievu kopiena ir sarežģīts sociāls veidojums, tāpēc vēlams koncentrēties uz tās atsevišķu problēmu risināšanu, piemēram, krievu valodas un izglītības saglabāšana:

“Neesmu pārliecināta, ka spēšu pareizi formulēt domu. Mans galvenais uzdevums “Latvijas krievu valodas pasniedzēju asociācijā” ir – veicināt krievu valodas saglabāšanos. Tas ir konstruktīvāk, jo kopš 1991. gada nav risināti globālāki, ar krievu kopienu saistīti jautājumi. Tas ir nākotnes uzdevums. Krievu kopienā ir atsvešinātības pazīme. Varbūt krievu kopienas vispār nav. Es saprotu, ka šīs vispasaules problēmas neatrisināšu. Mūsu organizācijā galvenais ir profesionālā, nevis politiskā darbība. Mēs nesam gluži krievu kopienas pārstāvji.”

Līdzīga doma:

“Ideālais krievu kopienas modelis ir tāds: ir jāizveido viens krievu kopienas koordinācijas centrs, taču svarīgi, lai tā darbībā piedalītos arī valdības pārstāvji. Tādējādi šis koordinācijas centrs palīdzētu iesaistīt krievus politiskajā dzīvē, kas lielākoties atrisinātu daudzas krievu kopienas problēmas.”

Tomēr starp aptaujātajiem krievu sabiedrisko organizāciju līderiem var sastapt arī spilgti izteiktu liberālo pozīciju. Kāds respondents noraida jēdziena “krievu kopiena” pozitīvo nozīmi, jo tas neparedzot cilvēka individuālās pozīcijas un atbildības par Latvijas sabiedrību paušanu:

“Es neizmantoju jēdzienus “krievu diaspora” un “krievu kopiena”. Galvenā krievu iedzīvotāju problēma ir skaidras saiknes trūkums ar mītnes zemi. Ja šī saikne ir apzināta, tad tās pamatā pārsvarā ir merkantili apsvērumi: šeit ir augstāks dzīves līmenis, liktenis tā ir lēmis, utt. Dominē nacionālā nihilisma izjūta, kad nepiešķir svarīgu nozīmi citu cilvēku nacionālajai piederībai. Kad krievi dzīvo kompakti citu tautu vēsturiskajā teritorijā, viņiem nav sava minoritātes statusa apziņas. Sevis kā minoritātes apzināšanās nav statistikas kategorija, bet zināmā mērā “jaunākā brāļa” psiholoģija. Un šīs jūtas tika pastiprinātas PSRS gados: spēcīgi darbojās “tautu draudzības” nomenklatūras politika, kas krievos audzināja nacionālo nihilismu.”

“Latvijas krievu diaspora”

Aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju vadītāju vidū termins “Latvijas krievu diaspora” arī tiek dažādi interpretēts. Viens no respondentiem kategoriski iebilst pret šī termina izmantošanu, apzīmējot Latvijas krievus, jo tas:

“(..) paredz, ka pastāv centrs, no kura nāk ietekme. Jā, daļa Latvijas krievu ir diaspora, bet vairākamam Krievijas Federācija ir ārvalsts. Tomēr krievu kultūrai robežu nav. Latvijas krievi uzskatāmi par Latvijas valsti veidojošu kopienu.”

Ir viedokļi, kas noraida jēdzienu “diaspora”:

“Diaspora ir ebrejiem, krieviem ir kopiena. Esmu pilnīgi pret apzīmējumu “krievu diaspora”.

Viens respondents divējādi novērtēja terminu “diaspora”:

“Termins “krievu diaspora” ir normāls. Krievu diasporas īpatnība – tā tiecas iepazīties Krievijas Federācijai, grib pierādīt, ka viņi ir krievi, iegūt privilēģijas no Krievijas.”

Cits respondents, kas pārstāv ne tikai sabiedrisku organizāciju, bet arī politisko partiju, kas bija iekļāvusies Latvijas Pirmajā partijā, nav pret terminu “diaspora”. Bet viņš izteicies pret Krievijas Federācijas mēģinājumiem manipulēt ar krievu diasporu:

“Negribu, lai Krievijas Federācija manipulētu ar krievu diasporu. Krievu diasporai jābūt autonomai, jo pilsonība ir Latvijas, bet arī Krievija ir dārga kā vēsturiskā dzimtene.”

Sastopama arī šāda doma:

“Jēdziens “diaspora” ir normāls termins attiecībā uz Latvijas krieviem, bet mana pozīcija ir šāda: Latvija ir Dzimtene, un Krievija – Tēvzeme, un nedrīkst uzdot jautājumu: kuru vairāk mīli? Saprotams, ka Latvijas un Krievijas savstarpējās attiecības ietekmē krievu diasporu.”

Respondents, kurš bieži izmanto jēdzienu “krievu kopiena”, pozitīvi novērtē arī jēdzienu “diaspora”. Viņš uzstājas par ciešiem sakariem starp Latvijas krieviem un Krieviju:

“Jābūt ciešiem sakariem kā ar garīgo Alma Mater, kā ar kontinentu un Tēvzemi. Tomēr krievu organizāciju vairākumam ar pašreizējo Krievijas Federācijas vēstnieku ir sarežģītas attiecības. Kaļūznis aizstāv lielā biznesa intereses.”

Līdzīgs uzskats:

“Atbalstu ideju iesaistīt vietējos krievus Latvijas-Krievijas dialogā. Jābūt Krievijas aizbildniecībai pār vietējiem krieviem: uzmanība, izpēte, sadarbība. Jārada Krievijas Federācijas ministrija krievu diasporas lietās. Varbūt Ārlietu ministrijas nodaļa, vai Rusofonijas ministrija. Visiem, kas izjūt saistību ar krievu valodu, t.i., jāorientējas uz Francijas piemēru.”

Vecticībnieku biedrības vadītājs visumā pozitīvi novērtējis krievu diasporas un Krievijas savstarpējās attiecības:

“Normāls ir pašreizējais attiecību līmenis. Lai gan vecticībnieki citādi vērtē Krieviju, padomju periods tomēr ir atstājis pēdas arī viņos. Krievijā ne vienmēr saprot Latvijas problēmas. Tomēr sabiedrisko organizāciju līmenī ir kontakti – starp vienas ticības pārstāvjiem. Ir taču labi, ka Krievijas Federācija izrāda interesi par Baltijas vecticībnieku kultūru un vēsturi.”

Līdzīga doma:

“Tās attiecības, kādas ir pašlaik, ir normālas. Krievijas vēstniecība īsteno daudzus projektus: kara veterānu atbalsts, krievu valodas kā dzimtās valodas un svešvalodu skolotāju kvalifikācijas celšanas kursi Krievijas augstskolās (ik gadu ap simts cilvēku).”

Viens respondents uzskata, ka jēdziens “diaspora” saistīts ne tikai ar jēdzieniem “metropole”, “centrs”, bet arī ar jēdzienu “globālā pasaule”:

“Es nepiekrītu dažu zinātnieku domām, kuri uzskata: ja diaspora ir orientēta uz savas izcelsmes zemi, tad tā ir riska diaspora. Kāpēc krievu diaspora nevar vienlaikus orientēties gan uz mītnes zemi, gan uz etniskās izcelsmes zemi? Sevišķi globalizācijas laikmetā, kad darbojas Krievijas informācijas kanāli? Tas ir ne tikai vietējās krievu dzīves, bet arī latviešu dzīves fakts. Ir jābūt sadarbībai ar etniskās izcelsmes zemi: gan ekonomiskai, gan kultūras, gan zinātniskai. Bet tas nav slikti arī mītnes zemei (...). Normāls modelis: krievi ir vadītāji Latvijas un Krievijas ekonomiskajās attiecībās.”

“Latvijas krievu pasaule”

Terminu “Latvijas krievu pasaule” kā vispieņemamāko Latvijas krievu minoritātes kolektīvās identitātes modeli izmanto tie sabiedrisko organizāciju līderi, kuri neuzskata par svarīgu veidot stingras kopienu struktūras:

“Latvijas krievu nacionālās identitātes optimālais modelis ir “Latvijas krievu pasaule”, kas formāli nav fiksēts.”

Šāds termins izplatīts Latvijas krievu kultūras darbinieku vidū. Viņiem ir raksturīga orientācija uz tādām sabiedriskām organizācijām, kuras līdz ar krievu kolektīvo identitāti veicina cilvēku individuālo izvēli:

“Krievu nacionālo politisko organizāciju vienotības trūkums nav problēma. Individuālā līmenī cilvēks labāk atradīs sev tuvas sabiedriskās organizācijas. Svarīgi, lai cilvēka uzvedību lielākā mērā noteiktu vērtības. Nelielās organizācijās ir lielākas iespējas saglabāt sevi kā personību.”

Jēdziens “Latvijas krievu pasaule” salīdzinājumā ar jēdzienu “Latvijas krievu kopiena” sastopams daudz retāk, bet tieši tas ir saistīts ar cilvēka etniskās apziņas iekšējo refleksiju:

“Baltijas, Latvijas krievi ir vislepnākie, aizstāv savas pozīcijas. Tādi paši kā Rietumu krievi, viņiem nav Krievijas identitātes, bet Rietumu un Austrumu kultūras sintēze, Rietumu pragmatisms un arhaisms, Austrumu garīgums. Arī kritiska attieksme pret varu. Latvijas krievi vienmēr ir pretinieki kaut kam. Tas ir krievu disidentisms. Lūk, šo garīgumu un Rietumu pragmatisko prātu arī veido krievu skola.”

Sabiedrisko organizāciju vadītāji raksturoja krievu minoritātes kolektīvo identitāti kā lingvistisko identitāti Latvijas pilsoniskās sabiedrības kontekstā.

Eksperti par krievu lingvistisko identitāti Latvijā

Praktiski visi aptaujātie krievu nacionālo kultūras biedrību vadītāji uzskata, ka tieši krievu valoda ir Latvijas krievu kolektīvās identitātes galvenais elements:

“Tie cilvēki, kas domā krievu valodā, tiem arī ir krievu identitāte.”

Līdzīgas domas:

“Krievu identitāte ir – domāt krievu valodā, interesēties par krievu vēsturi, kultūru kā Latvijā, tā arī kopumā. Ir tieksme iesakņot svarīgas krievu vērtības bērnos. Vispār daudz kas. To ir grūti noteikt.”

“Galvenais krievu identitātes saglabāšanās princips ir neaizmirst savu vēsturi, kultūru. Nedrīkst padoties asimilācijai. Ideālais krievu identitātes modelis – tā ir integrācija Latvijas sabiedrībā, saglabājot savu – krievu – identitāti.”

Vecticībnieku biedrības vadītājs uzsver, ka krievu valoda ir Latvijas krievu kolektīvās identitātes pamats un “dabisks” veids viņu apvienošanai. Tomēr viņš uzskata par svarīgu nodrošināt arī tautas kultūras ietekmi uz Latvijas krievu identitāti:

“Krievu identitāte – tā ir krievu valoda. (..) Latvijas krievu iedzīvotāji ir nevienādi dažādās nozīmēs: vecticībnieki, nepilsoņi, profesionālās krievu kultūras un tautas kultūras pārstāvji, ir vienkārši krievvalodīgie, un šī daudzveidība rada daudz problēmu. J. Abizovs domāja, ka krievu kultūras Latvijā nav. Es nepiekrītu. Bet kā tad Latgale? Visus apvieno krievu valoda, bet ar to ir par maz. Nepieciešama arī tautas kultūras ietekme, bet nevar visus ar varu ielikt noteiktos rāmjos.”

Tajā pašā laikā viens no respondentiem kritiski novērtējis valodas kā vienīgā krievu etniskās identitātes faktora lomu. Pēc viņa domām, nav iespējams rast atšķirības starp krieviem un krievvalodīgajiem:

“Krievu kopienai, līdz ar pilsonību, valodu un skolu, ir arī tradicionālās vērtības: pašapziņa, ģimene, reliģija un vēsture. Nedrīkst absolutizēt valodas nozīmi krievu kopienai. Valoda bez literatūras, mākslas, vēstures un reliģijas neeksistē. Ir un var būt latviešu valodā runājošie krievi tāpat, kā latviešu valodā runājošie ebreji. Bet ebrejiem ir etnoveidojošie faktori – reliģija un vēsture. Katrai tautībai etniskuma faktoru komplekts ir savdabīgs, bet viena faktora izkrišana nav konstruktīva. Ļoti svarīga ir reliģijas loma – bez tās zūd identitāte. Ja krieviem būtu daudz dziļāks sakars ar reliģiju, ar vēsturi, nebūtu manipulēšanas ar valodu.”

Pēc Latvijas krievu valodas un literatūras pasniedzēju asociācijas vadītāja domām, krievu lingvistiskā identitāte nav tikai krievu kopienas “dabiska” pazīme. Krievu valoda kā krievu etniskās identitātes svarīgākais elements ir arī apzināta izvēle. It sevišķi, ja runa ir par tās institucionalizāciju izglītības sfērā:

“Krievu valodas liktenis tiek lemts individuāli. Skola ar krievu apmācības valodu Latvijā ir jāsaglabā. Ar krievu valodu šīs skolas arī piesaista nākamo skolēnu vecākus. Tur, skolās, ir tāda administrācijas pozīcija: vecākiem un skolēniem tiek paziņots par skolas kā krievvalodīgās izglītības iestādes specifiku. Pirmajā septembrī visi tā arī runā: “Mēs esam krievu skola. Tā ir jāsaglabā. Kam tāda skola neder, tā ir jūsu darīšana.” Krievu valodas pozīcija krievu identitātes saglabāšanā ir precīzi jāieziņē. Agrāk krievu valoda pastāvēja it kā dabiski, bet tagad pret to jāizturas apzināti.”

Krievu valoda kā Latvijas krievu iedzīvotāju kolektīvas identitātes pamats apvieno viņus ar Krievijas krieviem:

“Katram krievam un katram cilvēkam ir valoda, ir savas piederības apziņa pie šīs valodas izcelsmes zemes. Nav atšķirības starp krievu identitāti Latvijā un Krievijā.”

Eksperti par krievu kolektīvo identitāti vispārpilsoniskās identitātes kontekstā

Pētījumā tika noskaidrota savstarpējā saikne starp Latvijas krievu kolektīvo identitāti un vispārpilsoniskās identitātes vērtībām. Taču krievu nacionālo kultūras biedrību līderi šādu saikni izprot dažādi. Viens no respondentiem atzina, ka pašreizējais krievu kolektīvās identitātes līmenis neatbilst Latvijas vispārpilsoniskās identitātes prasībām:

“Latvijas krievu kopienas galvenā problēma ir organizatoriska – trūkst krievu pašidentifikācijas Latvijas Republikas ietvaros. Latvijas krievi nav sev formulējuši, kas ir viņu Dzimtene, kas ir viņu prezidents. (..) Latvijas krievi ir konglomerāts, kas aptver gan Krievijas pilsoņus, gan vecticībniekus. Tas vienlaikus bremzē apvienošanos, taču pamatā tā ir bagātība. Ņemot vērā šo faktu, arī ir jāapvienojas: ir jāiekļaujas sabiedriskajās organizācijās un jāpiedalās to pasākumos.”

Turklāt respondents domā, ka krievu kopienas specifisko interešu īstenošana – oficiāla statusa piešķiršana krievu valodai, likuma garantijas izglītībai dzimtajā valodā – nav pretrunā ar vispārpilsoniskajām vērtībām:

“Ar likumu ir jāapstiprina nacionālo minoritāšu valodu tiesības un garantijas izglītībai dzimtajā valodā. Jābūt vienotai Latvijas skolai, bet arī tajā jāietver programma krievu valodā, kas saglabā identitāti. (..) Bez tam nav likumdošanas garantiju nacionālo minoritāšu skolu saglabāšanai. Latvijā jābūt divām valsts valodām. Pie tam nacionālo minoritāšu valodu funkciju apstiprināšana ar likumu ir apsveicama.”

Līdzīga doma:

“Pašlaik Latvijā ir viena valsts valoda, bet ar likumu ir jāpiešķir krievu valodai nacionālās minoritātes valodas statuss un jānosaka tās funkcionēšanas sfēra.”

Līdzīga doma:

“Ja runājam vispārīgi, tad pastāv sabiedrības šķelšanās pēc nacionālā un valodas principa. Lielākā daļa krievu sevi neapzinās kā sabiedrības daļu. Pirmkārt, pilsonības dēļ, otrkārt, pirms 17 gadiem šiem cilvēkiem bija pateikts, ka viņi ir nevēlami imigranti Latvijā.”

Pilsoniskās sabiedrības pilnveidošana Latvijā prasa precizēt sabiedrības integrācijas programmu, kā arī likumus, kur ir runa par valsts nacionālajām minoritātēm:

“Latvija ir sašķelta pēc lingvistiskās, etniskās pazīmes. Nav pārveidota sabiedrības integrācijas koncepcija. Integrācijas un pilsoniskās sabiedrības problemātiku tiecas reducēt līdz nacionālajām politiskajām organizācijām. Integrācija jāsaprot kā dažādu sabiedrības grupu tuvināšanās uz kopējo vērtību pamata, kā tas teikts integrācijas koncepcijā.

Ar likumu jānostiprina krievu valodas kā nacionālo minoritāšu valodas statuss, taču šodien šis statuss nav noteikts. Jānodrošina mehānisms nacionālo minoritāšu līdzdalībai valsts dzīvē. Tiesību jomā ir pretruna. No vienas puses, ir runa par individuālajām tiesībām, no otras puses, ir individuālās tiesības, kas var īstenoties kā veselu grupu tiesības.”

Izpratne, ka Latvijas pilsoniskā sabiedrība ir tieši etnisko kopienu savienība, aktualizē jautājumu par šī fakta politisko atzīšanu. Pēc aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju līderu vairākuma domām, tas ir īstenojams, piešķirot krievu valodai oficiālo statusu Latvijā.

Sastopama arī doma, ka ir utopiski prasīt no valsts vienlīdzīgu attieksmi pret Latvijas etniskajām minoritātēm:

“Utopisks ir modelis, kad valsts izpēta situāciju, aicina uz sadarbību un vienādi izturas pret visām etniskajām grupām.”

Respondentu vidū ir ļoti izplatīta doma par krievu kā etniskās minoritātes nacionālo identitāti Latvijā bez ciešas saiknes ar Latvijas vispārpilsonisko identitāti. Uz jautājumu “Kāds ir krievu nacionālās identitātes optimālais modelis?” viens no respondentiem atbildēja:

“Krieviskā gara saglabāšana. Tā, pirmām kārtām, ir pareizticība, bet Rietumos ir gluži otrādi: pasaule pastāv cilvēku dēļ. Rietumu civilizācija pasniedz garīgumu noplicināti.”

Šo pozīciju mīkstina respondents, kurš uzskata, ka tradicionālā krievu kolektīvā identitāte jāpapildina ar citu kultūru elementiem:

“(..) Mēs neesam krievi Latvijā, bet Latvijas krievi, uzsūkuši latviešu, latgaļu un citas kultūras. Ir optimāli, kad krievu identitāte saglabā savu krieviskumu, bet ar cieņu izturas pret citām tautām. Krievu nacionālajai identitātei nav jānomāc latviešu

un latgaliešu identitāte. Mierīga līdzāspastāvēšana un bagātināšanās – tas ir iespējams, ja saglabājas skola ar krievu apmācību valodu, bet pēc 2004. gada tādas skolas nav.”

Eksperti par pilsonisko sabiedrību Latvijā

Pilsoniskās sabiedrības vērtību izpratnes būtība ir svarīgs kritērijs, nosakot etnisko minoritāšu kolektīvās identitātes orientierus. Krievu sabiedrisko organizāciju aptaujātie lideri uzsver Latvijas pilsoniskās sabiedrības institūtu attīstības nepieciešamību. Turklāt atklājās pretēji uzskati, vērtējot reāli eksistējošo pilsonisko sabiedrību.

Respondentu vairākums uzskata, ka pilsoniskā sabiedrība sašķelta pēc etniskuma pazīmes. Turklāt tādu sašķeltību viennozīmīgi saprot kā visas Latvijas pilsoniskās sabiedrības vājuma rādītāju:

“Pilsoniskās sabiedrības Latvijā vai nu vispār nav, vai arī tā ir ļoti neliela, jo nav jūtama tās ietekme uz politisko lēmumu pieņemšanu. Ne tikai pilsoniskās sabiedrības krievu, bet arī latviešu daļa ir tikpat vāja, taču pilsoniskās sabiedrības ideja sakņojas cilvēku apziņā.”

Līdzīga doma:

“Pilsoniskā sabiedrība neparedz divkopienu valsti. Pilsoniskā sabiedrība pēc dažādiem kritērijiem, arī etniskajiem, ir dažādu sociālo grupu izveides mozaika. Mūsdienu politiskā situācija un etnisko grupu opozīcija apgrūtina pilsoniskās sabiedrības veidošanos.”

Pilsoniskās sabiedrības sašķeltība divās etniskajās kopienās ir valsts un politiskās elites darbības rezultāts. Šo ideju izteica respondents, kurš aktīvi nodarbojas ar krievu kopienas apvienošanu:

“Latvijas pilsoniskās sabiedrības galvenā problēma ir valdošās elites politiskais kurss – izolēt latviešu kopienu no krievu kopienas. Tie ir mēģinājumi pārrakstīt Otrā pasaules kara vēsturi, latviešu leģiona vēsturi. Prioritāte ir piešķirta latviešu nācijai (...). Ievērojot sabiedrības dzīves politizēšanu, nevar iedomāties, ka pilsoniskā sabiedrība var pastāvēt ārpus politikas. Šodien pilsoniskā sabiedrība Latvijā pastāv kā atsevišķa latviešu kopiena un atsevišķa krievu kopiena. Veidojas divas pilsoniskās sabiedrības.”

Šis respondents tomēr pozitīvi novērtēja Latvijas pilsoniskās sabiedrības veidošanās pakāpi:

“Latvijas pilsoniskā sabiedrība veidojas ātri. Tas izpaužas ne tikai sabiedrisko organizāciju radīšanā, bet arī tā, kā tās mēģina ietekmēt valsts politiku.”

Tai pašā laikā vecticībnieku biedrības pārstāvis sliecas “mikstināt” Latvijas pilsoniskās sabiedrības sašķeltības problēmu:

“Pastāv pilsoniskās sabiedrības latviešu un krievu daļas norobežošanās. Tomēr ja paskatās Latgalē, piemēram, Naujenes pagastā, kur pašvaldības priekšsēdētāja ir vecticībniece, tur tādas norobežošanās nav. Latgalē ir ciešāka iedzīvotāju un pašvaldību sadarbība. Rīgā norobežošanās ir krasāka, galvenokārt nacionālajā kultūras dzīvē, plašsaziņas līdzekļos. Lielajās pilsētās manāma pilsoniskās sabiedrības attālināšanās no valsts institūcijām. Bet, ja paskatās zinātnes dzīvi, zinātniskās konferences – tur vienādi piedalās gan latvieši, gan krievi.”

Pastāv arī viedoklis, ka pilsoniskā sabiedrība Latvijā vēl nav attīstījusies, jo nepastāvot vienlidzība:

“Pilsoniskā sabiedrība Latvijā vēl nav izveidojusies un galvenokārt tādēļ, ka viena sabiedrības daļa acīmredzami ir pārvaldoša, bet otra – vadāma. Te arī ir galvenā problēma. Pilsonisko sabiedrību raksturo reāla vienlīdzība un līdztiesība, protams, pēc likuma mēs esam vienlīdzīgi, bet reālajā dzīvē – nē. Pilsoniskā sabiedrība tiek veidota uz darbojošās tolerances pamatiem.”

Kā Latvijas pilsoniskās sabiedrības ideālu viens no respondentiem redz etniskā faktora mazināšanos cilvēku dzīvē:

“Integrētā Latvijas sabiedrība ir jaukta, kur cilvēki prot divas valodas, apzinoties, ka Latvijas Republikā latviešu valodai un kultūrai jāpaļaujas uz likuma aizsardzību. Nevienš nevēlas sanākt kopā organizācijā pēc etniskuma pazīmes. Sabiedriskās organizācijās apvienojas galvenokārt pēc profesijas, pēc kultūras pazīmēm.”

Ir sastopams uzskats, ka pilsoniskās sabiedrības galvenais institūts ir politiskās partijas. Tādas domas konsekventi izteicis krievu sabiedriskās organizācijas līderis, kurš vienlaikus ir arī politiskas partijas vadītājs:

“Latvijas sabiedrības galvenā problēma ir tā, ka politiskās partijas ir sadalītas pēc tautību principa. Dalītas ir arī nacionālās organizācijas, bet tas ir pareizi. Ir taču krievvalodīgas partijas, bet tās ir opozīcijā pret latviešiem. Ir jāvienojas gan krieviem, gan latviešiem. Nesanāk vienošanās starp partijām, nepieciešama partiju palielināšana, vajadzīgs īpašs ceļš – integrācija valdošajā partijā.”

Respondenti uzskata, kā pilsoniskās sabiedrības demokrātiskais modelis nevar ignorēt etnisko minoritāšu kolektīvo identitāšu saglabāšanu. Viņi saista šo modeli ar Pirmās Latvijas Republikas (1918–1940) pieredzi nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas attīstībā:

“Tā bija Latvijas Republikā līdz 20. gadsimta 20-to gadu beigām, kad tika mēģināts uzcelt demokrātisku sabiedrību. Tad pastāvēja sociāldemokrātijas ideāli un ticība šiem ideāliem. Vērā tika ņemtas arī nacionālo minoritāšu intereses. Krievu skolas līdz 1940. gadam bija labākā stāvoklī nekā pašlaik. Tad darbojās nacionālo minoritāšu izglītības autonomija. Mūsdienā Latvijā krievu valodā funkcionējošā sociālā infrastruktūra ir padomju laika rezultāts. Pilsoniskajā sabiedrībā valstij nav jānostājas kādā vienā pusē.”

Sastopams arī 1918. g. – 1940. g. Latvijas pilsoniskās sabiedrības atturīgs vērtējums. Kvalitatīvi ir mainījušies vēsturiskie apstākļi, tāpēc nevar pārcelt toreizējo pilsoniskās sabiedrības modeli mūsdienā apstākļos:

“Pirms kara bija pašvaldības mehānisms, bet bija arī daudz problēmu. Tagad ir citi apstākļi. Vienā un tajā pašā strauvē nevar iekāpt divreiz.”

Paradoksāli, ka, neskatoties uz to, ka krievu sabiedrisko organizāciju aptaujāto vadītāju vairākums negatīvi novērtēja Latvijas pilsoniskās sabiedrības sašķeltību divās etniskās kopienās, pēc viņu uzskatiem, šīs sabiedrības konstruēšanas vislabākais modelis būtu etnisko kopienu sabiedrība:

“Galvenais modelis ir tas, kas atzīst latviešu, latgāliešu un krievu kopienu līdztiesību, vienu valsts valodu un divas oficiālās valodas; ievirītam un citām valodām jāiegūst statuss, kas radīs reālu daudzvalodību valstī. Citādi būs trieciens latviešu kultūrai un valodai, kuras uztver kā līdzekļus politiskajā cīņā. Galvenais ir cieņa pret latviešu valodu caur kultūru. Vai tāds modelis novedīs politisko eliti pie politiskās varas zaudēšanas? Drīzāk gan novedīs, bet latviešu tauta nezaudēs.”

Tikai vienas krievu sabiedriskās organizācijas vadītājs uzskata, ka krievu kopienas galvenais mērķis ir piedalīšanās politiskās nācijas veidošanā:

“Ja visi sapratīs, ka veidojam politisko nāciju”.

Tieši šis respondents uzskata, ka minētajā procesā Latvijas krieviem jāizmanto personīgās autonomijas princips. Uz jautājumu: “Kāds ir Latvijas krievu nacionālās identitātes optimālais modelis?”, viņš atbildēja:

“Individuālā personīgā autonomija.”

Viens no respondentiem uzskata, ka valstij jā rūpējas par pilsonisko sabiedrību:

“Pilsoniskā sabiedrība zināmā mērā pastāv un attīstās, bet nevar runāt par tās briedumu. Nav valsts atbalsta. Tas prasa laiku. Cilvēkiem galvenais jautājums ir izdzīvošana. Valstij aktīvāk jāpalīdz savām sabiedriskajām organizācijām. Trūkst valsts ieinteresētības pilsoniskās sabiedrības attīstībā. Valstij “jāpabaro” sabiedriskās organizācijas. Tas ir galvenais, bet labi kaut vai tas, ka valsts netraucēs.”

Šis viedoklis liecina par zināmu neuzticību pilsoniskās sabiedrības spēkam.

Tomēr ir viedoklis, kā ir jāsamazina pilsoniskās sabiedrības atkarība no valsts. Šo domu izteica respondents, kurš atbalstīja personīgās autonomijas principu kā Latvijas krievu identitātes pamatu:

“Gatavojam pamatu ārpuspartiju parlamentārajai demokrātijai ar nacionālo politisko organizāciju lomas pieaugumu. Dialogs ar nacionālo politisko organizāciju starpniecību, jo politiskās partijas ir konkrēti projekti, arī komerciāli. Krieviem galvenais ir ārpuspartiju parlamentārā demokrātija”.

Divu respondentu pozīcijas spilgti atšķiras no citu krievu sabiedrisko organizāciju līderu domām. Šie respondenti, runājot par Latvijas pilsoniskās sabiedrības problēmām, vispār neatzīmēja tās etnisko sašķeltību divās kopienās. Pēc viena respondenta uzskata, cilvēkiem ir grūti individuāli uzņemties sociālo atbildību:

“Augšanas problēmas. Galvenais ir cilvēku zemais apziņas līmenis, zemais līmenis atbildībai par sabiedrību, zemais tiesību apziņas līmenis. Tā ir kopēja problēma – arī Rietumu valstīm. Latvijas īpatnība ir tāda, ka valsts, risinot savas attīstības ideoloģiskos uzdevumus, tišām radīja sabiedrības noslāņošanos pēc formālās etniskās piederības.”

Otra līdzīga pozīcija:

“Latvijas pilsoniskā sabiedrība nav attīstīta. Trūkst ticības sev. Kā pozitīvas var nosaukt organizācijas “Delna”, “Providus”. Tomēr visizplatītākais cilvēku noskaņojums ir neticība saviem spēkiem.”

Aptaujātie krievu sabiedrisko organizāciju vadītāji izmanto dažādus līdzīgus jēdzienus, raksturojot Latvijas krievu kolektīvās identitātes izpausmes. Tomēr vispopulārākais ir “krievu kopiena”. Šī termina izmantošana saistīta ar diviem iemesliem:

1. krievu kopienu respondentu vairākums uztver kā Latvijas krievu iedzīvotāju “dabisko” dzīves veidu, kur realizējas viņu kolektīvā identitāte;
2. krievu kopiena ir sabiedrisko organizāciju un politisko partiju darbības mērķis, kas ir saistīts ar krievu minoritātes etnisko mobilizēšanu.

Respondentu atbildes satur arī svarīgu informāciju par nepieciešamību stiprināt savu kolektīvo identitāti. Aptaujāto krievu sabiedrisko organizāciju līderu motivācija veicināt krievu kolektīvās identitātes attīstību lielākoties saistīta ar diviem priekšstatiem:

1. Latvijas sabiedrības strukturēšanas pamats ir tās sadalījums etniskajās grupās, vispirms, latviešu un krievu etniskajās un etnolingvistiskajās kopienās;
2. Latvijas pilsoniskās sabiedrības sekmīga attīstība ir atkarīga no krievu minoritātes kolektīvo tiesību (izglītība dzimtajā valodā, krievu valodas oficiālais statuss) atzišanas.

Izņemot šos plaši izplatītos viedokļus, pastāv arī spilgti izteikta pozīcija, ka krievu minoritātes interesēs ir orientēties uz liberālajām vērtībām. Tas paredz krievu cilvēka individuālās autonomijas attīstību, Latvijas vispārpilsoniskās identitātes prioritāti pār etnisko kolektīvo autonomiju, politiskās nācības veidošanās nepieciešamību.

Bibliogrāfija

- Barry, B. (2001) *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge.
- “Collective Identity” (2007) http://en.wikipedia.org/wiki/collective_identity (2007. 20. 12).
- “Identity” (2005) In: *A Dictionary of Sociology*. Oxford.
- Kriesberg, L. (2007) “Identity Issues.” <http://www.beyondintractability.Org/essay> (2007. 20. 12).
- “Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs 2000. un 2007. gada sākumā” (2007) <http://www.csb.gov.lv/images/modules> (2007. 20. 12).
- Parekh, B. (2006) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. 2nd ed. Houndmills.
- Smits, E.D. (1997) *Nacionālā identitāte*. Rīga.
- Хабермас Ю.(2001) *Вовлечение другого: Очерки политической теории*. Санкт-Петербург.

Iesniegts 2007. 03. 09.

Summary

Vladislavs Volkovs, Karīna Stadnika

The Collective Identity of Russian National Minority in the Civic Society of Latvia

The research inquiry was conducted in 2007 among the leaders of the fifteen largest Russian cultural organizations of Latvia. The aim of the research was to find out the relative significance of the issues of Russian collective identity in the perception of Russian public people, as well as to reveal the interconnection of this identity with the civic identity on the whole.

The leaders of the Russian public organizations, who took part in the research, expressed rather similar ideas when characterizing the manifestations of Russian collective identity. The most popular notion used by them was “Russian community”. The use of this notion was caused by two factors:

1. most of the respondents perceive the Russian community as a “natural” way of life of the Russian inhabitants of Latvia, in order to maintain their collective identity;
2. the creation of the so-called “Russian community” is the chief goal of social organizations and political parties aimed at the ethnic mobilization of the Russian minority.

The answers of the respondents provide also important information about the necessity of strengthening the collective identity of the Russians in Latvia. Most of the Russian public leaders perceive their motivation in the following ways:

1. the basis of the Latvian society is formed by the ethnic groups; first of all – by two major ethnic and ethno linguistic communities – the Latvian one and the Russian one;
2. successful development of the civic society in Latvia depends on the recognition of the collective rights (education in native language, the official status of the Russian language) of the Russian minority.

Alongside these widely-held views, there exists also a postulate that it is in the interests of the Russian minority to adopt liberal values. This position envisages the development of individual autonomy of the Russians, the priority of general civic identity (as against ethnic collective autonomy), and the necessity of the formation of political nationhood.

Резюме

Владислав Волков, Карина Стадника

Коллективная идентичность русского национального меньшинства в гражданском обществе Латвии

В 2007 году был проведен опрос руководителей и активистов 15-ти русских национально-культурных обществ Латвии, чтобы выяснить, какое место в сознании латвийских русских занимает коллективная идентичность русского меньшинства, а также какова связь между этой идентичностью и гражданской идентичностью.

Лидеры русских общественных организаций, принявшие участие в опросе, используют схожие термины для характеристики коллективной идентичности русского населения Латвии. Наиболее популярным является термин «русская община», использование которого обусловлено двумя причинами:

1. большинство респондентов воспринимают русскую общину в качестве «естественного» образа жизни русского населения Латвии, посредством которой они реализуют свою коллективную идентичность;
2. в то же время русская община выступает желаемой целью общественных организаций и политических партий, которые ориентируются на этническую мобилизацию русского меньшинства Латвии.

Ответы респондентов содержат важную информацию о необходимости укрепления коллективной идентичности русского меньшинства. Большинство руководителей и активистов русских национально-культурных обществ связывают эти намерения со следующими представлениями:

1. основой латвийского общества признаются этнические группы и, прежде всего, этнические и этнолингвистические латышская и русская общины;
2. успешное развитие гражданского общества Латвии зависит от признания коллективных прав русского меньшинства (образование на родном языке, официальный статус русского языка).

Однако, несмотря на широкое распространение этих взглядов, в сознании русского меньшинства существуют и либеральные представления. Такие представления связывают будущее русского меньшинства Латвии с развитием индивидуальной автономии, приоритетом гражданской идентичности (как альтернативы этнической коллективной идентичности), с необходимостью создания политической нации в Латвии.

EKONOMIKA

Vera Boroņenko, Anastasija Vilciņa

EKONOMIKAS KLASTERIZĀCIJAS TEORĒTISKIE UN METODOLOĢISKIE ASPEKTI

Raksts veltīts Latvijai relatīvi jaunai, taču ļoti aktuālai sakarā ar Latvijas iestāšanos ES ekonomiskajai tematikai – ekonomisko klasteru izveidei un funkcionēšanai. Pašreizējās grūtības šīs tēmas izpētē nosaka klastera konceptuālās izpratnes trūkums Latvijas ekonomikas zinātnē. Pamatojoties uz pieejamo pasaules pieredzi šajā jomā, autore mēģināja konceptualizēt ekonomisko klasteru jēdzienu, atklājot to teorētiskos un metodoloģiskos aspektus. Šis pētījums tika veikts, sintezējot pasaules ekonomikas zinātnes un autoru patstāvīgās izstrādes. Pētījuma mērķis ir konceptuālās izpratnes par klasteriem veidošana un tās praktiskais pielietojums. Rakstā apskatīta jēdziena “klasteris” izcelsme, vēsture un koncepcija ekonomikā. Kā klasteru teorijas praktiskās pielietošanas iespējas Latvijā ekonomikā, rakstā tiek parādīti reālā meža klastera identificēšanas rezultāti uz precīza algoritma pamata, kā arī tiek veikta to klasterizācijas procesu analīze, kuri norit Latvijas mežsaimniecības nozarē.

Atslēgas vārdi: uzņēmumu klasteris, ekonomikas klasterizācija, stratēģiskā ekonomiskā mijiedarbība.

Ievads

Ekonomikas globalizācijas process, kā arī Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā arvien vairāk liek domāt par Latvijas reģionu konkurētspējas paaugstināšanas nepieciešamību, lai tie varētu pietuvoties Eiropas līmenim. Šādu attīstības virzienu nosaka galvenokārt pasaules ekonomiskās telpas globalizācija un Eiropas ekonomikas tieksme pēc pasaules līderības konkurētspējas ziņā atbilstoši Lisabonas stratēģijai. Pretējā gadījumā mūsu reģioni nespēs iesaistīties globālajā ekonomikas telpā un tiks pakļauti marginalizācijai; tie nebūs spējīgi izveidot attīstības polus savā teritorijā. Šī mērķa sasniegšanai ir vajadzīgs reāls ekonomisks līdzeklis, kas balstās uz *jaunās ekonomikas principiem*. Par vienu no tādiem mehānismiem mūsdienu ekonomikas apstākļos reāli var kļūt *ekonomikas klasterizācija*.

Klasteru teorijas intelektuālie priekšnosacījumi saistās ar Alfredu Māršalu, kas savā darbā *Ekonomiskās teorijas principi* (Маршалл 1993) iekļāva ļoti interesantu nodaļu, kura veltīta īpašiem rūpniecības reģionu fenomeniem. Literatūrā tika apzināts klasteru fenomens un konstatēts tā svarīgums; tika pētīti pieauguma un struktūras poli, ievērojot to atgriezeniskās saites (Hirschman 1958), tika aplūkota aglomerāciju ekonomika (Weber 1929; Losch 1954; Harris 1954; Isard 1956; Lloyd and Dicken 1977; Goldstein and Gronberg 1984; Rivera-Batiz 1988; McCann 1995; Ciccone and Hall 1996; Fujita and Thisse 1996), kā arī rūpniecības rajoni (Piore and Sabel 1984; Pyke, Bektattini and Sengenberger 1990; Pyke and Sengenberger 1992, kā arī Harrison

1992). Taču par klastera teorijas pamatlicēju kļuva ASV Hārvarda Biznesa skolas profesors Maikls Porters, kura darbi (Porter 1986, 1998; Попреп 2000) veicināja diskusijas par klasteriem, kā arī praktiskās iniciatīvas dažādās valstīs. Mūsdienu ekonomikas zinātnē aktīvi tiek pētīta arī klasteru loma reģionu attīstībā un konkurētspējas paaugstināšanā (Humphrey and Schmitz 1995; Waits, Rex and Melnick 1997; Roelandt and Hertog 1998; Petrusēviča 2002; Коседовски 2002; Воронов и Буряк 2003; Solvell, Lindqvist and Ketels 2003; Andersson, Schwaag-Serger, Sörvik and Hansson 2004; Афанасьев и Мясникова 2005; Asheim, Cooke and Martin 2006; Voronovs, Petrova un Račko 2006).

Autoru pētījumi un novērojumi ļauj apgalvot, ka mūsdienās vairāku valstu valdību interese par klasterizāciju kā ražošanas organizācijas formu ir paaugstinājusies. Lai arī vairumā Eiropas valstu uzņēmumu klasteri tiek uzskatīti par nozīmīgu elementu inovāciju un konkurētspējas attīstībā, atsevišķu valstu pieredze un pieeja klasteru veicināšanā ir ļoti atšķirīga. Ražošanas klasterizācijas pieredze īpaši aktuāla kļuva pēc Latvijas iestāšanās ES, jo uzņēmumu klasteri jau sen reāli un veiksmīgi funkcionē dažādās Eiropas valstīs. Attīstītajās Eiropas valstīs tautsaimniecība “sastāv” no klasteriem, piemēram, Nīderlandē ir 10 megaklasteri, Somijas ekonomika arī ir pilnīgi klasterizēta. Uzņēmumu klasterus izskata galvenokārt kā teritoriju un firmu konkurētspējas paaugstināšanas instrumentu. Pašlaik ir ļoti svarīgi pierādīt uzņēmumu klasteru ieguldījumu konkurētspējas paaugstināšanā. To var izdarīt, pamatojoties uz ārvalstu pieredzi, ko Latvija tikai sāk pārņemt un pielāgot savas nacionālās un reģionālās ekonomikas specifikai.

1. Klastera jēdziena izcelsme un vēsture

Uzņēmumu jeb ekonomiskā klastera jēdziens prasa precīzu, zinātniski pamatotu un sistēmisku konceptuālu skaidrojumu. Zinātniskā jēdziena definēšanā izdalāmas trīs fāzes, kas ļauj konceptualizēt klastera jēdzienu:

1. Jēdziena (un paša fenomena) izcelsmes izpēte.
2. Jēdziena (fenomena) būtības izpēte ekonomikas zinātnes kontekstā, kas ļauj to konceptuāli identificēt.
3. Jēdziena pielietojamības izpēte ekonomikas zinātnē.

Vārds “klasteris” ir angļu izcelsmes (*cluster*), kas var būt pārtulkots kā grupa. Radnieciskie jēdzieni, kas ir lietoti literatūrā: klase, taksons, sabiezējums. Latvijā klasteri vēl nosauca par “puduri” (Nauda uzņēmumu puduriem būs.. 2006). Ekonomikas skaidrojošajās vārdnīcās, kur ir angļu valodas terminoloģija, parasti jēdzienu “klasteris” var sastapt atšķirībā no latviešu un krievu vārdnīcām. Vārdnīcās “klasteris” biežāk ir tulkojams un interpretējams kā grupa, sakopojums, koncentrācija u.tml.

Jēdziens “klasteris” ir pieskaitāms daudznozīmīgu terminiem un parasti apzīmē fenomena formu (grupa, sakopojums), nevis saturu. Tātad vispārīgajā zinātniskajā interpretācijā *klasteris* ir vairāku vienveidīgu elementu sakopojums, kuru var skatīt kā patstāvīgu vienību ar noteiktām īpašībām.

Jēdziena “klasteris” izmantošana vairākās zinātnes nozarēs sākās vienlaicīgi, t.sk., informāciju tehnoloģijās, fizikā, ķīmijā. Ekonomikas zinātnē pirmo reizi jēdzienu

“klasteris” ieviesa amerikāņu ekonomists Maikls Porters, kas to lietoja, lai apzīmētu neformālu nozaru un jaukto kompāniju apvienību, kurai raksturīga savstarpēja konkurējošo priekšrocību pastiprināšana un augstas prasības produkcijas kvalitātei. Konkurence pasaules preču tirgū mūsdienās tiek realizēta nevis ar atsevišķu firmu palīdzību, bet ar firmu grupām (klasteriem) (Поптrep 1993, c. 378; 2000, c. 496). M. Portera skatījumā, jo spēcīgāk ir attīstīta konkurence valsts iekšējā tirgū un, jo augstākas pircēju prasības, jo lielāka ir šīs valsts kompānijas panākumu varbūtība starptautiskajos tirgos.

M. Portera klasteru teorija tika apskatīta arī cita amerikāņu zinātnieka – M. Enraita darbos, kas pamatoja reģionālā klastera teoriju un definēja to šādi: “*Reģionālais klasteris – tas ir rūpniecības klasteris, kurā firmas – klastera dalībnieces – ģeogrāfiski atrodas tuvu viena otrai. Reģionālais klasteris – tā ir firmu un organizāciju ģeogrāfiskā aglomerācija, kuras darbojas vienā vai vairākās radniecīgās ekonomikas nozarēs*” (Enright 1992). Latvijā par klastera jēdziena konceptuālās būtības saistību ar piederību noteiktai teritorijai pirmoreiz minēja starpnozaru stratēģiskās plānošanas eksperts Uldis Osis savā ziņojumā “Par Latvijas meža un saistīto nozaru nacionālo programmu” (Osis 2004).

Tādējādi jēdziens “klasteris” ekonomikas zinātnē parādījās 1970. gados pēc amerikāņu ekonomistu iniciatīvas, un vispirms – pēc klasteru teorijas pamatlicēja M. Portera iniciatīvas. Ir acīmredzams, ka klasteru fenomena rašanās un attīstība ekonomikā ir vēsturiski nosacīta.

Vienlaicīgi ar jēdziena “klasteris” ieviešanu ekonomikas zinātnes teorijā un praksē tika izdarīti pirmie mēģinājumi izpētīt klasteru rašanās likumsakarības. Ir jāņem vērā, ka tas bija ekonomiskās globalizācijas posma sākums, kuru stimulēja strauja jaunu informatīvo tehnoloģiju, vispirms Interneta, izplatīšanās (tādējādi šī posma pamatā ir informatīvā sabiedrība). M. Porters apgalvoja, ka firmu aglomerācijai ir vairāk izredžu nekā atsevišķai firmai sasniegt panākumus mūsdienu apstākļos, kad norit ekonomikas globalizācija. Turklāt, kompānijas konkurētspēju daudzviet nosaka tās ekonomiskā vide (Porter 1986, 1990, 1998). M. Porters, pētot vairāk nekā 100 nozaru konkurences pozīcijas dažādās valstīs, pievērsa uzmanību tam, ka starptautiskajā mērogā konkurētspējīgās firmas vienā nozarē koncentrējas vienā un tajā pašā valstī un bieži vien – vienā un tajā pašā valsts reģionā, un tā nav sagādīšanās. Viena vai vairākas firmas, nodrošinot konkurētspēju pasaules tirgū, izplata savu ietekmi tuvākajā vidē, kuru veido piegādātāji, patērētāji un konkurenti. Savukārt, vides panākumi pozitīvi ietekmē kompānijas turpmāku konkurētspējas pieaugumu. Galarezultātā veidojas “klasteris” – firmu sakopojums, kuras ir cieši saistītas savā nozarē, savstarpēji veicina viena otras konkurētspējas pieaugumu.

Pati ideja par biznesa tīkla organizācijas priekšrocībām rūpniecībā radās diezgan sen. Viens no pašiem agrākajiem darbiem šajā jomā bija Alfreda Māršala grāmata “*Ekonomikas principi*”, kura tika izdota 19. gadsimta beigās. Tajā tika atspoguļoti Lielbritānijas rūpniecības rajonu pētījumu rezultāti (Маршалл 1993). Kaut arī šajā grāmatā netiek lietoti mūsdienu specifiskie termini, tomēr ir skaidrs, ka tajā praktiski tiek apskatīts klasteris ar darba dalīšanu starp firmām. Vairāk nekā pirms 100 gadiem A. Māršals pievērsa uzmanību sinerģiskajam efektam, kas sasniegts, apvienojot nelielus uzņēmumus un paaugstinot to specializāciju. Lielāko daļu kontraktu reģionālās firmas

noslēdz ar vieniem un tiem pašiem piegādātājiem un patērētājiem. Tas viss stihiski veido noteiktu savstarpēji saistītu uzņēmumu (partneru) loku, kuri strādā vietējos tīklos. A. Māršals izdalīja ekonomiskās struktūras, kuras bieži var būt noturīgas, pateicoties lielam mazu biznesa uzņēmumu skaitam noteiktā vietā (Маршалл 1993).

Rūpniecības un banku kapitāla integrācija kļuva pamanāma parādība jau 19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā; tā ir saistīta ar lielas biznesa organizācijas korporatīvās formas rašanos. Tas veicināja jaunu saimniecisko formu rašanos, saistot dažādu ekonomikas nozaru un sektoru uzņēmumus. Atsevišķus uzņēmumus sāka nomainīt asociācijas, uzņēmumu apvienības. Ražošanas saišu nostiprināšanās rezultātā starp lielu rūpnīcu un daudzām dažādu nozaru mazām un vidējām firmām sāka veidoties vienoti kompleksi. Sākumā visizplatītākā integrācijas organizācijas forma bija koncerni.

Tādējādi 20. gadsimta ekonomika bija saistīta ar augstu ražošanas koncentrācijas, realizācijas (noieta) un banku darījumu līmeni. Pie tam, koncentrācijas līmenis turpina pieaugt. Piemēram, pēc dažādiem vērtējumiem, no 30 līdz 50% (Болтенкова 2001, c. 6) rūpnieciskās ražošanas ASV šobrīd neatrodas tikai tirgus ietekmes sfērā, un to pārvalde realizējas korporatīvā līmenī.

Pēdējos 20 gados ražošanas organizācijas tīkla princips ir kļuvis par vienu no radikālu izmaiņu simboliem konkurētspējīgu kompāniju pārvaldē. Tā būtība ir daudzlīmeņu hierarhijas nomaīņa ar firmu klasteriem vai specializētām biznesa vienībām, kuras tiek koordinētas ar tirgus (nevis administratīvajiem) mehānismiem. Ātra šī principa izplatība, neatkarīgi no vēriena ļauj ASV zinātniekiem apgalvot, ka diez vai *“kaut kāda nozare kaut kad atgriezīsies pie tā tipa konkurences, kurā var izdzīvot firmas – tradicionālās piramidālās organizācijas”* (Snow, Miles and Coleman 1992).

Klasteru problēmas parādīšanās ekonomikas teorijā notika reģionālās ekonomikas veidošanās rezultātā. Nav nejauši, ka M. Porters, analizējot klasteru vēsturi (Попреп 2000, c. 214–217), min reģionālās ekonomikas pamatlicēju V. Izardu (*W. Isard*), kura vadībā reģionālā ekonomika izveidojās un institucionalizējās 1960. gadā. Jēdziens “klasteris” iekļauj sevī teritoriālo aspektu, kas kļuva aktuāls reģionālās ekonomikas attīstības periodā kā atbilde uz pasaules ekonomikas globalizāciju. Tāpēc klasterus var uzskatīt par tādu biznesa integrācijas formu, kura radusies reģionālās ekonomikas attīstības gultnē un prasa ražošanas organizācijas integrācijas formu reģionālo aspektu izpratni un analīzi.

2. Klastera jēdziena konceptualizēšana

Jēdziena “klasteris” konceptuālā definēšana ir ļoti sarežģīts uzdevums un šī pētījuma ietvaros tiks mēģināts to risināt. Problēmas klastera definējumā izriet no tā, ka (kā jau tika atzīmēts) pastāv liels skaits klasteru definīciju un tajās ir ļoti grūti atrast šī jēdziena konceptuālo būtību, kas atšķir to no citiem jēdzieniem. Ja tāda būtība nav atklājama (tāds variants arī pastāv), tad termins “klasteris” nevar pretendēt uz zinātniskā jēdziena statusu. Tieši tāpēc ir jāatklāj jēdziena būtība, vai arī jākonstatē tās neesamības fakts. Pašlaik situācija ekonomikas zinātnē ir tāda, ka jēdziena “klasteris” zinātniskās definēšanas procesā ir sastopamas šādas grūtības:

- 1) ar terminu “klasteris” tiek saprasti atšķirīgi ekonomiskie fenomeni;
- 2) satura ziņā līdzīgi jēdzieni tiek apzīmēti ar atšķirīgiem terminiem;
- 3) nav skaidrs, ar ko klasteris atšķiras no citām ekonomisko apvienību formām.

Uzsākot jēdziena “klasteris” zinātnisko konceptualizāciju, loģiski būtu vispirms apskatīt pirmavotu – M. Portera darbus, kuros šis jēdziens tika ieviests ekonomikas teorijā.

Pati jaunākā jēdziena “klasteris” interpretācija, kuru ir lietderīgi pieņemt par izejas punktu pētījumā, ir definīcija, kas atrodama Hārvardas Biznesa skolas Stratēģijas un konkurētspējas institūta (profesora M. Portera vadībā) tīmekļa vietnē: “*Klasteris – tā ir savstarpēji saistītu kompāniju, specializētu piegādātāju, pakalpojumu sniedzēju un noteiktā sfērā saistītu institūciju ģeogrāfiskā koncentrācija valsts vai reģiona ietvaros*” (<http://www.isc.hbs.edu>).

M. Portera definīcija, kā arī viņa modelis (rombs) un pieceja klasterizācijai kopumā, ļoti aktīvi tiek kritizēta pasaules ekonomikas literatūrā (Rugman 1993; Dunning 1993; Bellak and Weiss 1993; Cartwright 1992; Daly 1993; Grant 1991; Narula 1993; Воронов и Буряк 2003). Ir bijis mēģinājums šos kritiskos vērtējumus sistematizēt, un to uzsāka R. Pentinens zinātniski pētnieciskā projekta ietvaros Somijas Ekonomikas Pētījumu Institutā (ETLA) *Advantage Finland – The Future of Finnish Industries* (Penttinen 1994). Jēdziena “klasteris” konceptualizācijas gaitā jāņem vērā citas ekonomisko sakopojumu (stratēģiskās alianses, industriālie rajoni, koncerni, konsorcijs, karteli, holdingi, korporācijas, tīkli, hierarhijas u.c.) definīcijas, kuras ir sastopamas zinātniskajā literatūrā, ar mērķi konstatēt principiālas atšķirības.

Klastera galvenās pazīmes, kuras ir noteiktas, pamatojoties uz M. Portera klasisko definīciju, ir šādas:

- klasteris ir ekonomikas subjekts, nevis juridiskā persona (klastera dalībnieki ir juridiskās personas);
- lai gan klastera dalībnieki ir juridiski neatkarīgi, tomēr tie ir ekonomiski savstarpēji saistīti;
- darbības tipa un ekonomiskā statusa ziņā klastera dalībnieki ir dažādi;
- klastera dalībnieki ir ģeogrāfiski tuvi un darbojas viena reģiona ietvaros.

Jāatzīmē, ka visām iepriekšminētajām klastera pazīmēm klasterī jāizpaužas kompleksā.

Lai gan klastera konceptuālā būtība parādīta M. Portera klasiskajā definīcijā, tomēr klastera definīciju lielais skaits, kā arī nepietiekoša tā ekonomiskās būtības izpratne liecina par to, ka M. Porters savu teoriju ir izklāstījis diezgan neizprotami. Tajā ir daudz neskaidru formulējumu un izplūdušu frāžu, piemēram, “*klasteris ir svarīga forma ar sarežģītu daudzcentru organizāciju; tie ir raksturīgi tirgus ekonomikai*” (Попреп 2000, c. 216).

Galvenais, kas jāsaprot, definējot un pētot uzņēmumu klasterus, ir tas, ka klasteris ir *viena no starpfirmu stratēģiskās mijiedarbības formām* starp gadījuma darījumiem, no vienas puses, un saplūšanu un pakļaušanu, no otras puses. Taču paliek daudzas neskaidrības. Pirmkārt, nav saprotams, ar ko klasteris atšķiras no “vienkāršas” uzņēmumu kopas. Balstoties uz M. Portera definīciju, nav iespējams noteikt klasteru lielumu, kā arī to kvalitatīvo sastāvu (Воронов, Буряк 2003, c. 5). Klasiskajai M. Portera

klastera definīcijai (kā arī daudzām citām definīcijām) trūkst tāda elementa, kas atspoguļotu klastera būtību un atšķirtu ražošanas klasterus no citām ražošanas organizācijas formām.

Teorijās vai zinātniskajos darbos šajā jomā iepriekšminētās formas netiek salīdzinātas, lai konstatētu principiālās atšķirības. Rezultātā katrs zinātnieks piedāvā savu izpratni. Tajā pašā laikā ir jāsalīdzina ekonomiskajā literatūrā minētās stratēģiskās starpfirmu mijiedarbības formas, lai pētāmajam jēdzienam būtu ierādīta noteikta loma un to identificētu pēc iespējas precīzāk (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Jēdziena “klasteris” salīdzināšana ar citām starpfirmu mijiedarbības formām

Starpfirmu mijiedarbības formas	Klasteris			
	Dalībnieku juridiskā patstāvība	Dalībnieku ekonomiskā savstarpējā saikne, balstoties uz īpašumu attiecībām	Dalībnieku dažādība darbības tipa un statusa ziņā	Dalībnieku ģeogrāfiskais tuvums
Korporācija	Dalībnieki nav juridiski patstāvīgi	Pastāv ekonomiskā pakļautība, nevis savstarpējā saikne	Dalībnieki galvenokārt ir komercuzņēmumi	Tā nav korporācijas īpašība
Finansu rūpniecības grupa	Pati finansu rūpniecības grupa ir juridisks subjekts	Ekonomiskā saikne pastāv, bet uz piedalīšanās sistēmas pamata	Dalībnieki ir ražošanas un banku sistēmas subjekti	Tā nav finansu rūpniecības grupas īpašība
Holdings	Dalībnieki ir juridiski patstāvīgi	Dalībnieki ir atkarīgi no holdinga kompānijas	Dalībnieki ir tikai komercuzņēmumi	Tā nav holdinga īpašība
Koncerns	Dalībnieki ir juridiski patstāvīgi	Dalībnieki nav savstarpēji saistīti, tie ir atkarīgi no centrālās vadības	Dalībnieki ir komercuzņēmumi	Tā nav koncerna īpašība
Tikls	Dalībnieki ir juridiski patstāvīgi	Ekonomisko attiecību funkcionālais raksturs nav skaidrs	Dalībnieki galvenokārt ir vidēji komercuzņēmumi	Tā nav tīkla īpašība
Stratēģiskā alianse	Dalībnieki ir juridiski patstāvīgi	Ekonomisko attiecību funkcionālais raksturs nav skaidrs	Dalībnieku dažādības statuss nav stratēģiskās alianses īpašība	Tā nav stratēģiskās alianses īpašība

Avots: autoru iestrādes.

Klasteru un citu starpfirmu mijiedarbības formu salīdzinošā analīze un dalībnieku juridiskā statusa un ekonomisko attiecību rakstura analīze ļauj secināt, ka precīzu robežu starp iepriekšminētajām formām novilkt ir diezgan sarežģīti, jo ir iespējamas vairāku formu specifiskas kombinācijas. Izteiktāka klasteru atšķirības pazīme ir tās dalībnieku dažādība un statusu daudzveidība, kas liecina vai nu par ekonomiskās darbības paplašināšanu aiz komerciālās ražošanas sfēras robežām, vai arī par neiespē-

jamību sasniegt ekonomisko efektivitāti bez partnerattiecībām ar “neražošanas” institūcijām. Cita izteikta klasteru atšķirības pazīme ir to piesaiste konkrētai teritorijai, kas liecina, ka klasteru problēmas parādīšanās ekonomikas zinātnē un praksē ir saistīta ar atsevišķu reģionu ekonomiskās attīstības nepieciešamību. No tā izriet atbilde uz jautājumu par klasteru ekonomisko lietderību vai priekšrocībām, salīdzinot ar citām starpfirmu mijiedarbības formām: klasteris ir nepieciešams tāpēc, ka, organizējot lokālo ražošanu klasteru veidā, reģiona ekonomika var ieiet pasaules tirgū, t.i., ražot preces un sniegt pakalpojumus eksportam (eksports ir gan mērķis, gan empīrisks, kvalitatīvi mērāms klastera funkcionēšanas efektivitātes rādītājs).

Konceptualizējot klastera jēdzienu, var arī izmantot šī jēdziena definēšanas veidu, kas tika piedāvāts projektā *The Cluster Policies Whitebook* (Andersson, Schwaag-Serger, Sörvik and Hansson 2004). Šī projekta pētnieki, atzīstot jēdziena objektīvu idiosinhronizāciju, piedāvā to nevis formulēt, bet norādīt galvenos raksturojumus, pēc kuriem to var identificēt. Atšķirībā no M. Portera, viņi piedāvā plašāku šādu raksturojumu sarakstu. Sintezējot M. Portera un zviedru pētnieku izstrādes, kā arī balstoties uz starpfirmu kooperācijas formu salīdzinošo analīzi, ir iespējams izveidot jēdziena “klasteris” koncepciju: klasteris (kā viena no starpfirmu mijiedarbības formām) atrodas starp gadījuma darījumiem tirgū, no vienas puses, un pilnīgu firmu saplūšanu, no otras puses. Klasteris ir tāda starpfirmu sadarbības forma, kura vienlaicīgi atbilst šādām galvenajām prasībām: juridiskā neatkarība, ekonomiskā savstarpējā saistība, dažādība, kā arī dalībnieku ģeogrāfiskā koncentrācija. Jebkura cita starpfirmu mijiedarbības forma, kura neatbilst šīm prasībām, nav klasteris. Turklāt klasterim var būt šādas pazīmes:

- specializācija: pamatdarbības veids nosaka klastera veidošanos;
- konkurence un kooperācija: šī kombinācija raksturo saikni starp klastera dalībniekiem;
- klastera “dzīves cikls”: klasteri un klasteru iniciatīvas nav īslaicīgi fenomeni, tie tiek veidoti ar ilglaicīgu perspektīvu;
- inovācijas: klastera dalībnieki ir iesaistīti tehnoloģiskas, komerciālas un organizatoriskas apmaiņas procesā.

3. Ekonomikas klasterizācijas metodoloģiskie aspekti

Klastera funkcionēšana skaidrojama, balstoties uz M. Portera romba modeli. Mijiedarbību komplekss, kas ir paredzēts šajā rombā, ir priekšnosacījums klasteru izveidei un attīstībai

Klastera ģeogrāfiskās robežas nosaka ekonomiskā realitāte, tāpēc tās ne vienmēr sakrīt ar administratīvajām un politiskajām robežām. Šī ideja ir arī zinātniski analītiskā pētījuma “*Alternatīva pieeja Latvijas ekonomisko reģionu noteikšanai un identifikācijai*” pamatā (Boroņenko 2005; Boroņenko 2006). Tajā pašā laikā klastera formālās ģeogrāfiskās robežas veicina iekšējā tirgus aģentu savstarpējās attiecības un ciešu mijiedarbību, stimulē sociālā kapitāla uzkrāšanu, kas veido inovatīvās attīstības pamatu.

Ekonomikas zinātnē klasteri tiek skatīti, pirmkārt, saistībā ar teritorijas konkurētspēju. Kopš 1980. gadu vidus konkurētspējas koncepcijas tiek attīstītas visā pasaulē, un pašlaik var izdalīt trīs – amerikāņu, britu un skandināvu skolu – fundamentālās pieejas:

- amerikāņu klasteru un klasterizācijas politikas teorija pārsvarā ir orientēta uz praksi. Klasteru pamatpazīme ir apkārtnes efekti, kurus pastiprina teritoriālais tuvums (labāka pieeja resursiem, vietējā konkurence un vietējie patērētāji);
- britu pieeja, centrā liekot konkurētspējas paaugstināšanas jautājumu, lielu uzmanību prasa pievērst klasteru attīstībai, balstoties uz pievienotās vērtības radīšanas ķēdīti, apvienojot attīstītās valstis un attīstības valstis;
- Skandināvijas skolā izstrādātas vairākas koncepcijas; šī skola akcentē zināšanu vērtību, par klasteru pamatpazīmēm uzskatot inovācijas un mācības.

Salīdzinot attīstīto Rietumu valstu mūsdienu ražotnes ar to stāvokli pirms 50 gadiem, var konstatēt daudzas atšķirības un radikālas izmaiņas. Par svarīgāko izmaiņu var uzskatīt uzņēmuma materiālo un nemateriālo aktīvu vērtības reversu. Materiālajiem aktīviem ir viszemākā mobilitāte un visdārgākā uzturēšana. Nemateriālie aktīvi (tehnoloģijas, *know-how*, zināšanas, inovācijas) pašlaik ir galvenais instruments uzņēmuma un reģiona augstās konkurētspējas iegūšanai un stiprināšanai. Nemateriālo aktīvu izstrādāšanai un izmantošanai nav vajadzīgas lielās kompānijas, tāpēc palielinās mazā biznesa inovatīvā loma. Vēl nesen uzskatīja, ka ražošanas kompānija var atdot “*outsourcingā*” visas ražotnes, izņemot montāžas konveijeru. Taču pašlaik šis konveijers ir tikai viena ražošanas ķēdes daļa, kura nav noteicoša. Mūsdienās konkurētspēju nodrošina vispirms intelektuālie aktīvi.

Runājot par reģionālās ekonomikas klasterizācijas *metodiskajiem pamatiem*, ir jāatzīmē, ka, neskatoties uz klasteru dažādību, to *kopējās pazīmes* (Planning for Clusters 2000, p. 15) ir šādas:

- inovācija un kopējās vajadzības pēc resursiem un pakalpojumiem, kas ir nepieciešams ātrai atjaunošanai;
- apmaiņa ar informāciju un idejām starp savstarpēji saistītām kompānijām (piemēram, kopējais pētnieciskais darbs);
- līderfirmu pastāvēšana un to tuvums piegādātājiem un palīgfirmām, kas ļauj samazināt izmaksas un padarīt sadarbību ciešāku;
- kvalificēta, specializēta darbaspēka tirgus, jo parasti personāla starpkompāniju mobilitātes rādītājs ir ļoti augsts;
- klastera kompāniju tuvums infrastruktūrai (ceļi, sakari un transports).

Tomēr, līdz ar kopējām pazīmēm, minamas arī pazīmes, kas atšķir vienu klasteri no otra:

- klasteru robežas bieži pārsniedz reģiona un pat valsts robežas;
- dažus klasterus spēcīgi ietekmē universitātes, tehnoloģiskie parki un pētnieciskie institūti;
- atšķiras klasteri ietilpstošie uzņēmumi, kā arī dažādu klasteru uzņēmumi; turklāt, dažādiem uzņēmumiem ir dažādas vajadzības;
- klasteru “dzīves ciklu” atšķirības: daži klasteri ir sava “dzīves cikla” sākumā, citi – “dzīves cikla” vidū, utt.;

- klasteri ir iesaistīti atšķirīgos reģionālās ekonomiskās attīstības kontekstos, ko nosaka apkārtnes efekti, ražošanas ierobežojumi utt.;
- ne visi klasteri attīstās, dažiem klasteriem tradicionālajās nozarēs ir vērojamas nodarbinātības samazināšanās un pārstrukturēšanās tendences.

Ievērojot augstākminētās klasteru pazīmes, var pamatot divus svarīgus priekšnoteikumus reģionālās ekonomikas klasterizācijai, kas kopā ar specifiskajām metodēm nosaka atbilstošo *klasteru tipoloģiju* (sk. 2. tabulu).

2. tabula

Reģionālās klasterizācijas metodes un pieejas

Klasterizācijas pamatojums (nosaka klastera veidu)	Klasterizācijas metode (nosaka klastera tipu)
Pievienotās vērtības ķēdes (<i>value chain</i>)	“ <i>Italianitis</i> ” (Māršala klasteris)
	“Satelīts”
	“Rumba un adatas”*
Darba resursi	Izglītības sistēmas

Avots: Knorrina and Meyer-Stamer 1998, p. 37.

* Industriālās aglomerācijas metode, kas paredz centra (līderuzņēmuma) pastāvēšanu un perifērijas objektu (klasteru dalībnieku) izvietojumu staru veidā apkārt centram.

Palīgražotņu atdalīšanas (“*outsourcing*”) gaitā no lielajām korporācijām tiek veidotas šo korporāciju piegāžu un distribūciju ķēdes: ap šīm lielajām korporācijām “pulcējas” starpnieki, konsultanti, aģenti, u.tml. Rezultātā korporācijas kļūst par noteiktās biznesa apvienības kodolu. Ja šie procesi koncentrējas noteiktā teritorijā (reģionā), tad tiek veidoti priekšnoteikumi ekonomiskās aglomerācijas (klasterizācijas) izveidei. Tādējādi, klasteru izveidei ap lielajām un/vai starptautiskajām kompānijām piemērotākās metodes ir “satelīts” un “rumba un adatas”.

4. Ekonomikas klasterizācijas praktiskie aspekti: Latvijas meža klastera identificēšana

Latvijas ekonomikā reāli funkcionējošos klasterus var identificēt pēc M. Portera metodoloģijas, par galveno informācijas avotu izmantojot oficiālo statistiku. Šo metodoloģiju izmantoja arī somu pētnieki fundamentālajā pētījumā “*Advantage Finland – The Future of Finnish Industries*” (Hernesniemi, Lammi and Yla-Anttila 1996).

Klasteru identifikācija notiek četros posmos:

1. Ir jākonstatē nacionālās ekonomikas sekmīgākā, pasaules tirgū konkurētspējīgākā nozare, ņemot vērā tās eksporta īpatsvaru kopējā valsts eksportā. Nozares eksporta daļa kopējā valsts eksportā ir empīrisks kritērijs.
2. Ir jāatrod uzņēmumi, kuri ražo produktu, kas ir sevišķi pieprasīts starptautiskajā tirgū. Uzņēmumi tiek sagrupēti atbilstoši to funkcionālajām saitēm. Šīs saites veido klastera “skeletu”, kurš veidojas ap galvenā produkta ražošanu. Somu pētnieki

nemin, kā var noteikt šīs funkcionālās saites starp uzņēmumiem, kuras ir reāli funkcionējošu klasteru pamats. Šīs problēmas risinājumu piedāvā D. Starks.

3. Eksperti novērtē un izlemj, cik lielā mērā iegūtā klasteru struktūra atbilst realitātei un nepieciešamības gadījumā ievieš korekcijas.
4. Pēc tam sākas identificēto klasteru tālākā izpēte.

Kolumbijas Universitātes profesors (ASV) Deivids Starks izmantoja klasterizācijas algoritmu (Старк 2002, c. 70), kas ļauj veikt reālo biznesa grupu identifikāciju ekonomikā, kuras veidojas, pamatojoties uz savstarpējām īpašuma saiknēm starp kompānijām (Старк 2002, c. 70). Šī algoritma būtība ir šāda: analizē izmantojot divus mainīgos – kompānijas īpašnieki, no vienas puses, un tās firmas, kuras atrodas šīs kompānijas īpašumā, no otras puses, – un programmu *KrackPlot*, var identificēt klasterus, kuri reāli darbojas ekonomikā, veidojot tās pamatu, un attēlot tos grafiski. Tādējādi *īpašuma attiecības ir reāli mērāms ekonomiskais pamats* un klasterus savienošā sastāvdaļa, kuru dalībnieki, kā zināms, ir juridiski neatkarīgi.

Latvijā klasteru praktiskā identifikācija, izmantojot D. Starka metodiku, kļuva iespējama, pateicoties unikālam produktam – saistību grafam, kuru radīja kompānija “*Lursoft*”. Saistību grafs parāda uzņēmumu un amatpersonu īpašuma un administratīvās saiknes.

Latvijas oficiālā statistika parāda, ka pēdējos gados Latvijas eksportā neapšaubāms līderis ir *koks un kokmateriāli*, bet lielākais uzņēmums šajā nozarē ir AS “*Latvijas Finieris*”.

Izmantojot D. Starka klasterizācijas algoritma metodiku, kā arī Latvijas firmas “*Lursoft*” saistību grafu, var precīzi noteikt Latvijas meža klastera dalībniekus un analizēt klastera struktūru reģionālajā griezumā.

3. tabula

Latvijas meža klastera reģionālā struktūra, kas identificēta ar līdera – AS “Latvijas Finieris” īpašuma un administratīvajām saistībām, 2006. gads

Rīgas reģions	Visa pārējā Latvijas teritorija
1	2
<ul style="list-style-type: none"> • AS “Latvijas Finieris” (Rīga) • Latvijas Vides pārvaldības asociācija (Rīga) • SIA Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts (Rīga) • Vācijas un Latvijas uzņēmumu savienība (Rīga) • Latvijas Mežu sertifikācijas padome (Rīga) • Latvijas Kokmateriālu ražotāju un tirgotāju asociācija (Rīga) • SIA “Troja” (Rīga) • Ārvalstu investoru padome Latvijā (Rīga) • Asociācija “Latvijas koks” (Rīga) • Latvijas Kokrūpniecības federācija (Rīga) • Sabiedriskā organizācija “Zaļais sertifikāts Latvijas mežsaimniecībā” (Rīgas raj.) 	<ul style="list-style-type: none"> • SIA “Rēzeknes Meža īpašnieku konsultāciju centrs” (Rēzekne) • AS “Ludzas mežrūpniecības saimniecība” (Rēzeknes raj.) • AS “Rēzeknes speciālā ekonomiskā zona” (Rēzekne) • Rēzeknes SEZ SIA “VEREMS” (Rēzeknes raj.)

3. tabulas turpinājumu skat. 95. lpp.

3. tabulas turpinājums

1	2
<ul style="list-style-type: none"> • Latvijas Kvalitātes asociācija (Rīga) • Latvijas Mežizstrādātāju savienība (Rīga) • Personāla attīstības un izglītības centrs (Rīga) • Latvijas Personāla vadīšanas asociācija (Rīga) 	

Avots: autoru veidota tabula pēc LR Komercreģistra datiem ar uzņēmuma “Latvijas Finieris” saistību grafa (“Lursoft” programmprodukts) palīdzību, informācija iegūta 2006. g. augustā.

Identificēto Latvijas meža nozares uzņēmumu grupējumu var nosaukt par klasteri, jo tas atbilst ekonomiskā klastera konceptuālā modeļa galvenajām prasībām:

- Latvijas meža klasteris ir reāls ekonomikas subjekts, bet nav juridiskā persona; juridiskās personas ir klastera dalībnieki, tie visi reģistrēti LR Komercreģistrā;
- Latvijas meža klastera dalībnieki ir juridiski neatkarīgi, bet ekonomiski savstarpēji saistīti (īpašuma un organizatoriskās saistības);
- Latvijas meža klastera dalībnieki atšķiras pēc darbības tipa, ekonomiskā un institucionālā statusa; to vidū ir gan komercuzņēmumi, gan valsts pārvaldes un kontroles iestādes, gan pētniecības un izglītības institūcijas, gan arī dažādas biedrības, asociācijas un apvienības;
- Latvijas meža klastera dalībnieki ģeogrāfiski ir tuvi un pārsvarā darbojas Rīgas reģionā.

Bez šīm principiālajām klastera pazīmēm, Latvijas meža klasteri ir novērotas vēl citas īpatnības, kas nav obligātas, taču arī raksturo klasteri:

- *specializācija*: Latvijas meža klasteris koncentrējas ap galveno darbību – koksnes un koka izstrādājumu ražošanu, ar kuru ir saistīti visi tā dalībnieki;
- *klastera “dzīves cikls”*: Latvijas meža klasteris nav islaicīgs fenomens, tas pastāv Latvijas ekonomikā gadiem ilgi un dinamiski mainās, par ko liecina vēsturisko un aktuālo saistību analīze;
- *inovācijas*: Latvijas meža klasteri tiek iekļautas pētniecības un izglītības iestādes, kokražotāju organizācijas, t.sk. arī starptautiskās, kas ir jaunu zināšanu un tehnoloģiju virzīšanas “kanāli”.

Kā jau tika atzīmēts, Latvijas meža klastera līderis ir AS “Latvijas Finieris”. 2006. gada augustā Latvijas meža klasteris ietvēra sevī 19 dalībniekus, no kuriem 8 bija komerc-uzņēmuma statuss, pārējiem 11 – sabiedrisko organizāciju, asociāciju un citu apvienību statuss. Latvijas meža klastera dalībnieki ir saistīti savā starpā gan ar īpašuma attiecībām, gan ar administratīvajām un organizatoriskajām attiecībām – tie ir klasteri iekļauto sabiedrisko organizāciju, asociāciju un citu apvienību biedri vai dibinātāji. Teritoriāli Latvijas meža klasteris koncentrējas Rīgā (14 klastera dalībnieki no 19 atrodas Rīgā un 1 Rīgas rajonā); un tikai neliela tā daļa – 4 uzņēmumi no 19 (visi četri ir komercuzņēmumi) – atrodas pārējā Latvijas teritorijā, taču koncentrējas vienā rajonā – Rēzeknes rajonā.

Latvijas meža klastera dinamiskās tendences parāda, ka ir jau beigusies mijiedarbība ar dažiem uzņēmumiem un organizācijām, vai arī šie uzņēmumi ir likvidēti. Tā rezultātā ir sašaurinājušās klastera ģeogrāfiskās robežas, palielinoties tā koncentrācijai

Rīgas reģionā. Balstoties uz esošajiem datiem, ir sarežģīti prognozēt klastera struktūras tālākās izmaiņas, it sevišķi reģionālajā griezumā. Iespējams, ka izmaiņas būs atkarīgas no teritorijas konkurētspējas līmeņa, t.i., klasteris paplašināsies un palielināsies arī tā jaunu dalībnieku skaits tikai tajās teritorijās, kuras sasniegs noteiktu konkurētspējas sliekšņa līmeni, būs spējīgas radīt konkurences vidi savā teritorijā.

Autoru piedāvāto Latvijas meža klastera identifikāciju var uzskatīt par inovatīvu pieeju, kura pirmo reizi pielietota Latvijā. Taču Latvijā pastāv arī citas Latvijas meža klastera interpretācijas un izpratnes, piemēram, priekšstats par meža klasteri kā stratēģiskās sadarbības formu starp meža nozari un ar to saistītajām nozarēm un sektoriem. Šī izpratne radās pirmās oficiālās Latvijas klasteru iniciatīvas – 2001. gada PHARE projekta “Atbalsts rūpniecības klasteru pārstrukturizācijai” ietvaros.

1. attēls

Avots: Latvijas meža un saistīto nozaru nacionālās programmas koncepcija. LR Zemkopības ministrija, 17.05.2006. www.zm.gov.lv.

Šī izpratne veidojās, ievērojot ES PHARE projekta “Atbalsts rūpniecības klasteru pārstrukturizācijai” ekspertu konstatētos faktus, kuri liecina, ka Latvijas meža nozare ir fragmentēta, nav pietiekami integrēta citās saistītās nozarēs. Šo nozaru integrācija ir nepieciešams priekšnosacījums Latvijas meža klastera izveidei, kas, pēc ekspertu domām, var dot 20% no Latvijas IKP.

Līdzīgu pieeju piedāvā arī Latvijas Lauksaimniecības universitātes Meža fakultātes profesors Z. Saliņš (Saliņš 2002, 241. lpp.).

Meža nozares un ar to saistīto nozaru integrācija ir aktuāls uzdevums. Par to liecina arī citu valstu (piemēram, Somijas) pieredze. Raksta autore tomēr uzskata, ka *starpnozaru integrācija Latvijas kokrūpniecībā ir priekšnosacījums klastera izveidei, nevis paša klastera modelis*. Par to liecina arī projekts “Jēkabpils Kokapstrādes uzņēmējdarbības parks (KUP)”. Atšķirībā no oficiālajām LR ministriju aktivitātēm, kas saistītas ar klasteru izveidi, šī iniciatīva nāk “no apakšas”. Projektā iesaistīti vairāki ekonomiskie subjekti, kuriem ir atšķirīgi statusi: Jēkabpils un Ventspils pašvaldības, Latvijas Kokrūpniecības federācija, sabiedriskā organizācija “Vidusdaugava” u.c., un līdz ar to tika konstatēts, ka “*Latvijā faktiski ir izveidojies pirmais lielais Meža klasteris*” (Trops 2004).

Autores uzskata, ka pēdējos gados Latvijas meža nozarē noritēja un pašlaik turpinās divlīmeņu klasterizācijas procesi – “no augšas” un “no apakšas”, kuri papildina viens otru, turklāt pirmais ir priekšnoteikums otrajam. Taču jāņem vērā, ka procesu “no augšas” nevar uzskatīt par meža klastera izveidi, bet gan par labvēlīgas vides radīšanu topošajam meža klasterim. Savukārt, reālā meža klastera izveidi var iniciēt tikai “no apakšas”, un par šī procesa norisi Latvijā liecina gan raksta autoru piedāvātās izstrādes, gan arī augstāk minētais PHARE projekts, kuru vadīja Ivars Akerfelds. Jāpiebilst, ka reālo klasteru iniciatīvu parādīšanās liecina arī par labvēlīgas vides rašanos, kas var sekmēt klasteru izveidi “no augšas”.

Rezumējot, var minēt starpnozaru stratēģiskās plānošanas eksperta U. Oša viedokli par industriālajiem klasteriem un valsts lomu klasteru izveides procesā: *“Industriālo klasteru (IK) veidošanās ir saistīta ar lēnām un pakāpeniskām izmaiņām tautsaimniecībā. Šādas izmaiņas parasti ilgst vismaz 15–20 gadus un no valsts puses prasa ilgtermiņa ekonomiskās stratēģijas un nacionālās programmas izstrādāšanu un īstenošanu. Atšķirībā no tehniskajiem centriem vai biznesa inkubatoriem, IK nevar tikt izveidoti “no augšas” jebkurā vairāk vai mazāk piemērotā vietā. Tomēr IK attīstības veicināšanā valsts loma tāpēc nav mazāka. Valsts var un tai ir jāatbalsta tādi IK, kas paši ir jau sākuši attīstīties dabīgā ceļā, pateicoties noteiktiem objektīviem nosacījumiem. Šajā gadījumā valsts var ne tik daudz pildīt netieša menedžera lomu, cik veikt katalizatora funkcijas”* (Osis 2004).

Secinājumi

1. Kaut gan ekonomikas zinātnē tīkla organizācijas ideja radās vēl A. Māršala darbos, jēdziens “klasteris” ekonomikas zinātnē parādās 20. gadsimta 70. gados ASV. Klasteru teorijas pamatlicējs M. Porters secināja, ka tieši biznesa organizācijas klasteru forma ļauj gūt panākumus pasaules tirgū ne tikai firmām, kuras iekļautas klasterī, bet arī pašiem reģioniem.
2. M. Porters neprecīzi definēja pašu jēdzienu “klasteris”. Šajā rakstā autores pēta klasteru ekonomisko būtību, kas atšķir klasterus no visām pārējām ekonomisko subjektu mijiedarbības formām: klastera piesaiste pie noteiktas teritorijas (reģiona); tā dalībnieku daudzveidība (komercuzņēmumi, valsts iestādes, sabiedriskās organizācijas utt.). Rakstā konstatēts, ka eksports ir vienīgais reālais, ticamais un kvantitatīvi mērāmais klastera funkcionēšanas efektivitātes rādītājs.
3. Mūsdienu ekonomikā klasteri tiek skatīti saistībā ar teritorijas konkurētspēju. Arī M. Portera pamatotais klasteru izveides un attīstības priekšnoteikumu klasiskais modelis (rombs) ir būtībā teritorijas konkurētspējas sistēmiskais modelis. Klastera ģeogrāfiskās robežas ne vienmēr sakrīt ar administratīvajām un politiskajām robežām. Tajā pašā laikā klastera formālās ģeogrāfiskās robežas veicina iekšējā tirgus aģentu starppersonu attiecības un ciešu mijiedarbību, stimulē sociālā kapitāla uzkrāšanu, kas, savukārt, sekmē inovatīvo attīstību.
4. Latvijas ekonomikā reāli funkcionējošo klasteru identifikācija tika veikta, pieliecot M. Portera metodoloģisko pieeju un D. Starka klasterizācijas algoritmu, kura pamatā ir īpašuma attiecības starp uzņēmumiem un organizācijām. Identificēšanas rezultāti ir šādi:

- Ap Latvijas galveno eksporta produktu – koku un koka izstrādājumiem – reāli funkcionē nozīmīgākais Latvijas klasteris – meža klasteris.
- Latvijas meža klasterī ir 19 dalībnieki, 8 no kuriem ir komercuzņēmumi, 11 – sabiedriskas organizācijas, asociācijas un citas apvienības.
- Latvijas meža klasteris koncentrējas Rīgas reģionā (15 no 19 dalībniekiem uz 2006. gadu); pārējie 4 klastera dalībnieki ir komercuzņēmumi, kas atrodas Rēzeknes rajonā, kurā ir klastera izejvielu bāze.
- Latvijas meža klasteris veidots pēc klasterizācijas metodes “rumba un adatas”. Klastera dalībnieki koncentrējas ap vienu lielu uzņēmumu – lielāko kokapstrādes uzņēmumu Latvijā AS “Latvijas Finieris”. Tāpēc meža klastera nākotne ir atkarīga galvenokārt no tā lideruzņēmuma tālākās attīstības tendencēm.
- Meža klastera attīstības dinamiskā tendence norāda uz dalībnieku koncentrācijas paaugstināšanos Rīgas reģionā.
- Pašlaik Latvijas perifērijā mazo un vidējo uzņēmumu attīstības un iziešanas globālajā tirgū perspektīvas ir saistītas ar to iesaistišanos klasterī, kura centrs atrodas Rīgas reģionā.

Bibliogrāfija

- Andersson, T., Schwaag-Serger, S., Sörvik, J. and E. Hansson (2004) *Cluster Policies Whitebook*. [S.l.].
- Asheim, B., Cooke, P. and R. Martin (2006) *Clusters and Regional Development*. [S.l.]: Routledge.
- Bellak, C. and A. Weiss (1993) “Note on the Austrian Diamond’.” *Management International Review*, Special Issue, vol. 33, no. 2: 115–132.
- Boroņenko, V. (2005) “Ekonomiskie reģioni Latvijā.” Grām.: *Reģionālais ziņojums: Pētījumu materiāli*. Nr. 2. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saule”. 76.–111. lpp.
- Boronenko, V. (2006) “Alternative View on Economical Regions in Latvia.” In: *Starptautiskās zinātniskās konferences “Ekonomikas zinātne lauku attīstībai – 2006” materiāli*. Jelgava: LLU. 247.–256. lpp.
- Cartwright, W. (1992) “Canada at the Crossroads: Dialogue.” *Business Quarterly*, vol. 57, no. 2: 47–62.
- Ciccone, A. and R. Hall (1996) “Productivity and the Density of Economic Activity.” *American Economic Review*, vol. 86, no. 1: 54–70.
- Daly, D. (1993) “Porters Diamond and Exchange Rates.” *Management International Review*, Special Issue, vol. 33, no. 2: 84–103.
- Dunning, J. (1993) “Internationalizing Porter’s Diamond.” *Management International Review*, Special Issue, vol. 33, no. 2: 66–85.
- Enright, M. (1992) “Why Local Clusters are the Way to Win the Game.” *World Link*, vol. 5: 33–56.
- Fujita, M. and J.F. Thisse (1996) “Economics of Agglomeration.” *Journal of the Japanese and International Economies*, vol. 10, no. 4: 339–378.
- Goldstein, G. and T. Gronberg (1984) “Economies of Scale and Economies of Agglomeration.” *Journal of Urban Economics*, vol. 16, no. 1: 91–104.

- Grant, R. (1991) "Porter's Competitive Advantage of Nations: an Assessment." *Strategic Management Journal*, vol. 12, no. 7: 122–147.
- Harris, C. (1954) "The Market as a Factor of the Localization of Industry in the United States." *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 64: 315–348.
- Harrison, B. (1992) "Industrial Districts: Old Wine in New Bottles?" *Regional Studies*, vol. 26: 469–483.
- Hārvardas Biznesa skolas Stratēģijas un konkurētspējas institūta (*Institute for Strategy and Competitiveness*), profesora M. Portera vadībā, mājas lapa. <http://www.isc.hbs.edu> (2006. 10. 10).
- Hernesniemi, H., Lammi, M. and P. Yla-Anttila (1996) *Advantage Finland – The Future of Finnish Industries*. Helsinki: ETLA, Taloustieto Oy.
- Hirschman, A. (1958) *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press.
- Humphrey, J. and H. Schmitz (1995) *Principles for Promoting Clusters and Networks of SME's*. [S.l.]: Institute of Development Studies, University of Sussex.
- Isard, W. (1956) *Location and Space-Economy*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Knorringa, P. and J. Meyer-Stamer (1998) "New Dimensions in Local Enterprise Co-operation and Development: From Clusters to Industrial Districts." *ATAS Bulletin*, XI: 34–49.
- "Latvijas meža un saistīto nozaru nacionālās programmas koncepcija." LR Zemkopības ministrija, 17. 05. 2006. www.zm.gov.lv (2006. 04. 11).
- Lloyd, P. and P. Dicken (1977) *Location in Space*. London: Harper & Row.
- Losch, A. (1954) *The Economics of Location*. New Haven: Yale University Press.
- McCann, P. (1995) "Rethinking the Economics of Location and Agglomeration." *Urban Studies*, vol. 32, no. 3: 563–577.
- Narula, R. (1993) "Technology, International Business and Porter's Diamond: Synthesizing a Dynamic Competitive Development Model." *Management International Review*, Special Issue, vol. 33, no. 2: 14–33.
- "Nauda uzņēmumu puduriem būs. Vien jābūt pašiem gataviem" (2006) *Komersanta Vēstnesis*, 12. jūlijs.
- Osīs, U. (2004) *Par Latvijas meža un saistīto nozaru nacionālo programmu: Starpnozaru stratēģiskās plānošanas eksperta U. Oša ziņojums*. 2004. g. 21. jūnijs. Rīga.
- Penttinen, R. (1994) "Summary of the Critique on Porter's Diamond Model. Porter's Diamond Model Modified to Suit the Finnish Paper and Board Machinery Industry." In: *ETLA Discussion Papers*. No. 462. Helsinki. Pp. 25–42.
- Petrusēviča, D. (2002) "Klasters – dzišanās pēc modes vai nepieciešamība." *Kapitāls*, Nr. 1: 62–65.
- Piore, M. and C. Sabel (1984) *The Second Industrial Divide*. New York: Basic Books.
- Planning for Clusters: A Research Report* (2000) Department of the Environment, Transport and the Regions. London.
- Porter, M. (1986) *Competition in Global Industries*. New York: Free Press.
- Porter, M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Porter, M. (1998) *On Competition*. New York: Free Press.
- Pyke, F., Becattini, G. and W. Sengenberger (1990) *Industrial Districts and Inter-Firm Cooperation in Italy*. Geneva: International Institute for Labor Studies.

- Pyke, F. and W. Sengenberger (1992) *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. Geneva: International Institute for Labor Studies.
- Rivera-Batiz, F. (1988) "Increasing Returns, Monopolistic Competition, and Agglomeration Economies in Consumption and Population." *Journal of Regional Science and Urban Economics*, vol. 18: 125–153.
- Roelandt, A. and P. Hertog (1998) *Cluster Analysis and Cluster-Based Policy in OECD Countries*. Utrecht.
- Rugman, A. (1993) "Guest Editor's Introduction." *Management International Review*, Special Issue, vol. 33, no. 2: 75–91.
- Saliņš, Z. (2002) *Mežs – Latvijas nacionālā bagātība*. Jelgava.
- Snow, C.C., Miles, R.E. and H.J. Coleman (1992) "Managing 21st Century Network Organizations." *Organizational Dynamics*, vol. 20, no. 3: 109–126.
- Solvell, O., Lindqvist, G. and C. Ketels (2003) *The Cluster Initiative Greenbook*. Stockholm: Bromma tryck AB.
- Trops, J. (2004) "Meža klasteris cels konkurētspēju." *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 27. augusts.
- Voronovs, V., Petrova, I. un E. Račko (2006) *Reģionālās ekonomikas konkurētspējas paaugstināšana un aktīvā adaptācija globalizācijas apstākļos*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds "Saulē".
- Waits, M., Rex, T. and R. Melnick (1997) *Cluster Analysis: A New Tool for Understanding the Role of the Inner City in a Regional Economy*. [S.l.]: Arizona State University, Morrison Institute for Public Policy.
- Weber, A. (1929) *Theory of the Location of Industries* / Translated by Carl J. Friedrich. Chicago: University of Chicago Press.
- Афанасьев М., Мясникова Л. (2005) "Мировая конкуренция и кластеризация экономики." *Вопросы экономики*, № 4: 76–88.
- Болтенкова, О. (2001) *Финансово-промышленные группы: их место и роль в мировой экономике*. Москва: Финансы.
- Воронов А., Буряк А. (2003) "Кластерный анализ как эффективный инструмент управления развитием территории." *Маркетинг*, № 1: 5–16.
- Коседовски В. (2002) "Методологические вопросы оценки конкурентоспособности региона: (по материалам проекта "Конкурентоспособность региона в период перехода к рыночной экономике. Международный сравнительный анализ")." В кн.: *Reģiona konkurētspēja*. 1. daļa: *Starptautiskās zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*. Daugavpils: Saule. 7.–18. lpp.
- Маршалл А. (1993) *Принципы экономической науки*. Москва.
- Портер М. (1993) *Международная конкуренция*. Москва.
- Портер М. (2000) *Конкуренция*. Санкт-Петербург; Москва; Киев: Издательский дом "Вильямс".
- Старк, Д. (2002) "Гетерархия: Неоднозначность активов и организация разнообразия в постсоциалистических странах." В кн.: *Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и сетевому анализу*. Москва: РОССПЭН. С. 62–77.

Summary

Vera Boroņenko, Anastasija Vilciņa

Theoretical and Methodological Aspects of Economic Clusterization

The article is devoted to a subject-matter, which is relatively new for Latvia, but very important in connection with Latvia's entering the EU – the creation and functioning of economic clusters. In the study of this matter, difficulties are caused by insufficient conceptual understanding of “cluster” in economic science of Latvia. While the investigation of specific problems of functioning clusters is carried out in developed countries, in Latvia, similar research is basically focused on the discussion and the proof of the necessity of the creation of clusters, as well as on their possible influence on the competitiveness of Latvian economy.

The authors make an attempt to conceptualize the notion of cluster, paying attention to its theoretical and methodological aspects. In the investigation, the experience of world's economic science and the results of research conducted by the authors are synthesized. In the article, the results of the identification of a wood cluster in Latvia are presented as an example of practical application of the theory of clusters to the national economy of Latvia. To identify cluster, the methodology of Michael E. Porter, D. Stark's algorithm of clusterization on the basis of interconnected property relations among the participants of cluster, and the method of identification of clusters, elaborated and approbated by Finnish scholars, are used. The analysis of the processes of clusterization in the wood branch of the national economy of Latvia has been carried out.

The revealing of the four principal features of a cluster, which distinguish this form of strategic interaction between economic subjects from all other forms, in particular, from networks, concerns, consortia, technological parks, business-incubators, etc., can be singled out as the basic result of the carried out investigation. Two basic, most typical distinctive features are as follows: first, the variety of the economic status of its participants (commercial enterprises, public organizations, educational institutions, research institutes, etc.); second, a territorial concentration of its participants within the limits of one region. The identification of wood cluster in the economy of Latvia, the analysis of the real and officially declared processes of clusterization of the wood branch of the national economy of Latvia have become other important result of the investigation. The investigation has shown that the “center” of the wood cluster is the enterprise *Latvijas Finieris* – the leader of the wood branch of the national economy of Latvia. Besides, due to the active participation of the Ministry of Agriculture of Latvia, the creation of a wood cluster has been going at the official level. The authors consider this process as a creation of the macro level environment that is a necessary precondition for the progress of cluster initiatives.

Резюме

Вера Бороненко, Анастасия Вилциня

Теоретические и методологические аспекты экономической кластеризации

Статья посвящена относительно новой для Латвии, но очень актуальной в связи с ее вступлением в Европейский Союз тематике – созданию и функционированию экономических кластеров. Нынешние трудности в изучении этой темы вызваны недостаточным концептуальным пониманием кластера в экономической науке Латвии. В то время как в индустриально развитых странах ведутся исследования специфических проблем реально функционирующих кластеров, в Латвии подобные исследования в основном фокусируются на обсуждении и доказательстве необходимости создания кластеров, на их возможном влиянии на конкурентоспособность латвийской экономики.

В статье авторы делают попытку концептуализировать понятие кластера, при этом основное внимание уделяется его теоретическим и методологическим аспектам. В исследовании синтезируется опыт мировой экономической науки и самостоятельные разработки авторов. В качестве примера практического применения теории кластеров в экономике Латвии в статье показаны результаты идентификации реального лесного кластера. Для идентификации кластера используется методология М. Портера, алгоритм кластеризации Д. Старка на основе взаимосвязанных отношений собственности между участниками кластера, а также методика идентификации кластеров, предложенная и апробированная финскими исследователями. Проведен анализ процессов кластеризации, идущих в лесной отрасли народного хозяйства Латвии.

В качестве основных результатов проведенных исследований можно отметить выявление четырех принципиальных черт кластера, которые, присутствуя в нем одновременно, отличают эту форму стратегического взаимодействия между экономическими субъектами от всех других форм, в частности, от сетей, концернов, консорциумов, технологических парков, бизнес-инкубаторов и т.д. Двумя основными, наиболее характерными отличительными чертами кластера являются: во-первых, многообразие экономического статуса его участников (коммерческие предприятия, общественные организации, учебные заведения, исследовательские институты и т.д.); во-вторых, территориальная концентрация его участников в рамках одного региона. Другим важным результатом исследования стала идентификация лесного кластера в экономике Латвии, а также анализ реальных и официально декларируемых процессов кластеризации лесной отрасли экономики Латвии. Исследование показало, что центром лесного кластера является лидер лесного экспорта и лесной отрасли Латвии – предприятие *Latvijas Finieris*. Кроме того, параллельно, при активном участии Министерства земледелия, происходит создание лесного кластера «на официальном уровне». Этот процесс авторы рассматривают как создание макроуровневой среды, что является необходимой предпосылкой для возникновения и развития кластерных инициатив.

Lilija Gorbaceviča, Olga Bičinska

KONKURENCES IETEKME UZ LATVIJAS REPUBLIKAS BALSS TELEFONIJAS TIRGU

Konkurence veicina uzņēmuma efektivitāti, jo palīdz tam panākt stabilu un izdevīgu pozīciju. Konkurences stratēģijas izvēli nosaka ekonomiskie apstākļi, tai pašā laikā kāds liels uzņēmums ar izvēlēto stratēģiju var ietekmēt nozares apstākļus savā labā. Viens no atzītākajiem speciālistiem konkurences stratēģijas izstrādes jautājumos M. Porters (*Michael E. Porter*) uzskata, ka konkurence ietekmē tādu svarīgu aspektu kā “struktūru veidošana”. Pēc viņa domām, rīcība, kuru liels uzņēmums veic, lai panāktu priekšrocības konkurencē, bieži vien nopietni ietekmē nozares struktūru, kā arī citu tirgus dalībnieku uzvedību, īpaši tas attiecas uz nozares līderiem (Porter 1985).

Balss telefonijas tirgus liberalizācijas process, neskatoties uz nelielajiem attīstības tempiem, pieprasa no tirgus dalībniekiem darbības stratēģijas izstrādi, kura dod viņiem iespēju stiprināt savas pozīcijas. Latvijas apstākļos šī uzdevuma risināšanu atvieglo antimonopola likuma trūkums.

Attīstīto valstu pieredze rāda, ka labāku darba organizāciju nodrošina privātuzņēmēji, tieši tāpēc Latvijā turpinās dažu lielo uzņēmumu privatizācijas process, tai skaitā *Lattelecom*, kurā valstij pieder 51% daļu. Augstas ienākšanas barjeras telefonijas nozarē noveda pie tā, ka *Lattelecom* arī 2008. gadā nav zaudējis līdera pozīcijas fiksētās balss telefonijas tirgū. Mobilo sakaru tirgū arī ir izteikti līderi – SIA *Tele 2* un SIA *LMT* (tirgus daļas atbilstoši 45,5% un 41,6%). Speciālisti uzskata, ka *Lattelecom* valsts daļas pārdošana līdzīpašniecei – skandināvu firmai *TeliaSonera* var apdraudēt konkurenci kā balss telefonijas tirgū, tā arī interneta tirgū, padarot to par gandrīz neiespējamu.

Rakstā analizētas Latvijas telefonijas tirgus attīstības tendences un dalībnieku konkurētspēja pēc tirgus liberalizācijas.

Atslēgas vārdi: balss telefonijas pakalpojumi, tirgus liberalizācija, konkurence, konkurētspēja, koncentrācijas līmenis.

Elektronisko sakaru nozares attīstības tendences Latvijā

Informācijas vākšanas, apstrādes, pārraides un glabāšanas tehnoloģiju straujā attīstība pēdējo gadu laikā ir būtiski mainījusi cilvēku dzīves veidu, kā rezultātā norisinās *informācijas sabiedrības* veidošanās process. Informācijas sabiedrību raksturo jauna cilvēku saskarsmes vide, kurā aizvien mazāku lomu spēlē darījumos vai citos projektos iesaistīto personu ģeogrāfiskā atrašanās vieta. Daudz svarīgāka par to kļūst kvalitatīvu moderno komunikācijas tehnoloģiju pieejamība, kas nodrošina globālu sadarbību reālā laikā. Līdz ar to *elektronisko sakaru nozare* kļūva par vienu no valsts prioritārajām nozarēm, kuru attīstības līmenis nosaka valsts ekonomisko un sociālo attīstību.

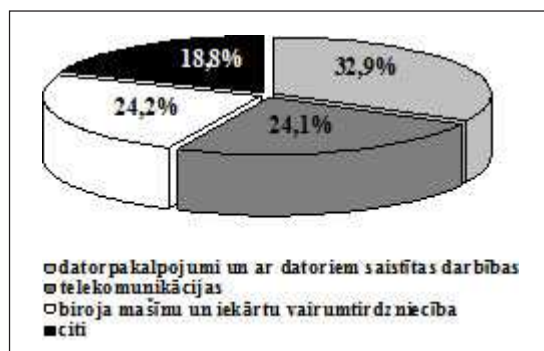
Elektronisko sakaru nozares konkurētspējas aspektā svarīga ir nozares liberalizācija, kas veicinātu pakalpojumu cenu samazināšanos un uzlabotu pakalpojumu pieejamību. Kopš 2003. gada janvāra elektronisko sakaru tirgus Latvijā ir pilnībā atvērts konkurencei. Pateicoties telekomunikāciju pakalpojumu pieejamībai un cenām samazinājumam, palielinās iespējas iegūt relatīvās priekšrocības arī vairākos citos

pakalpojumu sektoros. Telekomunikāciju tirgus liberalizācija tieši ietekmē interneta pieejamību valstī, kā arī pašreiz ne mazāk aktuālu elektronisko komerciju.

Elektronisko sakaru sektors tiek ietverts lielākā sektora, kurā ir apvienoti ITTE (elektronika, datoru aparatūra un programmatūra, telekomunikācijas un pakalpojumu sniedzēji) pakalpojumi. ITTE pakalpojumu nozīmība sabiedrībā ik gadu pieaug, palielinoties pieprasījumam pēc dažādiem informācijas pārraides un apstrādes pakalpojumiem. Vislielāko īpatsvaru (32,9%) šajā sektorā veido datorpakalpojumi un ar datoriem saistītās darbības. Elektronisko sakaru pakalpojumi, biroja mašīnu un iekārtu vairumtirdzniecības pakalpojumi veido apmēram vienādas daļas – 24,1% un 24,2% attiecīgi (skat. 1. attēlu)

1. attēls

ITTE nozares struktūra Latvijā 2005. gadā

Avots: autoru aprēķini pēc: Lursoft statistika/ITTE apgrozījums/nace.
http://www.lursoft.lv/ebrrreq?Form=UR_STAT&Token=55030535&id=366.00
 (2007).

Savukārt pārējie ITTE pakalpojumi veido 18%, to vidū ir datora un biroja tehnikas iznomāšana, radio, televīzijas un sakaru iekārtu, kā arī aparatūras ražošana, biroja tehnikas un datoru ražošana u.c. ITTE sektors dinamiski attīstās, tas ik gadu pieaug vidēji par 13,4%. Strauju pieaugumu nodrošināja galvenokārt datora un biroja tehnikas iznomāšanas pakalpojumi, kas laika periodā no 2002. gada līdz 2005. gadam pieauga apmēram 3,3 reizes. Attiecīgajā periodā straujš pieaugums bija novērots arī biroja mašīnu un iekārtu vairumtirdzniecības pakalpojumu sektorā (61,9%), kā arī datorpakalpojumu sektorā (57,3%). Savukārt triju gadu laikā elektronisko sakaru pakalpojumu sektors palielinājās par 42%. Ik gadu šis sektors pieauga vidēji par 12%, nodrošinot sektoram vienu no lielākajiem īpatsvaram ITTE pakalpojumu struktūrā.

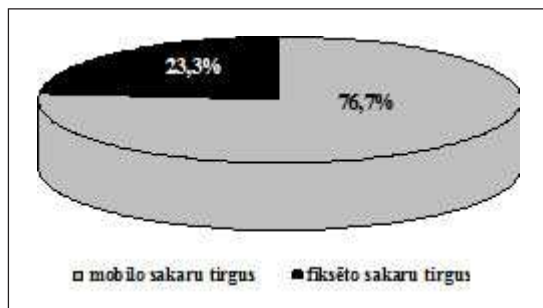
Salīdzinot ITTE pakalpojumu rentabilitātes līmeni, var secināt, ka visvairāk pelna elektronisko sakaru un datorpakalpojumu sektori, kā arī ar datoru pakalpojumu sniegšanu saistītais sektors. 2005. gadā sektoru peļņa bija attiecīgi 155,1 milj. Ls un 34,1 milj. Ls (Lursoftstatistika/ITTEapgrozījums/nace 2007).

Apmēram 70% no elektronisko sakaru sektora veido balss telefonijas pakalpojumi. Balss telefonijas pakalpojumu tirgus sastāv no fiksētajiem un mobilajiem balss tele-

fonijas pakalpojumiem. Salīdzinot abus bals telefonijas tirgus pēc tirgus apjoma, var redzēt, ka mobilo sakaru tirgus (76,7%) pēc klientu skaita ir krietni lielāks nekā fiksēto sakaru tirgus (23,3%). Salīdzinot tos pēc apgrozījuma apjoma, varām novērot līdzīgu situāciju (skat. 2. attēlu).

2. attēls

Balss telefonijas tirgus struktūra pēc abonētu skaita Latvijā 2006. gadā

Avots: autoru aprēķini pēc: Elektroniskie sakari,
<http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=118> (2006).

Apskatot balss telefonijas tirgus struktūras izmaiņu dinamiku, var secināt, ka balss telefonijas tirgū ir vērojama tendence pāriet no fiksētajiem uz mobilajiem sakariem. Laika periodā no 1996. gada līdz 2006. gadam mobilo balss telefonijas tirgus daļa pieauga no 3,7% līdz 76,7%. Savukārt fiksētās balss telefonijas tirgus daļa attiecīgajā periodā samazinājās no 96,3% līdz 23,3% (Elektroniskie sakari). Līdzīga tendence tiek novērota arī citās valstīs. Tāpat kā Latvijā, fiksēto telekomunikāciju sakaru tirgus samazinās arī Centrāleiropā un Austrumeiropā. Fiksēto telekomunikāciju pakalpojumu tirgus samazināšanās ir nenovēršama, un rodas nepieciešamība pēc citām operatora piedāvātajām alternatīvām, lai uzturētu apgrozījumu.

Eksperti prognozē, ka mobilo sakaru tirgus turpinās palielināties, pateicoties fiksēto sakaru tirgus samazinājumam, tomēr pieauguma tempi nebūs tik strauji kā agrāk, jo mobilo sakaru lietotāju skaits vairākās ES valstīs jau pārsniedz iedzīvotāju skaitu. Tomēr, neskatoties uz mobilo sakaru tirgus pieauguma tempu samazinājumu, mobilie sakari turpinās piesaistīt klientus, liekot lietotājiem atteikties no fiksētajām līnijām, jo mobilo pakalpojumu piedāvājums kļūst arvien pieejamāks un daudzveidīgāks.

Nosakot balss telefonijas potenciāla apjomu jeb tās ietilpību, jāatzīmē, ka tas ir samērā neliels, jo Latvijas tirgus tiek pārstāvēts tikai ar 2,28 milj. iedzīvotāju (teorētiski tas ir potenciālais maksimālais klientu skaits). Pat viss Skandināvijas un Baltijas valstu tirgus ir niecīgs (31 milj. iedzīvotāju) salīdzinājumā ar pārējo Eiropas tirgu (419 milj. iedzīvotāju). Mazs tirgus apjoms automātiski nozīmē ierobežotu rentabilitāti normālas konkurences apstākļos. Savukārt, jo lielākā tirgus teritorijā darbojas kāds operators, jo lielākas ir tā iespējas attīstīt modernās tehnoloģijas, aktivizēt izpēti un attīstības virzienu, radīt aizvien jaunus pakalpojumus klientiem un, protams, pazemināt tarifus, izmantojot apjoma efektu.

Minētie faktori un mobilo telefonaparātu cenu kritums veicināja strauju abonentu skaita pieaugumu. Mobilo sakaru lietotāju skaits jau vairākas reizes pārsniedz fiksēto līniju lietotāju skaitu. Lai gan lielākajā daļā Latvijas mājsaimniecību joprojām tiek izmantoti abi balss sakaru veidi – gan fiksētie, gan mobilie, arvien pieaug to mājsaimniecību skaits, kurās tiek izmantoti tikai mobilie telefonsakari.

Analizējot balss telefonijas uzņēmumu peļņas līmeni, var secināt, ka tirgus rentabilitātes līmenis ir diezgan augsts, jo balss telefonijas vadošie uzņēmumi ir pelnošāko Latvijas uzņēmumu vidū, neskatoties uz augsto konkurenci telekomunikāciju nozarē. Apskatot 2001.–2006. gadā visvairāk nopelnījušo Latvijas uzņēmumu sarakstu, tajā var atrast trīs balss sakaru vadošos uzņēmumus: SIA *LMT*, SIA *Lattelecom* un SIA *Tele2*. Šie telekomunikāciju uzņēmumi ir arī lielākie nodokļu maksātāji. Tomēr lielākā peļņas daļa aizplūst no valsts, jo vairākums vadošo operatoru pieder ārvalstu uzņēmumiem, kaut arī SIA *Lattelecom* un SIA *LMT* daļēji pieder arī Latvijas valstij.

Strādājot telekomunikāciju tirgū, uzņēmumam jābūt gatavam ne tikai paredzēt pārmaiņas un attiecīgi reaģēt uz tām, bet arī iet soli ar konkurentiem. Ne katrs uzņēmums var izturēt tādu izaicinājumu. Daudzi telekomunikāciju operatori nevar atļauties ieviest jaunākās tehnoloģijas, jo iepriekšējās vēl nav nokalpojušas darba mūžu. Tādēļ tālredzīgi operatori izvēlas investīciju projektos iegādāties tā dēvētās nākamās paaudzes tehnoloģijas, lai tās varētu kalpot ilgāk. Līdz ar to jāatzīmē, ka katrai industrijai ir savi specifiski aspekti, telekomunikācijās tie ir: kapitālieguldījumu intensitāte, pamatlīdzekļu izlietojums un to dzīvescikls. Uzņēmumam tas jāņem vērā, lai spētu konkurēt tādā nemitīgi mainīgā attīstības vidē, kāda ir telekomunikācijas nozare.

Balss telefonijas tirgus 2003.–2006. gadā

Tirgū nemitīgi mainās pieprasījuma vai piedāvājuma proporcijas, līdz ar to veidojas ļoti daudzas un dažādas to formas. Piemēram, saskaņā ar likumu “Par telekomunikācijām” telekomunikāciju nozarē ar 2003. gada 1. janvāri tika dota iespēja liberalizēt telekomunikāciju tirgu. Tika saīsināts 1993. gadā noteiktais telekomunikāciju uzņēmuma SIA *Lattelecom* ekskluzīvo tiesību termiņš publiskā fiksētā telekomunikāciju tīkla pārvaldīšanai, attīstīšanai un ekspluatācijai vietējo, iekšzemes un starptautisko fiksēto balss telefonijas pakalpojumu sniegšanai publiskajā fiksētajā telekomunikāciju tīklā, kā arī nomāto līniju un publisko taksofonu pakalpojumu sniegšanai. Līdz šim tikai *Lattelecom* bija viena individuālā licence, kas tai nodrošināja monopoltiesības, bet no 2003. gada uzņēmumam vajadzēja nodot minēto telekomunikāciju pakalpojumu sniegšanu arī citām juridiskajām personām uz līguma pamata.

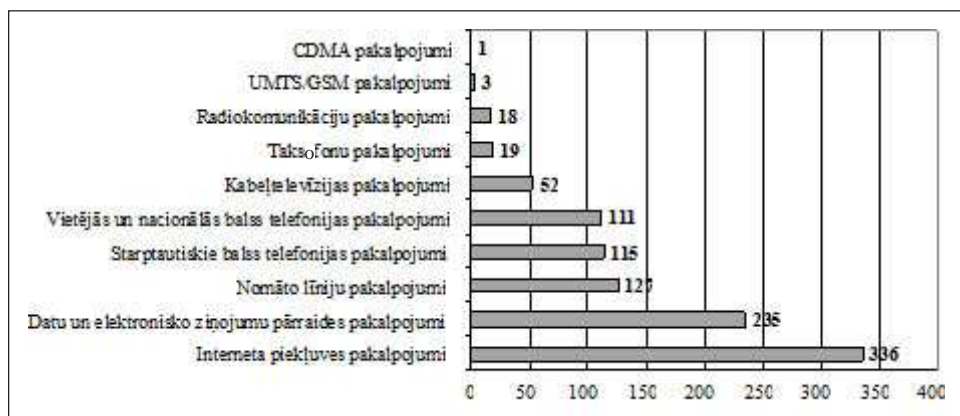
Tirgus liberalizācija nebija tikai Latvijas valdības labas gribas izpausme, lai samazinātu spriedzi sabiedrībā, kas bija saistīta ar augstiem tarifiem; tas bija nepieciešamais solis, lai mūsu valsts iestātos starptautiskajās organizācijās. Jau 1996. gadā, uzsākot sarunas par iestāšanos Pasaules Tirdzniecības organizācijā, Latvijas valsts deklarēja telekomunikāciju tirgus liberalizācijas termiņu. Arī iestājoties ES, 2003. gads bija pēdējais termiņš visām ES kandidātvalstīm, kad vajadzēja atklāt telekomunikāciju tirgu.

Kopš tirgus liberalizācijas brīža jebkurš uzņēmējs, izpildot normatīvajos aktos noteiktās prasības, var saņemt no Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisijas vajadzīgo licenci, kā arī tam nepieciešamos numerācijas resursus. Konkurencei ir atvērts

arī fiksēto balss telefonijas pakalpojumu, nomāto līniju pakalpojumu un taksofonu pakalpojumu tirgus. Liberalizācija veicināja strauju elektronisko sakaru komersantu skaita pieaugumu. 2003. gada beigās licences elektronisko pakalpojumu sniegšanai saņēma 209 komersanti, 2004. gada beigās – 300 komersanti, bet 2005. gada beigās – jau 392 komersanti. Pieaugums tika novērots visās elektronisko sakaru pakalpojumu darbības jomās, pat fiksētās balss telefonijas tirgū, neskatoties uz tās īpatsvara samazinājumu. 2007. gadā tika reģistrēti jau vairāk nekā 400 komersanti. Tomēr jāatzīmē, ka liela daļa no formāli reģistrētajiem elektronisko sakaru komersantiem faktiski šajā jomā darbību reāli nav uzsākuši. *Sabiedrisko pakalpojumu regulēšanas komisija* (SPRK) savā pārskatā atzīst, ka apmēram 50 no visiem reģistrētajiem elektronisko sakaru komersantiem nedarbojas aktīvi (skat. 3. attēlu).

3. attēls

Elektronisko sakaru pakalpojumu komersantu skaits Latvijā 2005. gadā

Avots: SPRK gada pārskats 2005, 24. lpp.

Ja salīdzina elektronisko sakaru komersantu izsniegto licenču skaitu pēc darbības veidiem, var secināt, ka vislielākais licenču skaits 2005. gada beigās bija izsniegts interneta piekļuves pakalpojumu sniegšanai (336), datu un elektronisko ziņojumu pārraides pakalpojumu sniegšanai (235) un nomāto līniju pakalpojumu sniegšanai (127) (SPRK gada pārskats 2005, 24. lpp.).

Salīdzinot balss telefonijas dalībniekus, ir redzams, ka starptautiskie balss telefonijas pakalpojumi ir nedaudz populārāki jauno dalībnieku vidū nekā vietējie/nacionālie balss telefonijas pakalpojumi – atbilstoši 115 un 111 licences. Iemesls varētu būt tas, ka SIA *Lattelecom* bija pārāk augsti starptautiskie tarifi, jo ieņēmumi no tiem tika novirzīti piemaksām iedzīvotāju telefonu abonēšanas maksai, saglabājot to relatīvi zemu. Pie tam, starptautiskās balss telefonijas pakalpojumi ir sektors, kur jāiegulda salīdzinoši nelielas investīcijas, ko iespējams ātrāk atpelnīt.

Neskatoties uz jauno dalībnieku parādīšanos – *Telekomunikāciju Grupa*, *Telekom Baltija*, *CSC Telekom* – SIA *Lattelecom* vēl joprojām pieder nevis vienkārši lielākā daļa tirgus, bet absolūts pārsvars. 2006. gadā Latvijā nebija nevienas kompānijas,

kuras tirgus daļa (rēķinot pēc ieņēmumiem) šajā jomā sasniegtu kaut vai vienu procentu, savukārt SIA *Lattelecom* tā bija 92,6% (Elektroniskie sakari 2006).

Atšķirīga situācija tomēr ir nomāto līniju pakalpojumu tirgū, kurā vēsturiskais operators kopš 2003. gada zaudējis apmēram 40% tirgus un par lielajiem spēlētājiem kļuvuši arī *Latvijas dzelzceļš*, *Latvijas Valsts radio un televīzijas centrs* un *Optron*, taču kopējās ieņēmumu summas šeit ir daudz mazākas. Tātad, var secināt, ka, neraugoties uz ievērojamo spēlētāju daudzumu Latvijas telekomunikāciju tirgū, konkurence ir vāji attīstīta, un SIA *Lattelecom* asāku konkurenci izjūt nevis no jaunajiem fiksēto elektronisko sakaru tīklu operatoriem, bet gan no mobilajiem operatoriem, jo daudzi Latvijas lietotāji izvēlas tikai mobilos sakarus un atsakās no fiksētajiem.

Dažu valstu pieredze rāda, ka tirgū sākotnēji strauji palielinās elektronisko sakaru tīklu operatoru skaits, vēlāk vājākie pamazām pazūd, un jauno tirgus dalībnieku darbība orientēta galvenokārt uz pilsētām un rajonu centriem. Pirmais darbības vilnis jaunajiem operatoriem parasti saistās ar starptautiskajām sarunām, kas ir raksturīgi arī mūsu valstī – jo var piedāvāt zemākus tarifus nekā dominējošajam operatoram.

Tirgus atvēršana elektronisko sakaru jomā Latvijā izraisīja pakalpojumu cenu krišanos. Tomēr telekomunikāciju tirgus liberalizācijas un konkurences ietekme uz telekomunikāciju pakalpojumu tarifiem fiksēto telefonu tīklos nav viennozīmīgs. Visstraujāk samazinājās starptautisko sarunu tarifi balss telefonijas pakalpojumiem, jo vēsturiskā operatora konkurenti piedāvāja daudz zemākas pakalpojuma cenas. Savukārt vietējo un vietējo tālsarunu tarifi balss telefonijas pakalpojumiem samazinās ļoti lēni: pirmā liberalizācijas gada laikā fiksēto sakaru balss telefonijas tarifi pazeminājušies tikai par 0,3%. Balss telefonijas tarifu samazinājumu galvenokārt noteica konkurences pieaugums starptautisko sarunu segmentā, kā arī atlaides vietējām sarunām. Būtiska ietekme uz pakalpojumu cenu samazinājumu ir mobilo sakaru attīstībai (Tarifi 2007; Sarunas ar citu.. 2007; Telefonsakari 2007), kā arī regulatoram, nosakot starpsavienojuma tarifu augšējo robežu.

Konkurence stimulē elektronisko komunikāciju pakalpojumu sniedzējus darboties ar maksimālu efektivitāti, nodrošinot lietotājiem ne tikai zemākas cenas, bet arī plašāku izvēli. Analizējot piedāvātos balss telefonijas operatoru pakalpojumus, var secināt, ka tie atšķiras. Atšķiras pat iemesls licences saņemšanai, jo daļa no jaunajiem operatoriem saņēma licenci, lai legalizētu jau esošos balss telefonijas pakalpojumus (*Telekomunikāciju Grupa*, *Aeronavigācijas Serviss*, *Telenets*), daļa to saņēma tāpēc, lai papildinātu savu pakalpojumu klāstu arī ar telefoniju un piedāvātu saviem klientiem pilnu integrētu elektronisko komunikāciju pakalpojumu paketi (*Baltkom TV*, *Beta Telecom*), savukārt daļa operatoru izņēma licenci, cerot balss pakalpojumus ieviest nākotnē (*Telecentrs*) (Puteklis 2007).

Atšķiras arī piedāvāto pakalpojumu saturs, kas saistīts ar dažādiem nosacījumiem. Piemēram, vieni tiek orientēti galvenokārt uz juridiskām personām (*Lattelenet*, *Unistars*, *Telekomunikāciju grupa*), citi piedāvā savus pakalpojumus tikai Rīgas, Rīgas rajona un Jūrmalas iedzīvotājiem (*CSC Telecom*, *D-Com*, *Optron*), kur, protams, iedzīvotāju pirkspēja ir daudz lielāka nekā pārējos Latvijas reģionos. Daži jaunie operatori nodarbojas tikai ar starptautiskām sarunām (*Datagrupa 777*, *Sigis*, *Telenets*), lai gan tiem ir izsniegtas licences arī uz vietējiem un iekšzemes balss telefonijas pakalpojumiem.

Konkurence ir tirgus ekonomikas mehānisms, kas nodrošina efektivitāti un attīstību, un tas ir galvenais priekšnoteikums sabiedrības labklājībai ilgtermiņa periodā. Līdz ar konkurences nostiprināšanos un tehnoloģiju attīstību sagaidāma pakalpojumu tarifu līmeņa vēl lielāka samazināšanās un aktīvāka jaunu telekomunikāciju pakalpojumu piedāvāšana un, protams, arī izmantošana. Konkurence pozitīvi ietekmē klientu apkalpošanas līmeni, jo sacensība rada operatoriem vēlmi gan noturēt esošos klientus, gan pārvilināt pie sevis citu operatoru klientus, piemēram, ar priekšzīmīgāku apkalpošanu (Pārskats par elektronisko sakaru pakalpojumu.. 2005, 4. lpp).

Kopā ar nozares liberalizācijas procesu aktuāls kļūst jautājums par nozares regulēšanu. Ekonomikas regulēšanas pakāpe var atšķirties, jo liberalizācija ir pietiekami nosacīts process un nenozīmē tirgus pāriešanu uz pilnu konkurenci. Efektīvu konkurenci parasti var panākt tikai ar trešo pušu iejaukšanos.

Latvijas konkurences uzraudzības iestāde ir *Konkurences padome*, kas uzrauga aizliegtas vienošanās starp tirgus dalībniekiem, iespējamās dominējoša stāvokļa ļaunprātīgas izmantošanas gadījumus, kā arī tirgus dalībnieku apvienošanās darījumus. Par nozares sektora politiku un likumdošanu atbildīga ir *Satiksmes ministrija*, un par nozares praktisko regulēšanu ir atbildīgs Regulators (*SPRK*). Regulators aizvieto tirgus mehānismu, kamēr konkurence nebūs stipra.

Antimonopola regulēšanas galveno metožu vidū var minēt cenas un kvalitātes standartu regulēšanu, ko izpilda regulators, kā arī antimonopola likumdošanu. Latvijā to regulē *Konkurences likums*, kura mērķis ir aizsargāt, saglabāt un attīstīt brīvu, godīgu un vienlīdzīgu konkurenci visās tautsaimniecības nozarēs sabiedrības interesēs, ierobežojot tirgus koncentrāciju, uzliekot par pienākumu izbeigt konkurenci regulējošajos normatīvajos aktos aizliegtās darbības un normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā saucot pie atbildības vainīgās personas (LR Konkurences likums, 2. pants).

Koncentrācijas pakāpes novērtēšanas metodes

Pārdevēju koncentrācija atspoguļo nozarē esošo firmu relatīvo skaitu un lielumu. Jo mazāks ir firmu skaits, jo augstāks ir koncentrācijas līmenis. Ja gadījumā firmu skaits tirgū ir vienāds – jo mazāk firmas atšķiras pēc izmēriem, jo zemāks ir koncentrācijas līmenis. Savukārt, jo lielāks ir firmu apjoms, salīdzinot ar visa tirgus mērogu, jo augstāka ir pārdevēju koncentrācija šajā tirgū. Koncentrācijas līmenis ietekmē arī firmu uzvedību tirgū: jo augstāks ir koncentrācijas līmenis, jo lielākā mērā firmas ir atkarīgas viena no otras. Koncentrācijas rādītāji raksturo firmu neatkarības pakāpi, pieņemot lēmumus par ražošanas apjomu un produkcijas cenu. Koncentrācijas līmenis ietekmē firmu sāncensības vai sadarbības vēlmi: jo mazāk firmu darbojas tirgū, jo vieglāk tām ir apzināties savu savstarpējo atkarību, un tās ātrāk piekritīs sadarbīties. Tādēļ var pieņemt – jo augstāks ir koncentrācijas līmenis, jo mazāka konkurence būs tirgū.

Koncentrācijas līmeņa noteikšana pati par sevi nerada lielas grūtības. Pirms koncentrācijas rādītāju izmantošanas, pirmkārt, ir jānosaka analizējamā tirgus robežas, otrkārt, jāapzīmē pētāmās firmas lieluma rādītāji.

Tomēr praksē noteikt tirgus robežas nav tik vienkārši. Loģiski, ka preces “X” tirgus ir preces “X” pārdevēju un pircēju kopums. Taču runājot par precī “X”, mēs

varam ņemt vērā gan vienīgo produktu, gan preču-aizvietotāju grupu. Ekonomikas teorijā parasti tiek rekomendēts sākt ar dotās preces tirgus izpēti, pēc tam pievērst uzmanību preču-aizvietotāju esamībai, tad paplašināt analīzi, iekļaujot tajā šo aizvietotāju aizvietotājus utt. līdz brīdim, kamēr neparādīsies noteikts atrāvums attiecībā pret aizvietojamību. Šis atrāvums tad arī veido tirgus robežas. Eksistē kvantitatīvs rādītājs, kurš raksturo preču aizvietojamības mēru. Tas ir *krusteniskās elastības koeficients*. Ja vienas preces cenas zināma paaugstināšanās (pazemināšanās) izraisa citas preces pieprasījuma apjoma paaugstināšanos (pazemināšanos), tad šādas preces ir savstarpēji aizvietošanas. No tā izriet, ka var censties noteikt, kādām precēm un par kādu procentu palielināsies (samazināsies) pieprasījums, ja paaugstināsies (samazināsies) pētāmās preces cenas. Tādā veidā var noteikt savstarpēji aizvietojamu preču loku un to aizvietojamības pakāpi. Nosakot noteiktu pieprasījuma izmaiņu sliekšņa līmeni, var vismaz aptuveni noteikt pētāmā tirgus robežas (Показатели концентрации.. 2006).

Eiropas Savienībās valstīs tiek izmantoti arī citi kritēriji tirgus robežas noteikšanai. Var, piemēram, minēt ieņēmumu izmaiņas rādītāju, mainoties cenas līmenim: ja, paaugstinot cenu precei "A", dotās preces ražotāju ieņēmumi arī pieaug (vai papildpeļņa ir pozitīva), tad tirgus tiek ierobežots tikai ar preci "A". Ja ieņēmumi samazinās (vai papildpeļņa ir negatīva, vai, vismaz, nav pozitīva), tas liecina par to, ka tirgū eksistē tuvs aizvietotājs – prece "B". Līdz ar to nav pareizi runāt par preces "A" tirgu, ir jāmeklē prece "B" un jāpārbauda no jauna pēc piedāvātās metodikas preces "A + B" tirgus. Tādējādi ražotāju ieņēmumu un peļņas dinamika pie cenas ilgstošā pieauguma norāda uz tirgus robežām. Ir viegli pamanīt, ka šis kritērijs, tāpat kā iepriekšējais, balstās uz krusteniskās cenu elastības koncepciju. Ja preces "A" un "B" ir tuvi aizvietotāji, tad preces "A" cenas pieaugums var radīt preces "B" pieprasījuma palielināšanos un pie pārējiem vienādiem nosacījumiem – preces "B" cenas pieaugumu.

Nosakot tirgus robežas, jānosaka arī analizējamās firmas lielums. Pastāv četri galvenie rādītāji, kuri raksturo firmas lielumu atbilstoši tirgus izmēram:

- firmas pārdošanas daļa attiecībā pret dotā tirgus realizācijas kopapjomu;
- uzņēmumā nodarbināto skaits attiecībā pret dotā tirgus nodarbināto kopskaitu;
- firmas aktīvu vērtības daļa attiecībā pret dotā tirgus visu firmu aktīvu kopvērtību;
- firmas pievienotās vērtības daļa attiecībā pret dotā tirgus pievienotās vērtības kopapjomu.

Koncentrācijas raksturlielumi var būtiski atšķirties atkarībā no izvēlētās metodes, aprēķinot firmas lielumu. Piemēram, ja lielas firmas vairāk izmanto kapitālietilpīgas tehnoloģijas, tad koncentrācijas līmenis, kas ir izmērīts, izmantojot firmas aktīvu vērtības, būs lielāks nekā koncentrācijas līmenis, kas tiek izmērīts tai pašai firmai, izmantojot pārdošanas apjomu vai nodarbinātības līmeni. Bez tam, eksistē diversifikācijas problēma: firmām, kuru darbība ir saistīta ar dažādām apakšnozarēm un dažādiem tirgiem, ir grūti norobežot nodarbinātības līmeni, pārdošanas apjomus un pievienotās vērtības lielumu pa noteiktiem tirgiem, jo tas viss ir iesaistīts vienā ražošanas procesā.

Tomēr firmas lielums jau pats par sevi var kalpot par koncentrācijas raksturlielumu. Tā saucamā *sliekšņa tirgus daļa* ir vienkāršs kvantitatīvs kritērijs, kura pārsniegšana ļauj pieskaitīt uzņēmumu pie monopolistu kategorijas vai pie uzņēmumiem, kuriem ir

dominējošais stāvoklis tirgū. Būtiskas ietekmes statuss tirgū parasti nav nosakāms komersantiem ar tirgus daļu mazāku par 25%, bet šo statusu attiecina uz komersantiem, kuru tirgus daļa pārsniedz 40%. Komersantam ir nosakāma būtiska ietekme tirgū, ja viņa daļa tirgū sasniedz 50% un vairāk. Latvijas likumdošanā ir noteikts vienkāršākais kvantitatīvais kritērijs tā vai cita uzņēmuma pieskaitīšanai pie uzņēmumu monopoli kategorijas vai pie tādiem, kas ieņem dominējošās pozīcijas tirgū, – *sliekšņa daļas pārsniegšana dotajā tirdzniecības tirgū*. Pašreiz šāds sliekšnis ir 40% (LR Konkurences likums).

Tradicionāli tirgus struktūras raksturojumam un koncentrācijas līmeņa noteikšanai tirgū tiek izmantotas kvantitatīvās analīzes metodes, t.s. speciālie koncentrācijas indeksi. Viens no biežāk lietotajiem un visvieglāk aprēķināmajiem koncentrācijas rādītājiem ir *CR (concentration ratio)* indekss. *CR* indekss tiek izmantots nozares līderu tirgus pozīciju novērtēšanai. Balstoties uz datiem par nozares lielāko uzņēmumu akumulēto tirgus daļu (parasti indekss iekļauj 3–5 tirgus līderus), šis rādītājs mēra tirgus koncentrāciju, norādot uz tirgus līderu ietekmi tirgū.

Šis rādītājs izslēdz nepilnības, kuras ir raksturīgas iepriekšējam rādītājam (tirgus sliekšņa daļai), jo tas tiek pielietots atsevišķam uzņēmumam un būtībā neatspoguļo dotās preces tirgus struktūras raksturojumu kopumā. Savukārt koncentrācijas indekss (*CR*) raksturo vairāku lielāko firmu daļu kopējā tirgus apjomā procentos. Koncentrācijas indekss *m* lielākajiem uzņēmumiem no kopējā (*n*) firmu skaita, kas ražo doto preci, tiek aprēķināts kā šo firmu (*m*) tirgus daļu (*K_i*) summa (Показатели концентрации.. 2006):

$$CR = \sum_{i=1}^m k_i; \quad k_1 \geq \dots \geq k_m \geq \dots k_n; \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^n k_i = 100.$$

Kur *K_i* – *i* firmas tirgus daļa; *m* – firmu skaits, kuriem tiek aprēķināts dotais rādītājs. Koncentrācijas indekss mēra nozares lielāko (*m*) uzņēmumu daļu *K_i* summu, pie tam *m* < *n*, *n* – firmu skaits nozarē. Tirgus daļa tiek mērīta relatīvajās daļās ($0 < K_i < 100$), pie *m* = *n* acīmredzams *K_i* = 100. Vienam un tam pašam lielāko uzņēmumu skaitam – jo lielāka koncentrācijas pakāpe, jo mazāk konkurentu ir nozarē. Tiek uzskatīts, ka koncentrācijas indeksam tuvojoties 100, tirgum raksturīga augsta monopolizācijas pakāpe, savukārt, ja tas nedaudz lielāks par nulli, tad tirgu var uzskatīt par konkurējošu tirgu.

Koncentrācijas indeksu jau pietiekami sen izmanto ekonomisti tirgus struktūras izpētei. Līdz ar to tas ir viens no pašiem izplatītākajiem koncentrācijas rādītājiem. Tomēr informācija, kuru sniedz dotais koncentrācijas indekss, nav pietiekami pilnīga, lai raksturotu situāciju tirgū. Viena no koncentrācijas indeksa nepilnībām ir tā, ka tas neparāda, kāds ir izlasē *K_i* neiekļauto firmu izmērs, kā arī neparāda izlasē iekļauto firmu relatīvo izmēru. Indekss raksturo tikai firmu daļu summu, tomēr firmu izmērs var atšķirties. Ar šo koncentrācijas indeksa īpatnību ir saistītas iespējamās neprecizitātes tā izmantošanā. Piemēram, ja koncentrācijas rādītājs trijām firmām ir vienāds – 90%, vienā gadījumā katra no firmām var kontrolēt 35%, 30% un 25% tirgus attiecīgās

daļas, otrā gadījumā – 85%, 3% un 2% tirgus daļas, kas nozīmē pilnīgi atšķirīgas konkurences tirgus struktūras.

Pie tam, aprēķinot koncentrācijas indeksu, netiek ņemta vērā tirgus daļa, kas tiek nosepta, pateicoties importam, indekss tiek aprēķināts tikai vietējiem piegādātājiem. Šī iemesla dēļ koncentrācijas indekss praktiski nav izmantojams, vērtējot reģionālo un vietējo tirgu struktūras.

Tomēr, neskatoties uz nepilnībām, koncentrācijas indekss *CR* ir vispārējais indikators, kas raksturo nelielu dominējošo firmu skaita esamību (vai neesamību) nozarē, kas atšķir oligopolu no pilnīgas un monopolistiskas konkurences.

Lai novērstu koncentrācijas indeksa nepilnības, plaši tiek izmantots *Linda indekss* (*IL*), kas raksturo lielāko uzņēmumu daļu attiecību tirgū. Šis indekss, tāpat kā koncentrācijas indekss, tiek aprēķināts tikai dažām (*m*) lielākajām firmām, un līdz ar to tas arī neatspoguļo situāciju tirgus “nomalē”. Tomēr atšķirībā no koncentrācijas indeksa, tas ir orientēts uz to, lai ņemtu vērā atšķirības tirgus “kodolā”.

Sanumurēsim atsevišķu firmu tirgus daļas dilstošā secībā, tāpat kā aprēķinot *CR*: $k_1 \geq \dots \geq k_m \geq \dots \geq k_n$. Tad *Linda indekss* divām lielākajām firmām būs vienāds ar to tirgus daļu procentuālo attiecību (Государство и рыночные структуры 2006):

$$IL = (k_1/k_2) \cdot 100\% \quad (2).$$

Piemēram, ja $k_1 = 50\%$ un $k_2 = 25\%$, tad $IL = 200\%$.

Gadījumā, ja $m = 3$, *Linda indekss* tiek noteikts aritmētiski kā divu attiecību vidējais:

- attiecība starp lielākās firmas daļu un lieluma ziņā otrās un trešās firmas vidējo aritmētisko daļu;
- attiecība starp divu lielāko firmu vidējo aritmētisko daļu un lieluma ziņā trešās firmas daļu.

Ja $m = 4$, *Linda indekss* tiek noteikts kā trīs sekojošo attiecību vidējais aritmētiskais:

- attiecība starp lielākās firmas daļu un lieluma ziņā trīs sekojošo firmu daļu vidējo aritmētisko;
- attiecība starp divu lielāko firmu vidējo aritmētisko daļu un lieluma ziņā trešās un ceturtais firmas vidējo aritmētisko daļu;
- attiecība starp trīs lielāko firmu vidējo aritmētisko daļu un lieluma ziņā ceturtais firmas daļu.

Koncentrācijas indeksam piemītošo trūkumu dēļ, lai gan to izmantoja antimonopola politikas realizācijā, tomēr 1982. gada jūnijā ASV Tieslietu departaments oficiāli atteicās no šī rādītāja un par galveno tirgus struktūras raksturlielumu pieņēma tā saucamo *Herfindāla–Hiršmana indeksu* (*IHH*). *IHH* tāpat var aplūkot kā koncentrācijas rādītāju, taču tas raksturo nevis tirgus daļu, kuru kontrolē vairākas lielākās firmas, bet gan “tirgus varas” sadalījumu starp visiem dotā tirgus subjektiem. *IHH* tiek noteikts kā visu tirgū darbojošos firmu tirgus daļu kvadrātu summa (procentos) kopējā apjomā (Показатели концентрации продавцов.. 2006):

$$IHH = \sum_{i=1}^n k_i^2 \quad (3)$$

Indekss pieņem vērtības no 0 (ideālā pilnīgas konkurences gadījumā, kad tirgū ir bezgalīgi daudz pārdevēju, katrs no kuriem kontrolē niecīgu tirgus daļu) līdz 1 (kad tirgū darbojas tikai viena firma, un saražo 100% preču). Ja rēķinātu tirgus daļas absolūtajos skaitļos, indekss pieņems vērtības no 0 līdz 10 000. Jo lielāka ir indeksa vērtība, jo lielāka ir pārdevēju koncentrācija tirgū. Tātad, maksimālā nozīme, kuru var iegūt *IHH*, atbilst situācijai, kad tirgu ir pilnībā monopolizējusi viena firma. Šajā gadījumā, acīmredzami,

$$IHH = 100^2 = 10000.$$

Ja firmu skaits dotajā tirgū ir lielāks par vienu, tad *IHH* var iegūt atšķirīgas nozīmes atkarībā no tirgus daļu sadalījuma. Pieņemsim, piemēram, ka dotajā tirgū darbojas 100 firmas. Aplūkosim divas galējās situācijas. Ja viena giganta pārziņā atrodas 90,1% no pārdošanas apjoma, tad katra no pārējām 99 firmu daļām sastāda tikai 0,1% no kopējā apjoma. Šajā gadījumā, *IHH* būs vienāds ar

$$IHH = 90,1^2 + 99 \cdot 0,1^2 = 8119,1.$$

Savukārt ja visu 100 firmu tirgus daļas sastāda 1% no kopējā tirgus apjoma, tad

$$IHH = 100 \cdot 1^2 = 100.$$

Sākot ar 1982. gadu, *IHH* kalpo kā galvenais instruments ASV antimonopola politikas īstenošanā. Tā galvenā priekšrocība ir spēja precīzi reaģēt uz daļu pārdalījumu starp firmām, kas darbojas tirgū. Pie tam *IHH* sniedz informāciju par firmu salīdzinošajām iespējām ietekmēt tirgu dažādu tirgus struktūru apstākļos. Tādēļ tas tiek izmantots apvienošanās klasifikācijai trīs lielās grupās atkarībā no apvienošanās *IHH* nozīmes.

- *IHH* ir mazāks par 1000. Tirgus tātad nav koncentrēts, bet apvienošanās parasti tiek pieļauta bez šķēršļiem.
- *IHH* ir lielāks par 1000, taču mazāks par 1800. Tirgus tiek aplūkots kā mēreni koncentrēts, taču *IHH* līmenis, kas augstāks par 1400, var pieprasīt papildus apvienošanās lietderības pārbaudi no Tieslietu departamenta puses. Jebkurā gadījumā šāds indeksa līmenis (1400) rada bažas un tiek aplūkots kā zināms brīdinošs signāls.
- Ja *IHH* pārsniedz 1800, tad tirgus tiek uzskatīts par augsti koncentrētu. Attiecībā pret apvienošanās šajā nozīmju intervālā (1800 – 10000) pastāv divas normas. Ja apvienošanās rezultātā *IHH* palielināsies vairāk kā par 50 punktiem, tad apvienošanās parasti tiek atļauta. Savukārt, ja tas palielināsies vairāk kā par 100 punktiem, tad apvienošanās tiek aizliegta. *IHH* par 51–99 punktiem parasti kļūst par pamatojumu papildus apvienošanās lietderības pārbaudei.

Herfindāla–Hiršmana indekss tiek izmantots visos gadījumos, kad pieejami dati par visu nozares uzņēmumu tirgus daļām. Līdz ar to, lai precīzi aprēķinātu *IHH* lielumu, acīmredzot ir jāzina visu dotās preces ražotāju tirgus daļas, kas liela uzņēmumu skaita gadījumā ne vienmēr ir iespējams.

Koncentrācijas pakāpes noteikšanai izmanto arī citus koncentrācijas koeficientus, kuri tiek izmantoti tirgus daļu sadalījuma nevienmērības dziļākam novērtējumam. Starp tiem ir *Entropijas indekss*, *Džini indekss* un *Lorenca likne*.

Tirgu koncentrācijas rādītāju sarakstu var turpināt, jo ekonomikas teorijā un praksē neeksistē viens vienīgs nozares koncentrācijas līmeņa rādītājs. Dažādos pētījumos un dažādiem mērķiem var izmantot dažādus rādītājus tirgus dalībnieku koncentrācijas noteikšanai. Galvenais uzdevums ir, izmantojot koeficientus, adekvāti novērtēt situāciju tirgū. Salīdzinot koncentrācijas koeficientus, no tiem var izdalīt analīzei visvairāk piemērotos. Koncentrācijas rādītāja priekšrocību noteikšanai var izmantot Hannas un Keija piedāvātos noteikumus. Ideālam tirgus dalībnieku koncentrācijas rādītājam jāapmierina šādas prasības:

1. lai koncentrācijas rādītājs tiek aprēķināts nevis n firmām tirgū, bet gan m firmām, ja $m < n$, pie tam firmas ir sakārtotas tirgus daļu dilstošā secībā. Ja pārdevēju koncentrācija tirgū A ir augstāka nekā tirgū B , ideālajai rādītāja vērtībai tirgum A jābūt pie jebkuras m vērtības;
2. ja lielas firmas daļa pieaug uz mazākas firmas rēķina, tad koncentrācijas rādītājs pieaug;
3. jaunas firmas ieiešana tirgū samazina koncentrācijas līmeni (ar noteikumu, ka firmas izmērs ir mazāks par kādu noteiktu līmeni);
4. saplūšanas un pievienošanas palielina koncentrācijas pakāpi.

Hērfindala–Hiršmana un *Entropijas indeksi* atbilst visiem uzskaitītajiem parametriem. Citi indeksi tikai daļēji atbilst šiem noteikumiem (Показатели концентрации продавцов.. 2006).

Neskatoties uz to, ka tradicionālie koncentrācijas rādītāji vēl joprojām tiek plaši izmantoti, to praktiskā vērtība pakāpeniski samazinās starptautiskās konkurences pastiprināšanās dēļ. Izmantojamā koncentrācijas rādītāja aprēķināšanas metodika ietver sevī tikai nacionālo ražošanu, atstājot bez ievērības importu. Tā kā importa apjomi un konkurence ar ārvalstu ražotājiem pēdējo divdesmit gadu laikā ir strauji pieauguši, reālā koncentrācija un tirgus vara samazinājusies daudz vairāk nekā rāda aprakstītie rādītāji. Tā rezultātā nozarēs, kas visvairāk izjūt ārvalstu konkurences ietekmi, tradicionālie koncentrācijas rādītāji rāda dažu uzņēmumu tirgus varas paaugstinātu līmeni.

Bez tam šie rādītāji neņem vērā pastiprinošo ietekmi no citu nozaru puses, kas ražo tuvus preču aizvietotājus. Piemēram, koncentrācijas rādītājus parasti aprēķina šauri nodalītai nozarei, tādai kā tradicionālais telefonu dienests. Tomēr reizēm stiprs konkurentu spiediens var nākt no citiem ekonomikas sektoriem. Mobilie telefoni nopietni apdraud fiksēto sakaru tīklu, neskatoties uz to, ka atrodas citā tirgus sektorā. Tādēļ vienmēr uzmanīgi jāinterpretē tirgus varas (koncentrācijas) skaitliskie rādītāji.

Gan konkurence, gan koncentrācija ir lielumi, kurus grūti matemātiski izmērīt, jo pastāv dažādi objektīvi ietekmēšanas iemesli, kuri nav saistīti ar ekonomiku, piemēram, vēsturiskie, kultūras, tradīcijas u.c., tādēļ tirgus analītiķi izmanto dažādus rādītājus.

Balss telefonijas tirgus koncentrācijas pakāpes analīze

Tagad, balstoties uz koncentrācijas novērtēšanas metodēm, var veikt balss telefonijas tirgus koncentrācijas pakāpes analīzi. Koncentrācijas līmenis tiek novērtēts fiksētajiem balss pakalpojumiem un mobilajiem balss pakalpojumiem. Pie tam, vietējie un starptautiskie telefonsakaru pakalpojumi fiksēto sakaru tirgū tiek analizēti atsevišķi. Tirgus dalībnieku tieksme piedāvāt galvenokārt starptautiskus telefonsakaru pakalpojumus noveda pie atšķirīgām konkurences situācijām tirgū. Līdz ar to tirgus ir jāsadala un jāizpēta atsevišķi.

Uzņēmumu tirgus daļas galvenokārt aprēķinātas, vadoties pēc uzņēmumu apgrozījuma apjoma, taču ir arī citas aprēķināšanas metodes. Lai noteiktu telefonsakaru uzņēmumu tirgus daļas, tika izmantots tāds rādītājs kā abonentu skaits. Dotajā gadījumā šis rādītājs precīzāk raksturo uzņēmuma īpatsvaru tirgus kopapjomā. Nosakot abonentu skaitu, var aprēķināt uzņēmuma tirgus daļu atkarībā no uzņēmuma pakalpojumu veidiem. Savukārt, lai noteiktu uzņēmuma tirgus daļu pēc apgrozījuma apjoma, ne vienmēr ir pieejama atbilstošā informācija.

Lai izsekotu balss telefonijas tirgus koncentrācijas pakāpes izmaiņām, tiks analizēta uzņēmumu tirgus daļu dinamika laikā periodā no 2001. gada līdz 2006. gadam. Apskatāmajā periodā tiks iekļauti divi gadi līdz balss telefonijas tirgus liberalizācijai ar mērķi izsekot tendenču izmaiņām pirms un pēc tirgus atvēršanas.

Tirgus koncentrācijas līmeņa novērtējumam tika izmantoti šādi rādītāji: sliekšņu tirgus daļa, koncentrācijas koeficients (*CR*) un *Herfindāla–Hiršmana indekss (IHH)*. *Sliekšņa tirgus daļa* norāda uz uzņēmumu, kuram ir dominējošais stāvoklis tirgū. Savukārt, *koncentrācijas koeficients* palīdz novērtēt līderu ietekmes pakāpi analizētajā tirgū. Tā kā koncentrācijas koeficients ietver tikai nozares tirgus līderus, koncentrācijas analīze tika papildināta ar *Herfindāla–Hiršmana indeksu*, kurš parāda tirgus varas sadalījumu starp visiem dotā tirgus dalībniekiem.

Analizējot fiksētos balss pakalpojumus – vietējās sarunas, var uzskatīt, ka konkurence vietējo fiksēto telefonsakaru tirgū sākās 2003. gadā, kad SPRK apstiprināja starpsavienojumu kārtību ar SIA *Lattelecom* tīklu. Lai gan līdz 2003. gadam tirgū darbojās arī vairāki “neoficiāli” konkurenti, kuri galvenokārt piedāvāja starptautiskas priekšpmaksas kartes (piemēram, *VISS* kopš 1998. gada) un “*call-back*” pakalpojumus (piemēram, *Telegroup/Primus International* kopš 1998. gada). Taču kopš 2003. gada šie uzņēmumi varēja oficiāli slēgt sadarbības līgumus ar SIA *Lattelecom* par iespējām sniegt fiksētus balss pakalpojumus vietējā tirgū.

Analizējot uzņēmumu tirgus daļas, var secināt, ka segmenta līderis joprojām ir SIA *Lattelecom* ar 92,5% tirgus daļu 2006. gadā. Ņemot vērā, ka Latvijas likumdošanā ir noteikta tirgus sliekšņa daļa – 40%, SIA *Lattelecom* ir komersanta kategorijā ar būtisku ietekmi tirgū, jo uzņēmuma tirgus daļa divas reizes pārsniedz noteikto tirgus sliekšņa daļu. Balstoties uz šo informāciju, var apgalvot, ka vietējo fiksēto telefonsakaru tirgu raksturo augsta monopolizācijas pakāpe. Vāji attīstītas konkurences dēļ triju gadu laikā SIA *Lattelecom* tirgus daļa samazinājās tikai par 7,5% (t.i. no 100% līdz 92,5%). Tirgū nav spēcīgu dalībnieku, lai sekmētu konkurences attīstību. Pārējās 7,5% tirgus daļas tika pārdaļītas starp vairākiem alternatīviem operatoriem, kuru kopējais abonentu skaits bija aptuveni 50000 cilvēku. Taču šie uzņēmumi savus

abonentus apkalpo galvenokārt starptautisko sarunu jomā, sastādot nebūtiskus apjomus no vietējo sarunu pakalpojumiem. Līdz ar to alternatīvo operatoru tirgus daļas vietējo fiksēto sarunu segmentā nepārsniedz 1%, izņemot SIA *Baltkom TV*, kam pieder apmēram 2% tirgus ar 11000 abonentiem. Pie tam vēl aptuveni 30000 iedzīvotāju izmato operatora izvēles kodu (prefiksu) zvaniem caur *Baltkom* tīklu (Rutule 2007).

Koncentrācijas indeksu aprēķinos tiek izmantoti dati par uzņēmumiem, kuri aizņem vairāk nekā 1% tirgus daļas, līdz ar to aprēķinos tika iekļauti SIA *Lattelecom* un SIA *Baltkom TV*.

1. tabula

Tirgus koncentrācija fiksētajos balss pakalpojumos (vietējās sarunas)

Komersanti:	Tirgus daļas dinamika					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
SIA <i>Lattelecom</i>	100	100	96,8	94,7	93,6	92,5
SIA <i>Baltkom TV</i>	—	—	0,1	0,2	0,7	1,6
Citi	—	—	3,2	5,1	5,6	5,8
	Koncentrācijas koeficientu dinamika					
<i>CR1</i>	100	100	96,8	94,7	93,6	92,5
<i>CR2</i>	—	—	97	95	94,3	94,1
<i>IHH</i>	1	1	0,94	0,90	0,88	0,86

Avots: autoru aprēķini pēc: Elektroniskie sakari, <http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=118> (2006) un formulas (1) un (3).

Līdz 2003. gadam fiksētās balss telefonijas tirgus atradās monopolstāvoklī, to apliecina arī koncentrācijas indekss (*CR*), kas bija vienāds ar maksimālo indeksa vērtību (100 procentpunkti). Kopā ar tirgus liberalizāciju koncentrācijas indekss sāka samazināties. Tomēr ja aprēķina indeksu tikai vienam tirgus liderim (SIA *Lattelecom*), var redzēt, ka rādītājs ir tuvu maksimālajai robežai (2006. gadā $CR1=92,5\%$). Tas nozīmē, ka SIA *Lattelecom* kontrolē lielāku vietējo fiksēto telefonsakaru tirgus daļu, kas dod uzņēmumam iespēju savā labā ietekmēt tirgus procesus un pārējo tirgus dalībnieku darbību. Šajā gadījumā antimonopola institūcijai ir obligāti jānovēro tāds uzņēmums un jāuzliek noteiktas saistības, lai neitralizētu uzņēmuma iespēju ļaunprātīgi izmantot savu dominējošo stāvokli.

Herfindāla–Hiršmana indeksa rādītājs arī liecina par tirgus stāvokli tuvu monopolam. Lai gan tirgus liberalizācijas laikā *IHH* samazinājās no 0,94 līdz 0,86 procentpunktiem, tas joprojām ir tuvu 1 (maksimālai indeksa vērtībai), kas raksturo augstu koncentrācijas pakāpi tirgū.

Situācija starptautisko fiksēto balss pakalpojumu segmentā ir līdzīga vietējo sarunu tirgum. Vairāki uzņēmumi, kuri sniedz vietējo fiksēto sarunu pakalpojumus, piedāvā arī starptautisko telefonsakaru pakalpojumus. Tieši starptautisko sarunu tirgus bija primārais motīvs jaunu uzņēmumu ienākšanai tirgū, jo līdz pat 2003. gadam Latvija bija Eiropas lideris telekomunikācijas tarifu dārdzības ziņā. Apzinoties iespējas noslēgt līgumus ar starptautiskiem telekomunikāciju operatoriem, kuri piedāvā “*call termination*” pakalpojumus, līdz ar tirgus liberalizāciju šie uzņēmumi uzsāka pakalpojumu

sniegšanu par zemākiem tarifiem nekā SIA *Lattelecom*. Starp uzņēmumiem, kuri izmantoja šīs iespējas un šobrīd ir kļuvuši par nozīmīgiem tirgus dalībniekiem, var minēt alternatīvo operatoru līderus: AS *Telekom Baltija* (*Triatel*), SIA *CSC Telecom* un SIA *Telekomunikāciju Grupa*. 2004. gadā līgumus noslēdza arī VAS *Latvenergo* un VAS *Latvijas dzelzceļš*.

Tomēr arī šī segmenta līderis ar 65% tirgus daļu šobrīd vēl aizvien ir SIA *Lattelecom*, kaut arī dotajā tirgū uzņēmumam ir mazāka ietekme nekā vietējo telefonsakaru tirgū. Tam seko četri lielākie konkurenti: AS *Telekom Baltija*, SIA *Telefant*, SIA *Master Telecom* un SIA *Telekomunikācijas Grupa*, kuru kopēja daļa sastāda 35% tirgus. Šie četri uzņēmumi kopā aizņem aptuveni 80% no alternatīvo operatoru tirgus daļas. No četriem alternatīvajiem operatoriem tirgus līderis ir SIA *Telekom Baltija* ar aptuveni 50% no alternatīvo operatoru tirgus, tam seko SIA *Telefant* ar 30%, savukārt SIA *Master Telecom* un SIA *Telekomunikācijas Grupa* aizņem pa 10% (Jakstiņa, Sapriko 2006, 162. lpp.). Tirgū darbojas arī citi operatori, taču to individuālās tirgus daļas nepārsniedz 1%, tāpēc šie uzņēmumi netika iekļauti aprēķinos.

Koncentrācijas indekss trim tirgus dalībniekiem (*CR3*) ir vienāds ar 93%, kas liecina par augstu koncentrācijas pakāpi, jo rādītājs pārsniedz koncentrācijas riska noteikto robežu, t.i. 70 procentpunktus. Tomēr, salīdzinājumā ar vietējo telefonsakaru tirgu, koncentrācijas pakāpe ir zemāka, jo vienāda koncentrācijas pakāpe tiek sasniegta ar dažādu tirgus dalībnieku skaitu. Ja koncentrācijas indekss vietējo sarunu tirgū vienam tirgus dalībniekam (*CR1*) veido 92,5%, tad starptautisko sarunu tirgū indekss trim tirgus dalībniekiem (*CR3*) ir vienāds ar 93%. Tātad var secināt, ka starptautisko telefonsakaru tirgū ir vairāk spēcīgu dalībnieku, kuri ar savu darbību veicina konkurenci.

Aprēķinot *Herfindāla–Hiršmana indeksu*, ir redzams, ka šis rādītājs (0,47) pārsniedz teorētiski pieņemto paaugstināta riska robežu 0,2, tomēr ir gandrīz divas reizes zemāks nekā vietējo sarunu tirgus segmentā.

2. tabula

Tirgus koncentrācija fiksētajos balss pakalpojumos (starptautiskās sarunas) 2006. gadā

Komersanti:	SIA <i>Lattelecom</i>	AS <i>Telekom Baltija</i>	SIA <i>Telefant</i>	SIA <i>Master Telecom</i>
Tirgus daļa	65	18	10	4
CR	CR1 = 65	CR2 = 83	CR3 = 93	CR4 = 97
IHH	0,47			

Avots: Jakstiņa, Sapriko 2006, 162. lpp. un autoru aprēķini pēc formulas (1) un (3).

Tātad arī *Herfindāla – Hiršmana indekss* norāda uz konkurences līmeņa atšķirību abos segmentos fiksēto sakaru tirgū. Ir jāatzīmē sekojoša tendence: ar katru gadu pieaugot konkurencei, fiksētās telefonijas tirgus līderis SIA *Lattelecom* vairāk zaudē savu dominējošo stāvokli starptautisko telefonsakaru tirgū. Triju gadu laikā uzņēmuma tirgus daļa samazinājās par 35%, savukārt vietējo telefonsakaru tirgū – tikai par 7%.

Novērtējot fiksēto telefonsakaru tirgus koncentrācijas pakāpi, var secināt, ka gan vietējo sakaru, gan starptautisko sakaru tirgū koncentrācijas līmenis atrodas augstā līmenī, tomēr starptautisko sakaru segmentā koncentrācijas līmenis liecina par vairāk attīstītu konkurenci, kuru nodrošina daudz spēcīgākie tirgus dalībnieki. Neskatoties uz to, ka SIA *Latt telecom* ar katru gadu zaudē savas pozīcijas tirgū, tam joprojām ir dominējošais stāvoklis abos segmentos.

Mobilo balss pakalpojumu tirgū Latvijā vairāk nekā desmit gadus pastāvēja duopols. Līdz 2004. gadam Latvijā atsevišķās tirgus nišās bez cenu kariem un ar augstiem peļņas rādītājiem darbojās tikai divi mobilo sakaru operatori ar saviem GSM tīkliem – SIA *LMT* un SIA *Tele2*. Šī situācija veido firmu savstarpējo atkarību. 2005. gadā tirgū ienāca arī trešais operators – SIA *Bite Latvija*, iegūstot trešo UMTS/GSM mobilā operatora licenci un uzsākot pakalpojumu sniegšanu Latvijas tirgū ar sava tīkla starpniecību.

Paralēli jauniesācējiem ar savu tīkla infrastruktūru tirgū ienāca arī virtuālie operatori, kuri izmanto *LMT*, *Tele2* vai *BITE* tīkla infrastruktūru. Starp tiem tirgus līderis ir SIA *ZetCOM* ar zīmoliem *Amigo* un *Hallo*, kas darbojas *LMT* tīklā. *Tele2* tīklā zīmoli pieder pašam *Tele2*, t.i. *Zelta Zivtiņa* un *URA*. Trešais mobilais operators – *BITE* ir visaktīvākais šajā jomā, jo tīkla iznomāšana ir viens no uzņēmuma pamatdarbības virzieniem. Šobrīd *BITE* izmanto *IZZI* (SIA *IZZI*, agrāk SIA *Telia MultiCom*), *MTS-GSM* (SIA *MasterTelecom*), *TeleDema* (SIA *TeleDema Latvija*, Lietuvas virtuālais operators), *FivePlus* (SIA *PMT*) tīklus. 2007. gada sākumā darbību uzsāka arī nozīmīgs fiksētā tirgus dalībnieks – SIA *Telkomunikācijas Grupa*.

2004. gadā tirgū ienāca *Triatel* (AS *Telekom Baltija*), kurš piedāvā UMTS (*Universal Mobile Telecommunications System*) līdzvērtīgus pakalpojumus, izmantojot CDMA (*Code Division Multiple Access*) tehnoloģiju. Taču šis operators pārsvarā darbojas starptautisko fiksēto telefonsakaru tirgū. Mobilo sakaru tirgū uzņēmumam pieder salīdzinoši neliela tirgus daļa.

Analizējot uzņēmumu tirgus daļas, var secināt, ka mobilo telefonsakaru tirgū ir divi izteikti tirgus līderi: SIA *Tele2* un SIA *LMT*, kuriem pieder attiecīgi 46% un 42% tirgus daļas. Savukārt trešais lielākais operators SIA *Bite Latvija* aizņem apmēram 8% tirgus. Apskatot tirgus daļu dinamiku, ir redzams, ka pēc trešā operatora iesaistīšanās tirgū, abu tirgus līderu īpatsvars būtiski samazinājies. Tas galvenokārt ir saistīts ar mobilo sakaru abonentu migrāciju uz *Bites* tīklu. Aprēķinot koncentrācijas koeficientus, tiek ņemti vērā tikai reālie operatori (operatori, kas piedāvā mobilo sakaru pakalpojumus, izmantojot savu infrastruktūru), izņemot AS *Telekom Baltija*, jo uzņēmums izmanto pavisam citu tehnoloģiju un tā tirgus daļa ir mazāka par 1%.

Koncentrācijas indekss, aprēķinot to trim tirgus līderiem (*CR3*), ir vienāds ar 95%; salīdzinot ar starptautisko fiksēto telefonsakaru tirgu, koncentrācijas rādītājs ir nedaudz augstāks. Augstu koncentrācijas pakāpi nodrošina kopējais līderu īpatsvars tirgū. 3. tabulā ir redzams, ka koncentrācijas līmenis (*CR3*) pieaug, palielinoties trešā dalībnieka tirgus daļai. Tomēr, neskatoties uz augstu koncentrācijas līmeni, konkurence mobilo sakaru tirgū ir labi attīstīta, par to liecina *Herfindāla–Hiršmana indekss*, kas ir 2,2 reizes zemāks nekā vietējo fiksēto telefonsakaru tirgū un ir 1,2 reizes zemāks nekā starptautisko fiksēto telefonsakaru tirgū. Līdz ar to, pieaugot konkurencei, koncentrācijas līmenis ar katru gadu samazinājās.

3. tabula

Tirgus koncentrācija mobilajos balss pakalpojumos

Komersanti	Tirgus daļas dinamika					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
SIA LMT	53,0	51,7	49,9	48,6	43,1	41,6
SIA Tele2	47,0	48,3	50,1	50,4	48,7	45,5
SIA Bite	—	—	—	—	2,8	7,9
Citi	—	—	—	1,1	5,3	5,0
	Koncentrācijas koeficientu dinamika					
CR1	53,0	51,7	49,9	48,6	43,1	41,6
CR2	100	100	100	99	90,3	87,1
CR3	—	—	—	—	93,1	95
IHH	0,5	0,5	0,5	0,49	0,42	0,39

Avots: autoru aprēķini pēc: Elektroniskie sakari, <http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=118> (2006) un formulas (1) un (2).

Analizējot koncentrācijas līmeni mobilo sakaru tirgū, var secināt, ka, no vienas puses, koncentrācija atrodas augstā līmenī un ar katru gadu palielinās. No otras puses, līderu tirgus vara, kā liecina *Herfindāla–Hiršmana indekss*, samazinās. Tāda likumsakarība izveidojās, pateicoties savstarpējai konkurencei, iesaistoties tirgū trešajam operatoram, līdz ar to ļaujot palielināt operatoru kopējo tirgus daļu un nostiprināt ietekmi tirgū.

Salīdzinot fiksēto un mobilo telefonsakaru tirgus, var apgalvot, ka abos tirgos konkurence sāka attīstīties samērā nesen, jo līdz 2003. gadam fiksēto sakaru tirgū pastāvēja monopols, bet mobilo sakaru tirgū līdz 2004. gadam – duopols. Konkurences kvantitatīvo parametru analīze rāda, ka abos tirgos koncentrācijas pakāpe ir diezgan augsta, tomēr mobilo sakaru tirgū konkurence ir labāk attīstīta nekā fiksēto sakaru tirgū, kur konkurence intensīvi attīstās tikai starptautisko sarunu segmentā. Līdz ar to, fiksēto telefonsakaru tirgu var attiecināt tirgus kategorijai ar dominējošo saimniecisko subjektu, kas darbojas konkurences apstākļos. Savukārt mobilo sakaru tirgu raksturo tas, ka divi izteikti tirgus līderi konkurē ar trešo tirgus dalībnieku.

Rekomendācijas balss telefonijas tirgus dalībniekiem

- Uzņēmumam ar spēcīgu konkurētspēju – SIA *Lattelecom* var ieteikt turpināt paplašināt savu darbību, piedāvājot saistītos elektronisko sakaru pakalpojumus. Tirgus samazināšanās stadijā nav jātērē līdzekļi ražošanas paplašināšanai un tirgus iekarošanai, uzņēmumam paliek lielākā peļņas daļa, ko tas var izmantot jaunu produktu izstrādāšanai un ievadīšanai tirgū.
- Uzņēmumam ar vidēju konkurētspēju – SIA *Baltkom TV* var ieteikt nostiprināt savas pozīcijas tirgū, turpinot investēt infrastruktūras pilnveidošanā un tīklu pārklājumu paplašināšanā. Uzņēmums, piedāvājot kompleksus elektronisko sakaru pakalpojumus, var būtiski palielināt īpatsvaru balss telefonijas tirgū un veidot nopietnu konkurenci vēsturiskajam operatoram.

- SIA LMT un SIA Tele2 ir vislabākā stratēģiskā pozīcija, jo šie uzņēmumi atrodas pievilcīgā nozarē un to tirgus pozīcijas ir stipras. Ļoti spēcīga SIA LMT konkurētspēja nodrošina uzņēmumam līdera pozīcijas tirgū; lai to noturētu, uzņēmumam jāturpina investēt jaunu pakalpojumu izplatībā. SIA Tele2 konkurētspējas līmenis pagaidām ir zemāks nekā SIA LMT, tomēr ar laiku uzņēmumi var izlīdzināt tirgus pozīcijas, ja SIA Tele2 turpinās investēt sava attīstībā, uzlabojot pakalpojumu kvalitāti un piesaistot klientus no biznesa segmenta.
- SIA BITE Latvija jāiekaro tirgus, izmantojot zemo cenu stratēģiju, jo uzņēmumam būs jāizcīna cenu karš ar stiprākajiem konkurentiem. Tomēr, lai samazinātu zaudējumus, uzņēmumam jāpiesaista pēc iespējas lielāks klientu skaits, kas ļauj panākt ātru attīstības pieaugumu un tirgus daļas palielinājumu. Uzņēmums var izmantot arī diversifikācijas stratēģiju, piedāvājot pakalpojumus dažādiem tirgus segmentiem.
- Ņemot vērā, ka mobilo sakaru tirgus atrodas konkurences pakāpē, kad pateicoties tirgus piesātinājumam, pieprasījums sāk palēnināties, visiem trim tirgus dalībniekiem būs vajadzīgs finansiālais atbalsts reklāmai un patērētāju piesaistīšanai.

Bibliogrāfija

- “Elektroniskie sakari.” <http://www.sam.gov.lv/satmin/content/?cat=118> (2006. 04. 05).
- Jakstiņa, I., Sapriko, A. (2006) “Konkurence transporta un sakaru nozarē Latvijā.” www.kp.gov.lv/uploaded_files/KONKURENCE_transport_sakari.pdf (2007. 12. 04).
- “LR Konkurences likums.” <http://www.likumi.lv/doc.php?id=54890> (2007. 15. 05).
- “Lursoft statistika/ITTE apgrozījums/nace.” http://www.lursoft.lv/ebrrreq?Form=UR_STAT&Token=55030535&id=366.00 (2007. 14. 05).
- “Pārskats par elektronisko sakaru pakalpojumu lietotāju sūdzībām (pretenzijām)” (2005) www.sprk.gov.lv/doc_upl/Parskats_par_elektronisko_sakaru_pakalpojumu_lietotaju_sudzibam_2005.g.doc (2007. 15. 05).
- Porter, M.E. *Competitive Advantage*. New York: Free Press, 1985.
- Puteklis, P. “Pirmais liberalizācijas gads – cik tālu esam?” <http://www.e-pasaule.lv/01003288> (2007. 14. 05).
- Rutule, E. “Baltkom” uzstāda jaunu serveri, kas ļaus apkalpot vēl 25000 telefonijas abonentu.” http://www.baltkom.lv/index.php?cms_tree_ID=22&cms_lang=LAT&cms_news_ID=1267 (2007. 14. 05).
- “Sarunas ar citu publisko fiksēto elektronisko sakaru tīklu abonentiem.” http://www.lattelecom.lv/?cat_id=200&lrc_nav293=56 (2007. 17. 04).
- “SPRK gada pārskats, 2001–2005.” <http://www.sprk.gov.lv/?id=5756&csadala=14&setl=1> (2007. 14. 05).
- “Tarifi.” http://www.lattelecom.lv/?cat_id=199 (2007. 17. 04).
- “Telefonsakari.” http://www.baltkom.lv/index.php?cms_tree_ID=250&cms_lang=LAT (2007. 17. 04).
- “Государство и рыночные структуры: Количественные методы оценки структуры рынка.” <http://50.economicus.ru/index.php?ch=3&le=30&r=1&z=1> (2006. 19. 11).

“Показатели концентрации продавцов на рынке.” <http://io.economicus.ru/index.php?file=1-1> (2006. 20. 11).

Iesniegts 2008. 05. 02.

Summary

Lilija Gorbaceviča, Olga Bičinska

The Influence of Competitiveness on the Latvian Market of Vocal Telephony

The branch of electron coupling is one of the most rapidly developing branches in Latvia. Its dynamic development provides, not in the last place, a stable demand for the services of mobile communication. The structure of vocal telephony market has been changing constantly since the beginning of branch liberalization in 2003; the changes became especially vivid in 2005. In spite of the low rates of its development, the process of liberalization of vocal telephony market demands from those, who elaborate this strategy, an activity, which could allow them to fix their positions. In Latvia, this task is facilitated by the absence of the antimonopoly law.

The competitiveness in the telephony market influences the formation of its structure and determines the behaviour of the market participants.

In the article, there is an analysis of the changes in Latvian telephony market in 2003–2006. The tendency that follows the tendency of the majority of the EU states is marked – the market of fixed phone network is reducing and the market of mobile phone network is widening.

Owing to the fact that the capacity of Latvian market of vocal telephony is rather small (2.28 million of inhabitants), in the conditions of competition, it means a limited profitability of the enterprises. Small capacity of the market is typical not only for the Baltic States, but for the Scandinavian countries, too, owing to this fact a Scandinavian firm *TeliaSonera* is very active in Latvian market being a joint owner of *Lattelecom* and *LMT*.

The possession of the biggest part of the market under the circumstances of competitiveness leads to the situation, when operators get better possibilities to develop modern technologies, to offer new services and, using the scale effect, to lower the tariffs; this is typical of the market under the investigation, where, since the beginning of liberalization, one may observe a rapid growth of the number of business men in this sphere (in 2003, there were 209 business men with a licence, in 2007 – more than 400, although, the majority of them has not started their activity).

In the article, for the analysis of the influence of liberalization on the market of vocal telephony the following quantitative methods of the evaluation of the concentration ratio on the market were used: the market share threshold, the concentration ratio (*CR*) and the *Herfindahl-Hirschman Index (IHH)*.

The analysis of the quantitative indices obtained using the above mentioned methods shows a high concentration ratio on the local market of fixed connection ($CR1=95$; $CR2=94.1$; $IHH=0.86$) 4 years later after the beginning of liberalization. On the market of fixed connection (international calls), the concentration exceeds the possible risk level, but it is lower than on the local market, as the same concentration ratio is determined by a bigger number of market participants ($CR3=93$; $CR4=97$). The *Herfindahl-Hirschman Index* makes 0.47 that exceeds the theoretically accepted risk level – 0.2; however, it is almost twice times lower than the same index on the market of local fixed connection.

On the Latvian market of mobile phones, there is a big number of operators, however, the biggest shares of the market belong to *Tele2 Ltd.* – 46% and to *LMT Ltd.* – 42%; since 2005 *Bite Latvija Ltd.* has been acting on this market; in 2006, its market share was 7.9%. The concentration ratio on the phone services market grows along with the growth of the share of

the third participant of the market (2005 – $CR_3=93.1$; 2006 – $CR_3=95$). In spite of the high concentration ratio, the *Herfindahl-Hirschman Index*, which is 2.2 times lower than that on the market of local fixed connection and 1.2 times lower than on the telephony of international fixed services (2001 – $IHH=0.5$; 2006 – $IHH=0.39$), testifies that the competitiveness on the mobile phone market is more developed than on the local fixed phone market.

On the basis of the analysis of the concentration ratio of the markets of fixed and mobile phone services, the participants of the markets are offered the recommendations called to strengthen their positions.

Резюме

Лилия Горбацевич, Ольга Бычинская

Влияние конкуренции на Латвийский рынок голосовой телефонии

Отрасль электронной связи представляет собой одну из наиболее быстро развивающихся отраслей в Латвии. Ее динамичное развитие не в последнюю очередь обеспечивает стабильный спрос на услуги мобильной связи. Структура рынка голосовой телефонии постоянно изменяется с начала либерализации отрасли в 2003 году; особенно заметными изменениями стали с 2005 года. Процесс либерализации рынка голосовой телефонии, несмотря на невысокие темпы его развития, требует от участников разработки такой стратегии деятельности, которая позволила бы им укрепить свои позиции. Эту задачу в латвийских условиях облегчает отсутствие антимонопольного закона.

Конкуренция на рынке телефонии влияет на формирование его структуры и определяет поведение участников рынка.

В статье проведен анализ изменений рынка голосовой телефонии Латвии в 2003–2006 годах. Отмечена тенденция сокращения рынка фиксированной связи и расширения рынка мобильной связи, что повторяет тенденцию большинства стран ЕС.

Емкость латвийского рынка голосовой телефонии невелика (2,28 миллионов жителей); в условиях конкуренции это означает ограниченную рентабельность предприятий. Небольшая емкость рынка характерна не только для стран Балтии, но и для скандинавских стран, в силу чего скандинавская фирма *TeliaSonera* активно действует на латвийском рынке, являясь совладельцем *Lattelecom* и *LMT*.

Владение большой долей рынка в условиях конкуренции ведет к тому, что операторы получают лучшие возможности развивать современные технологии, предлагать новые услуги и, используя эффект масштаба, снижать тарифы, что характерно для анализируемого рынка, на котором с начала либерализации наблюдается быстрый рост количества коммерсантов электронной связи (в 2003 году – 209 коммерсантов, получивших лицензию, в 2007 году – более 400, хотя большая часть из них не начала свою деятельность).

Для анализа влияния либерализации на рынок голосовой телефонии в статье использованы такие количественные методы оценки уровня концентрации рынка, как пороговая доля рынка, коэффициент концентрации (CR) и индекс *Херфиндаля–Хиримана* (IHH).

Анализ количественных показателей с использованием указанных методов показывает высокий уровень концентрации на местном рынке фиксированной связи ($CR_1=95$; $CR_2=94,1$; $IHH=0,86$) спустя 4 года после начала либерализации. На рынке фиксированной связи (международные разговоры) концентрация также выше допустимого (70%) уровня риска, однако несколько ниже, чем на местном рынке, так как одинаковый уровень концентрации определяется большим количеством участников рынка ($CR_3=93$; $CR_4=97$). Индекс *Херфиндаля–Хиримана* составляет 0,47, что превышает теоретически принятый уровень риска 0,2, однако он почти в два раза ниже, чем этот же показатель на рынке местной фиксированной связи.

На латвийском рынке мобильной телефонной связи действует большое число операторов, однако наибольшие доли рынка принадлежат SIA *Tele2* (46%) и SIA *LMT* (42%). С 2005 года на этом рынке действует SIA *Bite Latvija*, доля рынка которого в 2006 году составляла 7,9%. Уровень концентрации на рынке мобильных услуг растет с ростом доли третьего участника рынка (2005 год – $CR3=93,1$; 2006 год – $CR3=95$). Несмотря на высокий уровень концентрации, конкуренция на рынке мобильной связи более развита, чем на рынке фиксированной связи, о чем свидетельствует *индекс Херфиндаля–Хиршмана*, который в 2,2 раза ниже, чем на рынке местной фиксированной связи, и в 1,2 раза ниже, чем на международных фиксированных услугах телефонии (2001 г. – $IHH=0,5$; 2006 г. – $IHH=0,39$).

На основе анализа уровня концентрации рынков фиксированной и мобильной связи участникам рынков предложены рекомендации, призванные укрепить их позиции.

JAUNO ZINĀTNIĒKU PUBLIKĀCIJAS

Timofey Agarin

CATEGORIES OF MEMBERSHIP: EMPLOYING SOCIAL IDENTITY THEORY IN ANALYSIS OF SOCIAL INTEGRATION IN THE BALTIC SOCIETIES

Social identity theory (hereafter – SIT) and its variations provide a range of reliable instruments for analyses of group interaction and processes of social integration. The methodological considerations concerning how these theories can be employed to describe the relations of individuals and groups in the process of forming subjective membership ties, in terms of both political (citizenship) and social (belonging) ones, are described in this paper. Emphasising three points – the requirement of individual awareness of group membership, the quality and quantity of evaluation associated with this membership, and the extent of emotional investment in this awareness – this paper demonstrates how terms of social psychology are transferable into political analyses. By addressing the tenets of social identity theory and projecting them onto democratising societies, this paper further demonstrates how theoretical perspectives of the SIT can be made useful in the light of increasingly popular debates on social integration in the Baltic societies.

Key words: social identity theory, membership, intergroup relations, institutional change, Baltic States (comparative), social integration.

Almost a decade and a half has passed after the Baltic independence from the Soviet Union was reached; however, it is still difficult to negotiate what is at stake in the process generally addressed as “social integration”. While in the recent research the topic of failed social integration prevails, the lack of interethnic tensions testify about stable interpersonal relations between the members of different ethnic groups. Although in everyday communication large-scale problems are frequently induced in the minor frictions between the members of different communities, the intergroup tensions appear to be constructed by the public discourse on the group identity and are influenced by cultural stereotypes. This paper will outline different layers of the constructed relations between groups and individuals, their members, emphasising what different approaches to integration might entail in terms of the expected outcomes.

In order to do that, the article will, at first, provide a brief discussion of the social integration process from a sociological perspective. It will be examined not as an outcome of institutional, but rather of performative and procedural changes in the behaviour and attitudes of the individuals involved. Secondly, the author will show that it is essential to conceive of social integration as a critical part of the democrati-

sation and democratic consolidation process in a larger sense. Finally, these theoretical arguments will be illustrated with the data from the New Baltic Barometer (hereafter – NBB), a survey conducted in the Baltic States, which underlines different aspects of increasing social integration in these countries. It is, therefore, not only possible to see group interaction as a procedural force for democratisation of post-authoritarian societies, but as a normative and functional means of rapprochement between different ethnic groups, based upon common resources, interests, and strategies available. As structural limits for integration remain in place over a long period of time, procedural integration provides a picture of integration in the Baltic States, and does not appear to be as grim as generally portrayed. The paper argues that, although, it is essential to see social integration as a societal process, the micro-perspectives should not be overlooked, as long as society is constructed by individual networks, forming social and other integrated communities as functional entities.

1. Revisiting social integration as agency choice

A large part of the literature addressing the issue of integration either takes the multidimensional character of the process for granted by addressing institutional constraints and collective action, or refers to individual integration briefly, dismissing the very possibility of the adequate analyses of interpersonal processes below the aggregated level of a group action. In order to assess the degree of success of social integration, the framework of this process should be considered. It is not only necessary to consider the individual cases of those, who are the subjects of the integration process, but equally to define the expected outcome of this process, in order to allow an adequate assessment of the strategy in each given situation.

Strictly speaking, the analyses of social process should take the much neglected idea of the “oversocialised individual” (Wrong 1961, pp. 183–193) into account, and consider, not the minimal social interaction between the individuals as constitutive for society, but rather individual interaction as constitutive for social networks (Homans 1961, esp. Chapter 5). While the latter emerge from the former, it is of decisive importance here that individuals in all settings of interaction appear as social actors. They are guided by norms and obligations, which are learnt in the course of socialisation, and are relevant for analyses of the outcomes of interaction with respect to individual contributions and successful participation in social processes (Coleman 1988, p. 95). The specific pattern of action that individual members of society have internalised during their socialisation and follow as rules of their everyday activity produces social networks where individuals not only act under the same code of norms and are recognised as legitimate members. Importantly, these provide for new resources for interpersonal interaction in form of functionally defined social capital. “[T]he concept of social capital constitutes both an aid in accounting for different outcomes at the level of individual actors and an aid toward making the micro-to-macro transitions without elaborating the social structural details through which they occur” (Coleman 1988, p. 101).

Obviously, if social capital in Coleman’s sense facilitates some social action, then it can equally impede the effectiveness of other forms of social action (Coleman 1988,

p. 105). It is crucial to inquire whether any action undertaken on the part of social actors within the structures provided by their socialisation should be dealt with as a facilitator, or as hindrance for interpersonal contact. In other words, if social capital increases incentives for individual engagement in the social networks it also leads to reliance on other members of a group taking action on behalf of a rational individual, minimising the costs of involvement but still maximising group profits (Parsons et al. 1953, esp. Chapter 5). Providing that the group as a social actor relies not only on incentives to urge individuals to join and act on its behalf, but also on compulsory measures to retain members within the group, a certain instance of collective will should be put in place in order to define the hierarchy of incentives and goals (Oliver 1980, pp. 1356–1375). At the same time, one needs to make clear whether the individuals in search for new avenues to meet their demands would not also seek to redefine the patterns of social interaction in order to facilitate the emergence of the new forms of cooperation (see e.g. Homans 1950, pp. 131–155).

As every form of social interaction must lead to an acknowledgement of the arena and an identity of the parties involved, the entire set of situational evaluations of assets, goals, and preferences constitute preconditions for the success or failure of communication between individuals. Nevertheless, in each moment of interaction, individual dispositions and social networks play a decisive role as regards the successful implementation of norms and values learnt to be applied in each specific situation. The efficacy of this implementation can be located within a continuum between the relations definable as interpersonal and those defined in terms of group dynamics (Tajfel 1978a, p. 41). A decisive issue in the social context remains that of individual membership in a group. Therefore, there arises the question, of whether the persistence and importance of institutionalised membership should be explained by reference to the salience of individual identity or whether institutionalised membership is more likely than a spontaneous association to establish new social networks of group members for goal attainment in particular situations only, in order to acquire integrative assets for interaction with other individuals.

Thanks to Henri Tajfel and John Turner (Tajfel 1978a, pp. 27–60; Tajfel and Turner 1979, 1986) the micro-social foundations of the relations between the individual and the group were brought to the attention of many social scientists. As many are preoccupied with the question of how the borders between groups are established, justified, and maintained, the popularity of SIT is understandable. Despite differences in the approaches and focuses of SIT research, they all draw attention to the psychological mechanisms of interpersonal interaction. Recent developments, such as system-justification and social-role theories, draw attention to the social practices which underline intergroup differences and how they are translated into political identities. SIT observes how social groups come together and act collectively, focusing on the aspects, which impede and boost recognition and interaction. In the application of SIT to the processes of social integration, the emphasis can be made on some areas of particular interest to social scientists, discussing societies, asserting their multicultural character or undergoing a process of consolidation. In the author's opinion, the theoretical and empirical instruments of SIT allow for the understanding of the underlying mechanisms of the assertion of individual identity that might result in

inter- and/or intragroup conflict. As a single approach providing an explanation of both group behaviour and individual cognitive processes, SIT provides reliable tools for describing intergroup and group behaviour, observable during processes of social integration (Tajfel 1981; Tajfel and Turner 1979).

This differentiation made by Henri Tajfel is of paramount importance for theorising social interaction, and integration in particular. More decisively, it allows re-evaluation of the process of social integration in multicultural societies, avoiding the assumption that conflicts are inherent in intergroup relations and that individuals generally tend to confirm to this conflictual potential. As “groups” face each other and exist only in a transsubjectively constructed reality, individuals engaged in interaction do perform actions which are “real” only as long as individuals conceive of them in this way (Berger 1966, pp. 105–115). The reality of social interaction and, hence, of the types of social integration possible in this case, is not merely constructed from the information collected by individuals during the primary and secondary socialisation, but also by scrutinising the options available in the social reality according to the individual goals within collective setting (Berger and Luckmann 1967, pp. 197–198). Hence, the specific individual assets of group membership are to be regarded as “real facts” in the eyes of individuals, regarded as their inalienable resources, allowing individual assessment of cost-effective strategy to achieve a positive evaluation of available assets (Stryker 1994, pp. 847–910).

If considered in these terms, the process of integration would not only allow us to dissociate individual incentives and actions from group stereotypes, but also to address different aspects and describe the degree of its inclusiveness and underline the functional criteria of the process. Certainly, integration can be understood as a process of social structuring and it allows the conceptualisation of interactions as an acknowledgement of given structures and procedures as necessary. In fact, religious practice have been conceptualised in the terms of the performative acceptance of procedural regulation, making them “work” without actually affirming their content and form (Hollywood 2002, pp. 93–115). Similarly, the participation of the members of the state community in political decision-making has little to do with individual acceptance of specific political reality and the self-positioning of individual therein. When taking part in the social and political formal activities, individuals take part in a contestation of factual reality; they reiterate their acknowledgement of constructed reality as existing and reproduce its functions in individual performances.

As the “individuals”, to which we are referring, do not represent the “ideal types”, who make their decisions in purely rational terms, based on their primordial memberships, it is to be expected that (1) they will be quite aware of their attributes as members of a particular group, and they will (2) have a more or less distinguishable picture of their evaluation by the members of an out-group and, hence, (3) will be put in the position of necessarily relating to external evaluation. The theory of groups, expounded by Henri Tajfel, elaborates on the influence of social interaction on the formation of individual preferences, and describes the various perspectives intrinsic to relating to a group and forming subjective membership ties with it. These include individual awareness of original group-membership, the quality and quantity of evaluation associated with this particular membership, and lastly, the extent of

emotional investment in this awareness (Tajfel 1978a, p. 39). Henri Tajfel makes these conclusions regarding the behavioural patterns of the group members for those cases when social interaction resembles group-interactions, with members of the in-group performing interactions with the members of the out-group more uniformly *and* perceiving them in more generalised terms, i.e. as members of some collective actor rather than individuals outside of groups (Tajfel 1978a, pp. 44–45).

In the context of integration, it is not only important for the members of the out-group to underline their willingness to adopt some in-group normative and functional regulations for interaction within an in-group. Most importantly, the in-group itself needs to demonstrate willingness to accommodate new members who make it clear that they have accepted external norms as their own. As willingness to accept the norms of an in-group by the out-group would influence the permeability of group boundaries and enhance inter-group interaction, positive evaluation by the in-group of the steps made by the out-group also influences the pace of integration (Billig and Tajfel 1973, pp. 27–52). In this way, individuals making decisions within interpersonal interaction based predominantly upon their personal preferences, and not on the group's cohesion, introduce a degree of arbitrariness into the interpretation of standardised rules and significant ends, and evaluate the effectiveness of means (Billig 1973, pp. 339–344). However, as Henri Tajfel argues, not only does social categorisation of the procedures influence individual perception of the social environment *per se*, social dispositions also allow individual decisions to be made on personal level within a group in order to influence the process of evaluation of the in-group by members of the out-group (Tajfel 1978b). These contacts not only increase the fragmentation of an in-group, but also contribute to the formation of individual networks *outside* of the in-group and indirectly influence attitudes of the out-group in respect to one's own in-group. In this situation, any convergence of socialisation patterns and/or interests results in the constitution of what I will refer to as a "procedural interest group".

The effect of the social interaction of individuals from both in- and out-groups who are negotiating their interests and expectations in a particular situation requires the definition of structural norms for interaction. One party must define a normative framework and another must provide for procedural confirmation by a simple acceptance of these rules, in order to clearly define norms of social interaction. Such decision-making on procedural issues of social interaction enables mostly individual choices to be made from the pool of the in-group options, while those from the out-group are most likely to be defined in negative terms (Taylor and Jaggi 1974, pp. 162–171). Certainly, the group would define the conditions and ultimate goals of integration, which would result in some attributions being made in more positive terms, i.e. labelled as socially desirable.

So in the process of integration, the salient affiliation with one group and pragmatic decision to acquire partial or situational membership in another group would require recognition of the normative aspect of membership attribution. Besides, as self-identification would not suffice for the objective acknowledgement of affiliation, the internalisation of valid norms and procedures would be required for individual interactions to be recognised as his own by the member of an out-group, and not as a

variation on his in-group's behaviour, as described by Mann and Taylor (Mann and Taylor 1974, pp. 3–13). This distinction made between acts guaranteeing greater and lesser acceptance admit no doubt concerning the procedures to be deployed in order to achieve greater acceptance of the out-group.

Only a limited number of membership criteria induce circumstances and produce social networks that last longer than actual interpersonal contact does. At the same time, some norms and procedures, e.g. those learnt in the course of primary and secondary socialisations, allow for the engagement in activities by subjective situational choice that might *not* lead to the emergence of lasting social bonds. In this case, individuals involved do not interact in order to change each other's perceptions of their in-group, but pursue immediate goals of interaction, leading to the dissociation of small group after these have been fulfilled. Finally, intensive and/or frequent contact between individuals from different groups increases the awareness of the normative and procedural settings outside of one's own group and allows for the accumulation of knowledge about and, hence, easier interaction between the individuals of different groups over lengthier periods of time. These are best exemplified in the discussion of the mechanisms, outlined in the SIT, relate to the macro-social processes.

Relating social integration to macro-social processes

While the issue of the social integration of political communities has been discussed broadly in scholarship, it is particularly important to study it in relation to the issues of democratic consolidation (see classical Linz and Stepan 1996). For the purposes of this paper it is useful to speak of state-communities as subjects of integration as these include both individuals possessing the institutionalised membership of a political community, in the form of citizenship, and other residents of the state, who do not. Further, by speaking of state-communities the paper will refer to all the residents of one state, both recognised and unrecognised, as the core of the political community. The latter will be referred to as "citizenry".

As in the context of social interaction, individuals frequently disregard memberships and assets of their counterparts that are not essential in the given context and rather focus on attributes that are subjectively perceived as important (Wilder 1986; Moscovici and Faucheux 1967; Moscovici, Lage and Naffrechoux 1969). Precisely for this reason, it is necessary to think of political communities as social communities, defined by a strong sense of identity, as this is usually based upon objectified criteria of membership, which are important in each of the given contexts. Additionally, procedural differences between social communities established as political entities provide for the specific character of subjective perception on membership. While lacking particular relational category within the framework of SIT, the individual sentiment can be named "belonging", as opposed to objectified membership as "citizenship". Communication within a framework of membership defined by inclusive criteria allows for stronger links between the members to emerge, as it implies the flexibility of interaction on different issues appealing to firm grounds of inclusion. In these circumstances, rational decision making would allow interpersonal contact and reciprocal recognition to be more easily dissociated from political objectives, economic status, and the ethno-

cultural stereotypes involved, allowing what will be further referred to as the “performative integration” of groups.

Nevertheless, processes of social integration cannot be regarded one-sidedly as one segment of society adapting to social and political institutions and internalising particular norms, whereas the other party involved is passive (Hogg 1987, pp. 89–116). Just as the in-group would need to define the criteria of membership acquisition, as well as to describe and implement the procedures of interest-accommodation within these criteria, the members of an out-group need to adapt to social-cognitive processes of social cohesiveness, co-operation, and influence, as well as demonstrating the capacity and willingness to conform with the rules of an in-group (Turner 1987, pp. 60–62).

At a critical point in the subjective evaluation of integration, different perceptions of the phenomena taking place between groups might result in a latent conflict within intergroup contact, due to different interpretations of normative action. But insofar as state communities are effectively kept together through structural links and procedural activities of reciprocal recognition, any type of intergroup and interpersonal interaction can be regarded as conflictual. But, unless integration within a state community is an action of members of a group, influencing the status acknowledgement between the groups, integration requiring one group to show more intensive efforts to accept the procedural habits of an in-group, and generally referred to as “assimilation”, cannot be seen as satisfactory for long-term acceptance of different groups in one polity, as it can easily result in minorities’ backlash (see Shafir 1995, pp. 25–26).

Group membership generally relies upon performative *individual* participation by accepting criteria of conduct and normative frameworks for interaction, recognising the role of collective action and following common rules. As argued, the quality and quantity of memberships held by an individual influence the intensity of interactions between individuals of various groups and should be regarded as providing a firm frame for interpersonal communication. Effectively, the individual perception of group membership as being connected to positive assets results in collective pressure to recognise a particular situation as endangering the group’s position within a given social setting and as inhibiting social integration (see esp. Olzak 1989, pp. 355–374). Those individuals violating generally accepted norms can be regarded as challenging in-group stability and causing structural or functional disadvantages for the group as a whole, and, as a consequence, can be deprived of their membership of this group, or can be marginalised (Hechter 1987, pp. 415–426). It is equally possible that a transformation of in-group norms can be caused by a growing number of members from other groups participating in the activity that cannot be sanctioned explicitly. On the one hand, any alteration in the content of the values of the core group would impede the implementation of the strategies previously learnt, thereby changing the institutional and normative settings of the core group. On the other hand, when facing the status change and development of institutional norms, any in-group is unlikely to share its privileges with another group, unless it would result in a long-term amelioration of its position.

These factors would not only limit the speed of the access to membership, but might restrict the rights enjoyed by the new members in order to preserve the decisive role previously played by the core group. In this case, the in-group might either alter the criteria of membership for new applicants or stop the flow of applications altogether, as this would facilitate the assimilation of those already included in community. As regards the members of the out-group, who are prepared to integrate, their high number might lead to assimilation becoming less attractive and the advantages of not assimilating becoming more obvious. This phenomenon can be referred to as a “tipping effect of assimilation”, which is one of the most critical impediments to massive integration processes (Laitin 2005, p. 46).

The process of the constitution of small groups and subsequent social integration considered within a broad social context can provide a baseline for analyses of the integration process in political settings. Social networks play an important role for social cohesion, as relations between the in- and out-groups cause the standardisation of social interaction patterns and produce domains of interaction for the members of in- and out-groups only. Keeping in mind that group dynamics provide interpersonal incentives and measures of compulsion, social groups do enjoy larger options of rapprochement within one political community due to the number of structural prerequisites available therein (Wilder 1986). On the micro-social level, e.g. in exchanges about personal necessities, members of different in-groups are more likely to have intensive contact, whereas on the macro-social scale contact might be tenuous as it would be harder to achieve consensus on aggregate issues such as values or life-goals. In a multicultural community, where varying patterns of socialisation dominate distinctions between social, cultural, and linguistic identities, in-group identities are usually reformulated as ethnic identities as such (Horowitz 1985, esp. Chapters 4 and 5). However, overidentification with one’s own in-group, in this case ethnic, neither necessarily entails an increase in tension between the groups, nor involves more tensions between the individuals.

Doubtless, individuals experience difficulties when effectively reformulating their incentives as rhetoric of consensus while interacting with members of different value and socialisation groups, with intercultural contacts being especially difficult to agree upon. But, as a rule, ethnic groups oriented towards maintaining their in-group identity by exclusive means negotiate their status in the light of the perceived threat to group integrity represented in their eyes by the institutionalising framework for group action (Brass 1991, p. 19).

As had been demonstrated in this part of the article, several statements made by SIT are also central for other theories, touching upon the issues of social interaction and intergroup relations. These approaches, however different, agree that there are institutional, procedural, and performative means to achieve effective integration of social and, in particular, state-communities. Even in those cases, when the institutional frame and its functional applicability to integration process are not valid, there are various mechanisms of interpersonal interaction to be employed, which differ on each level of aggregate action between individuals, groups, and societal institutions. In the following part of the paper, it will be argued that social networks are of primary importance for analysing the integration as a process of increasing the functional

relevance of society. It will become more evident that social integration can only be effectively addressed from a bottom-up perspective. This would allow the elaboration of the issues of the integration of societal communities as a process comprising both individual and collective interaction.

Social integration in the context of democratisation

The conceptual definition of “social integration” found in the literature addresses a broad range of topics. Instead of being addressed as an analytical tool, applied to specific analyses of group studies, it is, however, frequently deployed as a normative category, legitimising particular form of social and cultural cohesion exercised by a dominant group. When applied with due respect to SIT premises within the political framework of societal studies, “social integration” has to be understood as one of the most effective heuristic tools for investigation of democratic consolidation between social groups. Only in this case, it can possibly satisfy the classical definition of democracy, which is “*a political system in which people exercise power to the extent that they are able to change their governors, but not to the extent of governing themselves*” (Sartori 1987, p. 66). This section of the paper will address the implications of applying the term defined in the theoretical framework of the preceding sections when discussing social processes in post-authoritarian societies.

The definition of democracy provided above not only emphasises the cornerstones of democratic rule in the Schumpeterian sense as governance of the people by delegation of their powers to executive institutions (classically, outlined in Schumpeter 1952). Sartori’s definition of democracy seems to embrace both the institutions and procedures available for citizens to influence the general direction of political development and, therefore, to exercise control over the executive and legislative state-powers. Amending these with guarantees of civil liberties in the form of group and individual rights would allow us to speak of a general prototype of “democracy”, applicable within various historical and cultural contexts, including those regimes allowing for a high degree of individual freedoms, but with few possibilities for the populace to control the activities of governing bodies. However, as is widely acknowledged, the evaluation of civil liberties relies largely on a subjective view of the political structures in a given state. For this reason, I will focus on the development of institutionalised membership in order to underline its limited liability for and influence on social integration.

The construction of institutionalised membership takes place, at first, in order to define the group of those eligible to directly influence the polity’s development by means of their involvement in the decision making process, as well as of those others who would be granted certain individual and group rights, but whose participation in policy making would remain limited. When concerning the developments in the post-Soviet Baltic States, the regaining of independence in the early 1990s required the establishment of institutions providing opportunities both for political participation and for residents’ influence on political decision-making. The institution of citizenship is central for competitive interaction in the political sphere, for the control and influence of political decisions. Especially in post-authoritarian states, the installation of criteria for citizenship is important in order to ensure the transformation of political decision-

making from the centralist mode with a limited capacity for individuals to influence the decisions of an authoritarian regime, to a more pluralist one, when individual opinions are transmitted into the sphere of political decision-making, as a form of social control over state's political developments. Therefore, citizens in democratic states are expected to participate in political processes in order to legitimise executive power and political and civil liberties for the common benefit, as well as in order to provide feedback on political processes and to express support for certain decisions.

In these circumstances, institutional transformation would allow for a higher degree of structural integration, as a result of more intensive individual participation in political decisions, such as a higher turnout at the election polls. Similarly, it would prove to be a functional equivalent of attitudinal change in society, as a successful institutional transformation would allow more freedom to make decisions on the basis of individual preferences and expectations, rather than according to the narrow criteria of affirmative action in authoritarian regimes. For this reason it appears that the definition of democratic consolidation provided by Juan J. Linz and Alfred Stepan, which includes constitutional, behavioural, and attitudinal dimensions, could allow us to verify institutional change and the procedural character of citizens' interactions, as well as their expectations of these institutions (Linz and Stepan 1996). This adds a whole new dimension to the evaluation of the political transition towards democracy as it permits the analysis of changes to the interpersonal frame of communicative interaction in various political processes (Shils 1957, pp. 130–145).

This process of the transformation of political institutions and change of their function to a democratic political regime can be termed “democratisation” if it opens avenues for the functional integration of various social actors, based on their personal decision and not on institutionalised procedures. Obviously, only those political regimes, which can be held accountable for policy choices by any subject affected by the decisions made, can be considered democratic. This fact demonstrates that the definition of the criteria of political membership in new states is an issue of critical importance at all times, not only during the period of transition.

Arguably, the so-called “third wave democratisation” involved the loosening of social control mechanisms, necessitating new methods of social integration based not on centrally imposed structures but also on the functional decisions to be made in each particular situation (Huntington 1991, pp. 3–13). The fact is that a democratic polity, as opposed to an authoritarian one, is based on the proactive participation of its members in the political process and it necessitates equal access to political membership and, hence, freedom of information and expression for all members of society, in order to bring a wide range of demands and opinions to bear in the formation of state policies. Nevertheless, it occurs that even in cases when clear criteria for membership are established and members of the out-group are prepared to accept the norms and values of an in-group as theirs and their actions are based upon these, the state community does not enhance intergroup interaction at once. One of the important issues outlined in the reference to the theory of social groups formulated by Henri Tajfel, could give at least a starting point for the analysis of the political implications of social attitudes not formulated in explicit political terms.

As it can be observed in the process of nation-building in the Baltic States, the nationalist revival of post-authoritarian societies allowed the framing of the political community terms, baring much resemblance to ethnic ascendance, enabling ethnic majority members to occupy central positions in the newly established state apparatus and to implement the policies most conducive to the advancement of their interests. This resulted from what Rogers Brubaker identifies as an inclination of political and cultural elites to understand a state as “*destined to be a nation-state [...] and the concomitant disposition to remedy this perceived defect, to make the state what it is properly and legitimately destined to be*” (Brubaker 1996, p. 63). Especially in those cases where the citizenry of the new states have been established, the rhetoric and criteria employed to identify the group of legitimate members of polity is highly sensitive to ethnic and religious issues, resulting in the imposition of only pro-forma democratic, however exclusive, criteria for membership.

Of course, it is possible to assume that those who do not possess citizenship are likely to obtain it, following the criteria specified by those defining the limits of the political community. However, linguistic and other requirements are both necessary and legitimate criteria for institutional integration, it can be argued that accession conditions are set by those already included in the political community and are, therefore, discriminatory to those who are outside of it. In those cases when a political community is defined as constituted by a specific cultural and/or linguistic community, or is constructed from a specific interpretation of societal legacies, the potential for conflict around issues of political membership is a good deal greater (Gurr 1994, pp. 124–131). In this situation, some social groups have acquired more political influence during their transformation and acquired a more advantageous position for the exercise of influence in the political sphere. It is most likely that the differences of status would be reinterpreted as perceived and not actual by the groups involved, with particular interpretations of conflict on both sides, either challenging the outcome of democratisation immediately, or not referring to it in individual interaction (Leggon 1979, pp. 1–15).

In any case, the perception of group representation as democratic by population would be a valid quantitative index of consolidation, but it would merely reflect a degree of institutional permissibility and attractiveness. In contrast, more reliable information could be retrieved from the popular acceptance of democratic constitutional achievements such as, for example, institutions, as well as procedures of political decision-making. This not only testifies to public opinion’s settlement on polycentric decision-making in politics and the general public’s acceptance in the long term, even in the case of short- or middle-term disadvantages for single individuals (Huntington 1996, pp. 3–13). In this case then, we might as well assume that a society, where individuals do not seek to promote their interests outside of the political frame, a society that is disposed to acknowledge difference and negotiate the most appropriate solution possible, can be regarded as consolidated at least in so far as there is distinct consensus on the nature of social procedures. As during the period of transition from authoritarian to democratic rule, structural and functional preconditions for consolidation are more important and are classically summarized by Linz and Stepan as civil, political and economic societies, rule of law and state bureaucracy. These

five mutually reinforcing conditions, when present in a functioning state, allow consolidation of political regime within a “*complex system of institutions, rules, and patterned incentives and disincentives*” (Linz and Stepan 1996, p. 15).

While generally, restricting the right to citizenship does not in itself impede the pace and conditions of social integration, as is argued from the perspective of SIT, other factors resulting from inscription of an additional identity categories upon actors undertaking social interaction appear to be of much greater importance for political communities. In order to assess the lines of possible lines of conflict, resulting from imposing restrictive political identity categories, the second part of the paper will address the primary effects of uneven entitlements to social and political resources on the effectiveness of social integration processes.

2. Relevance of social integration for discussion of the Baltic Societies

The demise of the Soviet Union has brought the Baltic societies into the focus of analyses of social processes. Among other issues, the restoration of statehood has reiterated nationhood as a *locus communis* for some residents in the region, however leaving a significant part of non-titular residents without automatic citizenship, mainly those who have arrived here during the years of Soviet inclusion from other parts of the SU. Importantly, the lack of understanding what would constitute the major tenets of social integration allowed the policies to be aired only by the late 1990s, while each country had particular difficulties to find politically acceptable and socially bearable paradigms for its policies in the area. A number of comparative studies on the region suggest that already the fact that unilateral elaboration of the necessary policies involved mainly the titular nations in the countries reducing the credibility of genuine intergroup dialogue in this process. From the point of view of SIT, while inclusion is seen as endemic to all social processes, only the clear favouritism for exclusionist decision-making would indicate a strategy, detrimental for social interaction and social integration. Considering the situation in the post-Soviet Baltic States from this perspective would allow us to see whether the current situation – irrespective of whether social integration is seen as political framework, social cohesion, or as a form of intergroup interaction – has potential for positive intergroup dialogue, or finds groups expected to interact in the stale-mate, while some social groups are excluded from participation in drafting policy documents.

While the members of the local minority populations, particularly those excluded from the “zero-option” citizenship, regard the institutional transition as privileging some while disadvantaging others, international security organisations (EU, NATO, and CoE) have consistently regarded the outcome of transition in the Baltic States as democratic. Although the view of international community regards the structural aspects of transition, such as availability of democratic institutions, which function to secure regular elections and the turn-over of political entrepreneurs, the current democratic theory also suggests that the “framing of citizenship” had been legitimate. While problematic initially, all the Baltic States had effectuated legislation and, later, programmes to facilitate social integration not in order to exclude more systematically

ethnic, social, or any other groups from political participation, but decisively, spelt out the criteria for inclusion, in fact a positive step for institutional, as well as procedural integration of societies. Nevertheless, the actual course of transition and its ultimate outcome was largely determined by the aspirations of those, who either were structurally advantaged, i.e., those who were *de jure* granted the exclusive right to influence the countries' political transition as in Latvia and Estonia, or those who had more functional advantages that permitted them to take active part in the process, such as having better access to services enhancing their linguistic identity as in Lithuania (Gelazis 2003, pp. 46–74). For the aforementioned reasons, some residents were able to define the goals of transformation, and the members of those groups, which were unable to compete in the new political situation with the newly emerging ruling elites or which were not granted the right of citizenship altogether, had to seek ways to accommodate their interests in the new situation and thus integrate into society (Smith et al. 1998, pp. 93–118). As it has been broadly discussed in scholarship, especially the latter groups, which consisted mainly of non-titular minorities, needed to come to terms with their new status, as they became residents with a minority status.

Regarding public networks of social integration, there is a range of decisions and particular actions to be undertaken in order facilitate the democratic transition on the part of the ethnic majorities in Estonia, Latvia, and Lithuania. These decisions and actions were founded upon the notion of the self-determination of nations and sought the restoration of pre-Soviet political communities. At the same time, the members of non-titular nationalities had a more complex experience with regard to their new status within the emerging polity. They were encouraged to adjust their political, social, and cultural attitudes to fit in with the political processes dominated by the titular majorities, and hence had to adapt to the policies of the state. For this reason, the strategies of integration should be regarded for the greater part as unidirectional activities of ethnic minority groups to advance their marginal position in the new situation. Symbolically, the majority in-groups had structural means to define political climate of each Baltic State and the outcome it was necessary to strive for, at the same time, however, providing for the stable core of symbolic attributes to acquire (such as language knowledge, acquaintance with civic principles of the state, and the like) in exchange for stable set of incentives to accommodate with the majority demands (such as citizenship).

The duality of internal cultural issues, the division into “us” and “them” regarding the origin and experience *qua* nation was intensified by the Citizenship Laws, which restructured the political landscape in the given countries in favour of divisions between Official Language/ Minority Language, National Culture/ Immigrants' Culture, Citizen/ Non-Citizen in a variety of constellations. Thus, a lack of linguistic, cultural, and political confidence restricted access to political, economic, and cultural institutions for the numerous members of ethnic minorities, creating new minority identities in the emerging societies. The establishment of different communities can be best understood as a by-product of the division between ethnic majorities and minorities, accompanied by the citizenship legislation, laws on cultural determination and official languages, which drew various structural and attitudinal lines between the different communities within the three Baltic States.

One of the decisive steps of the newly elected post-Soviet governments in the Baltic States was to create the citizenry of the newly established states. This means that the structural frames for the societies of the states were established fairly quickly, not only defining quite clearly who would be considered as a member of a political community and, hence, a societal community should be considered when taking political decisions. It is not surprising, therefore, that not only the political, but also the intellectual elites of the Baltic States preferred, after the collapse of centralist socialist rule, to address the process of nation-building as a process of national rebirth, playing with the ambivalence of concepts of nation. The ambivalence in the use of the term allowed a range of meanings; the term was used synonymously with “state-” or “political community” and “ethnic group” alike. Regardless of the implications that could be drawn from this fact for Nationalism studies, the nation-centred rhetoric in the newly independent states has far reaching impact on discussions concerning social integration.

Social integration in the post-Soviet Baltic States

By defining the subjects of political regime, governments of the post-Soviet Baltic States not only defined citizenry as implying direct involvement in public policy making; much more importantly, the subjects of integration were defined as individuals who did not belong to a political community. The explicit definition of membership in the state community had prescribed the integration of those not included in the socio-political community through fulfilling certain requirements in order to be recognised as a part of society. When institutionalising membership in the Baltic States, it was supposed that the criteria for granting political membership had to be dissociated from social, cultural, and linguistic attributes of belonging.

In the other cases, the individual acceptance of social institutions in place can be assessed through investigation of the direct correlation between personal interest and the institutional objectives of the transition undertaken, which would allow us to address the degree to which individuals internalise the shift in social values. Equally, this indicator would allow the evaluation of attitudinal change as regards the political framework as such, but by elaborating upon the structural premises of individual goal-attainment. Besides, it would make possible the acknowledgement of institutional change as regards those structures that are in place, meaning that individual willingness to accept them would reflect upon the form of institutional change. In this case, the degree of interpersonal trust would be seen as an indicator of the trust among social groups, and towards the political institutions and norms they represent.

Overall, in the case of a more integrated society, the differences in the self-perceptions and self-categorisations of individuals from different social, in this case, ethno-linguistic, groups should be minimal. To assess this, the data from the New Baltic Barometer will be deployed. The NBB addresses several key issues of political performance by measuring support of the Baltic residence for political, economic, and social change in the region. The following evaluation is based on the results collected in 2004, round six of the survey, where Baltic residents were asked about their perceptions of governmental performance, institutional responsiveness, and their

impact on the economic and social well-being of the respondent (see Rose 2005b). The results presented emphasise the ambiguity of the heuristic models applicable to the study of social integration process. On the one hand, the estimation of procedural integration processes will allow the statement on whether members of titular/non-titular groups are aware of their membership in this particular group, as seen from the results of self-ascription. Secondly, the focus on perceptions of in-group members about the individuals from an out-group, the rigidity of group borders can be distinguished as analyses of procedural integration. And finally, with the individuals' estimation of an external evaluation of their position proper, the propensity for intergroup conflict can be estimated within the structural framework of integration.

As a starting point it would be most useful to analyse *procedural integration* between communities, as this would allow an insight into the self-perception and degree of group convergence in the social sphere. In order to assess the general base for a shared commonality, the perception of the individual's position in society provides the best indicator of objective connectedness to society, as well as of an individual's position in the social hierarchy, disregarding any group membership.

The NBB VI provides an aggregate mean of the respondents' self-categorisation, which draws our attention to the fact that the ethnic minority members value their individual position in society less highly than the majority members do, when asked to measure it on the scale of seven points (Rose 2005a, pp. 41–42). Although, in all three states, the differences between the self-positioning of minority and majority members are smaller than the standard deviation in each of the groups, the mean of self-ascribed status in Latvia is lower than in the two other Baltic States. Whereas in both Estonia and Lithuania, the mean of self-ascribed status is located at 3.8 and 3.7 for natives and Russian speakers alike, Latvia's communities of Latvian and Russian-speakers show the quotient of 3.6 and 3.4 respectively, testifying to the general difficulty of procedural integration in this Baltic State for both communities. On the other hand, differences between the ethnic groups in Lithuania and Estonia, measured through standard deviation from the mean in each case, show a greater difference in the self-perception of the status of minorities (1.2 and 1.3 respectively), than majorities (in both countries 1.1). This illustrates that in the responses of Latvia's minorities (with a standard deviation of only 1.0), the role played by objectified disadvantages is great, but it is their subjective perception of their unfavourable positioning within society that is reflected in this kind of self-categorisation.

With regard to *performative integration* in society there are a number of possible variables to be considered. As performance and involvement take place within normative and structural networks, differences between ethnic groups as concerns identification with the state as a safe-guard of individual interests, and the individual estimation of accessibility to institutions through interpersonal networks could provide such information. Therefore, a degree of interpersonal trust between the members of society would be indicative of the degree of social integration, regardless of membership in particular group, reducing the group stereotypes.

The aggregated variable "degree of interpersonal trust" (Rose 2005a, p. 27) aggregates sufficient input variables in order to provide a preliminary picture of interpersonal bonds and their strength, as regards out-group stereotypes. It takes into

consideration responses of individual trust felt towards the populace of the country, people one knows, as well as generally neutral or distrustful attitudes towards others. As this variable describes the density of the in-group networks rather than the weakness of connectedness to the out-group, a high level of trust would cause a broader radius of interpersonal contact, which subsequently would allow for more intensive interaction and, as a result, integration in a state-community. So, though the greater part of respondents in the Baltic States trust most people in their country and most of those they know, with only 40%, Latvia's Latvian and Estonia's Russian-speaking population making up the smallest numbers. Interestingly, Russian-speaking communities in Lithuania and Latvia show a more general sentiment of trust than the titular nationals of these republics (54/51 and 49/40, respectively), with Russians in Estonia lagging just one percent point behind the titulars of this Baltic State (40/41). On the other side of the attitudinal spectrum, we see that a similar proportion of people has a neutral attitude towards everyone, or distrusts most people in the country and those they know, despite their ethnic affiliation. The numbers differ only slightly – from 18 percent (both Lithuania's titulars and Latvia's Russians) to 19 (Lithuania's Russians and Latvia's and Estonia's titulars) and 21 percent (Estonia's Russians) – dismissing the fact of different perceptions of interaction patterns and the macro-social orientation of various ethnic groups in the Baltic societies.

Finally, by looking at the variables describing the *structural integration* of the Baltic societies, the propensity for intergroup conflict can be estimated within the set of institutions. As pointed out above, while membership matters little for individual preferences to foster contacts with the members of other groups in society, contacts within formalised context, represented here by the institutions of a state might give a decisive indication of institutional parity, as perceived by members of different groups. While taking part in the institutional activity might be optional, trust in these is essential for developing a sentiment of being an integral part of society. I will, therefore, consider the responses aggregated into the index of institutional trust. Individual trust in courts, parties, military, parliament, police, president, trade unions, and churches is gauged in this index (Rose 2005a, p. 27).

The results of this aggregated index point to a large discrepancy between the perceptions of different ethnic groups as regards trust in the aforementioned institutions: across all three states the neutral relation towards the institutions can be observed, providing for nearly one third of the explained variance in the middle of the scale, with the exception of Lithuania's and Latvia's Russian-speaking populations (32 and 31% neutral trust, respectively). In all three states, we observe a decisive difference between the level of distrust of titular and non-titular nationals, with smallest difference between Lithuania's groups (8%). Although Estonia's minorities do not mistrust state institutions significantly more than those of Lithuania do (38 and 36%), the level of minorities' trust is significantly lower in the northern Baltic State (24 vs. 32%), whilst the titular nationals of Estonia do trust their state institutions much more than Lithuania's titulars do (41 vs. 32%). Nevertheless, only 22% of Latvia's non-titulars trust state institutions, with 47% not doing so, showing a trend similar to that of the titulars of the state, but certainly a less dispersed answer pattern (34 and 30%). These results make clear that while performative and procedural aspects of integration are

easier to access, they are apparently also are the ones, where similarities are easier to communicate than at the structural level. Hence, the degree of institutional trust ranges more across the region.

Keeping in mind the fact that structural integration also indicates at a more salient type of social cohesion, and is less dependent on a degree of individual attitudes but necessitates acquisition of particular institutionalised identity, such as citizenship, would exemplify the greater divergence of opinions on this level. It appears that the more inclusive legislative steps undertaken by the Lithuanian government allowed for more consolidated relationship between minority and majority communities to the state institutions and result in comparable levels of trust as a structural integrator of society. At the same time, different criteria for the institutional inclusion of minority and majority groups in Estonia resulted in a more difficult path of minorities' relation to the institutional framework of the respective societies. This resulted in consolidating titular and non-titular nationals on different social issues, although they, nevertheless, had to conform to the institutional and performative provisions made by the state. In the case of Latvia, the situation appears similar, with the exception of a grave polarisation of membership related to the fact that minorities and majorities are mistrustful of the changes made, and Russian-speaking communities are more radically alienated from political institutions in place.

The answers of the respondents reveal a particular pattern of self-perception and complex procedural and performative integration mechanisms, described here as a sentiment of belonging felt by the individual with regard to a normative community. As individual interests frame procedural patterns of intergroup relations within one normative community, the selected indicators of survey results suggest that individual actors are involved in performative processes, which, in turn, provide for cross-cultural patterns of behaviour. The background of SIT thus suggests that intergroup relationships should be framed within a threefold nexus. Firstly, it is clear that while members of titular/non-titular groups are aware of their distinct group membership(s), these are not seen as exclusive and allow more flexible choices during the self-categorisation, resulting in ascription of less conflictual identities, depending on the context. Secondly, the perceptions of in-group membership inflict greater constraint on the association with out-groups. However, while the rigidness of group-borders is clearly visible, it does not function as exclusive criteria for situational interaction and rather determines the limits of "functional pragmatism" in the given situations. Finally, the reference to institutionalised membership distinguishes the relations of individuals to all other positions in the structural framework, exercising considerable pressure for social interaction, and in the long term, social integration processes. The direct relevance of these dimensions for the effectiveness of social integration in the Baltic societies can be made clear with the reference to interpersonal and intergroup contact, which would be easier to coordinate whilst unconstrained by formal criteria and are based upon bi-lateral decisions. At the same time, unilateral regulations about the structural prerequisites for interaction and the envisaged outcomes of such sensitive policy decisions as social integration are so much more detrimental for an effective settlement, if these are based on negative estimation of opponent's activities.

The discussion above has suggested that, with the help of aggregate indexes, the elaboration of social integration beyond the institutional corroboration of the parties involved would be possible, and could address common attitudes of members of different groups – ethnic, linguistic, and cultural communities, for that matter – towards the issues that represent the centrepiece of a common sentiment of belonging to the same community, in the case study, to the same state-community. When proceeding from the theoretical background of intergroup relations outlined above it is to be expected that an individual rationalisation of the criteria of association and membership would move individuals to institutionalise their membership in the framework available most likely in the situation of an unconstrained choice. At the same time, the choice of individual to adapt any institutionalised forms of group membership is less likely under the conditions of negative expectations from the out-group, or pressure resulting from it. Overall, with the decreasing number of unilateral prescriptions on the terms of interaction, an increasing number of individuals is expected to seek contact with members of out-groups. In turn, safeguarding the freedom of choice to participate in both in- and out-groups is a central requirement for securing self-balancing relations within the interpersonal network, which is conducive to emerging of intergroup trust over time.

3. Conclusion

The present paper has discussed some of the aspects of social integration in the Baltic societies, listing arguments in favour of interpreting the process of social integration as an individual, rather than a group accomplishment. Generally, it is acknowledged that the rationalisation of individual participation contributes to emergence of interpersonal bonds, which are later institutionalised in form of membership, but these processes are rarely brought together with the integration of society. At a time when the presumed preliminary outcome is more frequently discussed in scholarship and therefore objectified as a step towards the accommodation of the particular interests of certain groups or the assimilation of one group into the other, a focus on integration as a process of individual decision-making allows the discussion of various aspects, which together constitute the process of social integration.

As it is stated in the first part of the paper, the integration process can be considered in three different ways. Firstly, the limits of discussing *institutional integration* were underlined, while arguing that this part of the process only allows us to address the failures or successful installation of membership criteria, as well as the actions necessary for easier access to the in-group for the new members. Following this, some factors such as the individual evaluation of membership in a particular group, the indiscriminate application of membership and the availability of resources for new members were discussed. As had been argued, these enable the differentiation between the procedures employed by individuals and were discussed as facilitators of procedural integration process. Also, the emphasis was made that individual action influences the change of the in-group norms and relations with the out-group decisively. Finally, it had been emphasised that the third type of social integration might bring best

results for effective outcome, based upon parity of groups involved. The performative action of individuals involved in structural and functional processes is particularly effective when neither concerns of group-membership, nor culturalist distinctions of values, inherent to interaction, nor the group-status are essentialised and seen as important in the interaction. Arguing that the difficulty of sustaining equality across the culturally diverse social community would condition the outcome of institutional and procedural integration, this paper had put forward the argument that ethnic differences are often reformulated as differences in the distribution of resources, and are, therefore, most likely to result in structural differentiation, rather than performative integration of societies undergoing change.

As has been extensively discussed in the literature on post-socialist transition, the consolidating power of an in-group has a paramount effect on the outcome of social integration as such, and is similar to that point underlined above with regard to the third wave democratisation processes – the transformation, dominated by one in-group, not only limits the access to institutionalised membership, but also creates additional insecurities within the in-group impeding the alterations in the status quo established. This also marginalises the out-groups that are seeking alternatives to institutionalised integration and, therefore, have to embark upon different mechanisms for the accommodation their interests in the new situation by means of rational activity or pragmatic interaction on the individual level.

This seems to have considerable correspondence with the situation on the ground in the Baltic States. As have been indicated on the basis of the data from the NBB VI, the collective integration might appear to be incomplete in contemporary Baltic societies, if one judges from the lack of convergence of public opinions. However, as long as the most visible manifestations of discontent and group stereotypes tend to dominate evaluations, the reference to group perceptions should be made cautiously. Notably, the question of identity remains within the focus of discussions on integrating Baltic societies and elaborating strategies of improving interethnic relations, with sound voices claiming that today there are more similarities than there are differences.

Indeed, in those cases when one focuses on the individual preferences, it is difficult to speak about group-centred debates on assimilation or segregation. The individual situational strategy of action and adaptation to actual procedures and normative rules usually demonstrate limited alterations despite belonging to different ethnic, linguistic, and cultural groups. Altogether, from the point of view of social identity theory outlined in the beginning of the paper, the effectiveness of social integration in the Baltic societies is highly dependant on reduction of institutional constraints, dominating structural aspects of interactions between the in- and out-groups. Currently, however, the local policy documents outlining the strategies and expected outcomes of social integration allow too little space for manoeuvre in the short-term. The medium-term results are, hence, still more dependent on the forms of political and economic mobility, as well as on social perspectives of minority actors involved. In the long-run, the preparedness of both, minorities, as well as majorities, to engage in the bi-communal dialogue on the expected outcomes, will facilitate positive interpersonal relations, rather than solidify intergroup stereotypes.

References

- Berger, Peter L. (1966) "Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge." *European Journal of Sociology*, 7: 105–115.
- Berger, Peter L. and Thomas Luckmann (1967) *The Social Construction of Reality*. London: Allen Lane.
- Billig, Michael (1973) "Normative Communication in a Minimal Intergroup Situation." *European Journal of Social Psychology*, 3: 339–344.
- Billig, Michael and Henri Tajfel (1973) "Social Categorization and Similarity in Intergroup Behaviour." *European Journal of Social Psychology*, 3: 27–52.
- Brass, Paul R. (1991) *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. London: Sage Publications.
- Brubaker, Rogers (1996) *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, James S. (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital." *American Journal of Sociology*, 94: S95–S120.
- Gelazis, Nida M. (2003) "The Effects of Conditionality on Citizenship Policies and the Protection of National Minorities in the Baltic States." In: V. Pettai and J. Zielonka, eds. *The Road to the European Union*. Vol. 2: *Estonia, Latvia and Lithuania*. Manchester: Manchester University Press. Pp. 46–74.
- Gurr, Ted Robert (1994) *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflict*. Washington, D.C.: United States Institute of Peace.
- Hechter, Michael (1987) "Nationalism as Group Solidarity." *Ethnic and Racial Studies*, 10: 415–426.
- Hogg, Michael (1987) "Social Identity and Group Cohesiveness." In: J. C. Turner, ed. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorisation Theory*. Oxford: Basil Blackwell Inc. Pp. 89–116.
- Hollywood, Amy (2002) "Performativity, Citationality, Ritualization." *History of Religions*, 42: 93–115.
- Homans, George C. (1950) *The Human Group*. New York.
- Homans, George C. (1961) *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Horowitz, Donald L. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley; London: University of California Press.
- Huntington, Samuel P. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Huntington, Samuel P. (1996) "Democracy for the Long Haul." *Journal of Democracy*, 7: 3–13.
- Laitin, David (2005) "Culture Shift in a Postcommunist State." In: Z. Barany and R. G. Moser, eds. *Ethnic Politics after Communism*. London: Cornell University Press. Pp. 46–77.
- Leggon, Cheryl B. (1979) "Theoretical Perspectives on Race and Ethnic Relations: A Socio-Historical Approach." Pp. 1-15, vol. 1, edited by C. B. M. a. C. Leggon. Greenwich, Connecticut: JAI Press Inc.
- Linz, Juan J. and Alfred Stepan (1996) "Toward Consolidated Democracies." *Journal of Democracy*, 7: 14–33.

- Mann, J. Fraser and Dalmas A. Taylor (1974) "Attribution of Causality: Role of Ethnicity and Social Class." *Journal of Social Psychology*, 94: 3–13.
- Moscovici, Serge and Claude Faucheux (1967) "Le style de comportement d'une minorité et son influence sur les réponses d'une majorité." *Bulletin du Centre d'Etudes et Recherches Psychologiques*, 15: 337–360.
- Moscovici, Serge, Elisabeth Lage and Martine Naffrechoux (1969) "Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task." *Sociometry*, 32: 365–380.
- Oliver, Pamela (1980) "Rewards and Punishments as Selective Incentives for Collective Action: Theoretical Investigations." *American Journal of Sociology*, 85: 1356–1375.
- Olzak, Susan (1989) "Contemporary Ethnic Mobilization." *Annual Review of Sociology*, 9: 355–374.
- Parsons, Talcott, Robert F. Bales and Edward A. Shils (1953) *Working Papers in the Theory of Action*. Glencoe.
- Rose, Richard (2005a) *New Baltic Barometer VI: A Post-Enlargement Survey*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy.
- Rose, Richard (2005b) *Insiders and Outsiders: New Europe Barometer 2004*. Aberdeen: Centre for the Study of Public Policy.
- Sartori, Giovanni (1987) *Theory of Democracy Revisited*. London.
- Schumpeter, Joseph (1952) *Capitalism, Socialism and Democracy*. London.
- Shafir, Gershon (1995) *Immigrants and Nationalists: Ethnic Conflict and Accommodation in Catalonia, the Basque Country, Latvia, and Estonia*. Albany: State University of New York Press.
- Shils, Edward (1957) "Primordial, Personal, Sacred, and Civil Ties." *British Journal of Sociology*, 8: 130–145.
- Smith, Graham, Vivien Law, Andrew Wilson, Annette Bohr and Edward Allworth (1998) *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stryker, Robin (1994) "Rules, Resources, and Legitimacy Processes: Some Implications for Social Conflict, Order, and Change." *American Journal of Sociology*, 99: 847–910.
- Tajfel, Henri (1978a) "Interindividual Behaviour and Intergroup Behaviour." In: H. Tajfel, ed. *Differentiation between Social Groups. Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. London: Academic Press. Pp. 27–60.
- Tajfel, Henri (1978b) "The Structure of Our Views about Society." In: H. Tajfel and C. Fraser, eds. *Introducing Social Psychology*. Harmondsworth. Pp. 302–321.
- Tajfel, Henri (1981) *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tajfel, Henri and John C. Turner (1979) "An Integrative Theory of Intergroup Conflict." In: W.G. Austin and S. Worchel, eds. *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks. Pp. 33–47.
- Tajfel, Henri and John C. Turner (1986) "The Social Identity Theory of Intergroup Behavior." In: S. Worchel and W.G. Austin, eds. *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers. Pp. 7–24.
- Taylor, Dalmas A. and Vaishna Jaggi (1974) "Ethnocentrism and Causal Attribution in a South Indian Context." *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5: 162–171.
- Turner, John C. (1987) "A Self-Categorisation Theory." In: J.C. Turner, ed. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorisation Theory*. Oxford. Pp. 42–67.

Wilder, David A. (1986) "Social Categorization: Implications for Creation and Reduction of Intergroup Bias." In: L. Berkowitz, ed. *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 19. New York: Academic Press.

Wrong, Dennis (1961) "The Oversocialised Conception of Man in Modern Sociology." *American Sociological Review*, 26: 183–193.

Received December 19, 2007.

Резюме

Тимофей Агарин

Категории членства: применение теории социальной идентичности в анализе процессов социальной интеграции балтийских обществ

Недовольство политическими переменами, высокий уровень коррупции в экономическом секторе и проблемы, связанные с европейской интеграцией, в Эстонии, Латвии и Литве часто объясняются присутствием здесь русскоязычных общин. Однако анализ отношения к экономической трансформации и общего восприятия политической системы показывает, что мнения представителей этнических меньшинств весьма сходны с точкой зрения этнического большинства на эти вопросы.

Автор статьи рассматривает некоторые аспекты демократизации, опираясь на выводы *теории социальной идентичности*. В статье утверждается, что как интеграция общественных групп, так и интеграция всего общества во многом зависит от принципов, регулирующих межгрупповые отношения. Согласно теории социальной идентичности, ожидания доминирующей группы от межгрупповых отношений влияют на развитие диалога, аккомодацию, ориентацию поведения этнических меньшинств на ассимиляцию или сегрегацию, обуславливая развитие отношений между большинством и меньшинством. Успехи или неудачи в интеграции общества часто объясняются различием социальных и культурных представлений этнических общин, однако теория социальной идентичности утверждает, что межгрупповые отношения развиваются плодотворно только в том случае, если ограничения на межгрупповые отношения устанавливаются в процессе интеракции, а не вызваны институциональными факторами. Соответственно, наиболее гармоничные межгрупповые отношения характерны для групп, которые не испытывают ни институциональной регламентации отношений, ни ограничений в выборе средств межгрупповой коммуникации. Автор статьи рассматривает частный пример отношений между представителями титульных наций и этническими меньшинствами в Балтийских государствах, особо выделяя отношение этих групп к конкретным социальным феноменам, а также общее восприятие политических перемен и интеграции. Мнения представителей этнических групп о социальных явлениях, которые в меньшей степени регулируются институционально, оказываются более гомогенными, что позволяет выявить перспективы преодоления конфликта, особенно в сфере интеракции, где механизмы регуляции или отсутствуют, или ситуативно детерминированы.

Автор статьи приходит к выводу, что восприятие социальных и политических перемен представителями титульных и нетитульных групп лишь в незначительной степени отличается. При этом анализ общих представлений показывает, что различие в восприятии отражается только в межгрупповых понятиях, что и способствует развитию конфликтных представлений. В то время как групповые представления особенно высоко оцениваются членами всех сообществ, существует значительный потенциал для улучшения имиджа внешних групп, если при этом межгрупповые различия интерпретируются не как негативный фактор, а как капитал для развития межгруппового диалога.

Проведенный анализ показывает, что политические, экономические и социальные изменения высоко оцениваются членами всех этнических групп, хотя, безусловно, существует значительный потенциал для улучшения имиджа социальной трансформации в странах Балтии. При этом в статье делается вывод, что различия в восприятии и оценке результатов реформ обусловлены социально-экономическими результатами политических решений и лишь в незначительной степени отражают культурные различия представителей титульных наций и русскоязычных общин в Эстонии, Латвии и Литве.

Kopsavilkums

Timofejs Agarins

Līdzdalības kategorijas: sociālās identitātes teorijas pielietojums Baltijas sabiedrību sociālās integrācijas procesu analizē

Neapmierinātība ar politiskajām pārmaiņām, augstais korupcijas līmenis ekonomikā un ar integrāciju Eiropas Savienībā saistītās problēmas Igaunijā, Latvijā un Lietuvā bieži tiek skaidrotas ar krievvalodīgo kopienu klātbūtni. Tomēr, analizējot attieksmi pret ekonomisko transformāciju, kā arī politiskās sistēmas uztveri kopumā, jāsecina, ka etnisko minoritāšu pārstāvju viedokļi ir ļoti līdzīgi pamatnāciju pārstāvju viedoklim.

Raksta autors analizē dažus demokratizācijas aspektus, pamatojoties uz *sociālās identitātes teorijas* atziņām. Rakstā tiek apgalvots, ka gan sociālo grupu integrācija, gan visas sabiedrības integrācija lielā mērā ir atkarīga no tiem principiem, kuri regulē attiecības starp grupām. Saskaņā ar sociālās identitātes teoriju, dominējošās grupas gaidas no starpgrupu attiecībām ietekmē dialoga attīstību, akomodāciju, etnisko minoritāšu orientāciju uz asimilāciju vai segregāciju, tādējādi nosakot attiecības starp vairākumu un mazākumu. Sabiedrības integrācijas veiksmes vai neveiksmes bieži tiek skaidrotas, ņemot vērā atšķirības etnisko kopienu sociālajos un kultūras priekšstatos, tomēr sociālās identitātes teorija pamato, ka starpgrupu attiecības norisinās veiksmīgi tikai tad, kad starpgrupu attiecību ierobežojumi rodas interakcijas procesā, nevis institucionālu faktoru ietekmē. Tāpēc harmoniskākās starpgrupu attiecības veidojas grupās, kuras nav pakļautas ne attiecību institucionālajai reglamentēšanai, ne arī ierobežojumiem starpgrupu komunikācijas līdzekļu izvēlē. Raksta autors analizē konkrētu attiecību piemēru starp pamatnācijām un etnisko minoritāšu pārstāvjiem Baltijas valstīs, īpašu uzmanību veltot šo grupu attieksmei pret konkrētiem sociāliem fenomeniem, kā arī politisko pārmaiņu un integrācijas uztverei. Etnisko grupu viedokļi par sociālajām parādībām, kuras intitucionāli mazāk tiek regulētas, izrādījās homogēnāki, un tas ļauj meklēt konflikta risinājuma iespējas, un it īpaši interakcijas jomā, kur regulēšanas mehānismu vai nu nav, vai arī tie tiek situatīvi determinēti.

Raksta autors secina, ka pamatnāciju un etnisko minoritāšu pārstāvju attieksmes pret sociālajām un politiskajām pārmaiņām būtiski neatšķiras. Turklāt vispārīgo priekšstatu analīze parāda, ka uztveres atšķirības konstatējamas tikai jomās, kas saistītas ar starpgrupu attiecībām, kas nosaka konfliktus sekmējošo priekšstatu attīstību. Grupas priekšstatus augstu novērtē visi kopienu locekļi, tai pašā laikā veidojas samērā liels ārējo grupu imidža uzlabošanas potenciāls, ja starpgrupu atšķirības tiek interpretētas nevis kā negatīvs faktors, bet gan kā starpgrupu dialoga veidošanas kapitāls.

Pēc veiktās analīzes var secināt, ka politiskās, ekonomiskās un sociālās pārmaiņas augstu novērtē visu etnisko grupu pārstāvji, lai gan Baltijas valstīs ir liels sociālās transformācijas imidža uzlabošanas potenciāls. Atšķirības reformu uztverē un novērtējumā pārsvarā ir saistītas ar politisko lēmumu sociāli ekonomiskajiem rezultātiem un tikai nedaudz atspoguļo kultūras atšķirības pamatnāciju un krievvalodīgo kopienu pārstāvju vidū Igaunijā, Latvijā un Lietuvā.

Inta Ostrovska

JAUNIEŠI UN IZGLĪTĪBA LATVIJĀ AUDZINĀŠANAS SOCIOLOĢIJAS ASPEKTĀ

21. gs. sākumā audzināšanas sociālais statuss sāk uzlaboties, sabiedrība arvien vairāk pārvar vērtību dezorientāciju un krīzi, sāk apzināties garīguma nozīmi jaunās paaudzes audzināšanā. Dažādas sabiedrības grupas sāk izprast un pieņemt audzināšanu kā kultūras nodošanas procesu no paaudzes uz paaudzi. Audzināšanas socioloģija ir speciāla socioloģijas zinātnes nozare, kuras pētījuma objekts ir audzināšana kā sabiedrības sociālais institūts, un tajā ir iesaistīti arī citi sociālie institūti – ikdienā jebkurā sociālajā institūtā rodas, attīstās un arī izzūd dažādas audzināšanas sistēmas, norit dažādi audzināšanas procesi, realizējas subjektu audzināšanas praktiskā darbība. Raksta mērķis ir raksturot jēdzienu “audzināšanas socioloģija” kā starpdisciplināru parādību, kurā integrējas pedagoģijas, psiholoģijas un socioloģijas atziņas, analizēt vairāku pētījumu rezultātus par jauniešu attieksmi pret izglītību kā socializācijas mezofaktoru.

Atslēgas vārdi: audzināšanas socioloģija, socializācija, izglītība, attieksme, jaunieši.

Ievads

Pašlaik dažādu objektīvu iemeslu dēļ notiek laikmetu maiņa, ko raksturo dažādi: industriālo sabiedrību nomaina postindustriālā; industriālā sabiedrība pāriet uz zināšanu sabiedrību; industriālā sabiedrība pārveidojas par informācijas sabiedrību u.c. Šo procesu Rietumos sāka pētīt jau 20. gs. 70-jos gados, taču postpadomju telpā – tikai 90-to gadu beigās, un tas apstiprina vienu no globalizācijas likumiem – par civilizācijas vienotību, kopīgo attīstības ceļu visām mūsdienu sabiedrībām.

Postindustriālās sabiedrības attīstībai raksturīga ekonomikas pārorientācija no preču ražošanas uz servisu, respektīvi, uz pakalpojumu ražošanu, kad sāk dominēt zinātņu ietilpīgās tautsaimniecības nozares. Šajā procesā arvien nozīmīgākas kļūst tehnoloģijas, kuras masveidīgi aptver visus sociālās dzīves sektorus, t.sk. arvien vairāk tiek runāts arī par pedagoģiskajām, audzināšanas, personības attīstības u.tml. tehnoloģijām. Bez tam, postindustriālajā sabiedrībā būtiski mainās sabiedrības sociālās struktūras prioritātes: slāņu diferenciāciju nomaina profesionālā diferenciācija. Ja industriālajā laikmetā galvenā bija pretruna starp darbu un kapitālu, tad postindustriālajā – tā varētu būt pretruna starp profesionalitāti un nekompetenci, diletantismu. Jaunā laikmeta pretruna aktualizē kompetences lomu arī izglītībā un audzināšanā, paaugstina pieprasījumu pēc profesionālisma, kas tiek paaugstināts nepārtraukti, un arī skolu pedagogiem liek pievērsties profesionālajai orientācijai kā līdzeklim, kas sagatavo skolēnus reālajai dzīvei.

Šādā laikmetā par sabiedrības svarīgāko institūtu kļūst izglītība un tās iestādes. Notiek arī sabiedrības institucionālās uzbūves pārstrukturēšanās: pirmajā plānā tiek izvirzīts fenomens “zināšanas”, respektīvi, pieaug to iestāžu nozīme, kuras ir šī fenomena ģeneratori; īpaši palielinās universitāšu nozīme. Tātad, zināšanu prestižs, izglītības kā vērtības un personības attīstības faktora nozīme arī palielinās (Hallinan 2006).

Arī kultūras jomā notiek izmaiņas, kuru ārējā izpausme kopumā saistīta ar datorizāciju, bet iekšēji tās izpaužas kā zināšanu ģenerēšanas “industrijas” veidošanās. Respektīvi, rodas jaunas informatīvi komunikatīvās tehnoloģijas, kas ļauj virtuāli piekļūt dažādām kultūras vērtībām. Tādējādi, kulturoloģiskā pieeja audzināšanā sāk dominēt, un audzināšana tiek uztverta kā kultūras cilvēka veidošanas process, bet cilvēks kā tāds kļūst par jaunās sabiedrības absolūto vērtību. Šādā situācijā rodas nepieciešamība veidot, nostiprināt un aktualizēt uz personību orientēto pieeju audzināšanā. Šīs tendences ir atspoguļotas arī vairākos Latvijas Republikas stratēģiskajos dokumentos. Jāmin arī tas, ka šīs globālās izmaiņas skar arī citus sociālos institūtus un jomas: politiku, ekonomiku, ģimeni utt., taču dotā darba ietvaros nav iespējams to visu apskatīt.

Audzināšanas krīze pārejas periodā

Tātad pārejas laikā (20. gs. 80. g. beigas – 90. g. sākums) audzināšana kā valstiski sabiedriska parādība arī ir mainījusies. Šo pārmaiņu (jeb transformācijas) dinamika ir daudzveidīga: kādu laiku aktuāla bija tēze “labāk lai nav nekādas audzināšanas, nekā komunistiskā audzināšana”; audzināšana tika izstumta no izglītības iestādēm, jo audzināšanas process tika gandrīz integrēts mācību procesā. Praktiski skolās tas izpaužas arī tagad – audzināšanas darbs gandrīz netiek finansēts. Augstskolās pedagoģijas specialitātēs audzināšanas kursu īpatsvars ir samazinājies. Jāsaka, ka pedagoģijas jomā pārāk liels uzsvars tika likts uz kategoriju “izglītība”, pārējos pamatjēdzienus atstājot mazliet novārtā. Tomēr, pārejas posms nevar ilgt bezgalīgi, un, atgriežoties pie augstāk minētās informācijas par laikmetu maiņu, jācer, ka mainīsies akcenti arī pedagoģijas zinātnē – audzināšana kā pamatkategorija atgūs savas pozīcijas. Īpaši svarīgi tas ir tāpēc, ka pārejas perioda būtiska iezīme ir garīgais un vērtību vakuums, ko parasti aizpilda masu kultūra. Taču arī šajā laikā aug un veidojas jaunā paaudze, kas šādos apstākļos gūst eklektisku vērtīborientāciju, tās socializācija ir ierobežota, līdz ar to veidojas sociālo attiecību deformācija. Tas viss attiecas uz pašreizējo situāciju Latvijas sabiedrībā. Viens no veidiem, kas ļautu pārvarēt šīs deformācijas sabiedrībā, ir nopietna pievēršanās audzināšanas jautājumiem. Lai arī pēdējos valsts stratēģiskajos dokumentos tiek pievērsta tiem uzmanība, tomēr jāsaka, ka audzināšanas teorētiskie aspekti jaunajos apstākļos valsts līmenī vēl netiek risināti pietiekami.

Tātad, krīze ir iestājusies gan audzināšanas teorijā, gan praksē, ja pieņem, ka krīze ir “sarežģīts pārejas stāvoklis” (Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca 2007). Audzināšanas sistēmas krīzes svarīgākie aspekti ir:

- mērķu krīze, jo lielo pārmaiņu laikā ir zudis priekšstats par to, kāds ir ideāls cilvēka modelis, kādu sabiedrība vēlētos izaudzēt;
- pasaules uzskatu krīze, jo sociāli ekonomisko sistēmu maiņas apstākļos saasinājās jautājumi par cilvēka un sabiedrības attiecībām, par cilvēka sociālās un individuālās darbības būtību, par dzīves jēgu u.c.;
- teorijas krīze, kura atpaliek no sabiedrībā notiekošajiem procesiem sava konservatīvisma dēļ, jo tā pagaidām nespēj precizēt un sakārtot daudz un dažādos pedagoģiskos faktus un audzināšanas koncepcijas; izdalīt audzinošo darbību no

daudzām citām darbībām, sistematizēt to un parādīt šīs darbības specifiskās atšķirības no citiem pedagoģiskās darbības veidiem. Respektīvi, audzināšanai nav stingra metodoloģiskā pamatojuma;

- audzinātāju kompetences krīze, jo vairākums no viņiem nav profesionāli sagatavoti darbam jaunajos sociāli ekonomiskajos apstākļos, viņiem nav atbilstoša materiālā un tiesiskā statusa, nav nopietnas savas darbības novērtējuma sistēmas un atestācijas mehānisma (Сериков 2004).

Tomēr 21. gs. sākumā audzināšanas sociālais statuss sāk uzlaboties, sabiedrība arvien vairāk pārvar vērtību dezorientāciju un krīzi, sāk apzināties garīguma nozīmi jaunās paaudzes audzināšanā. Dažādas sabiedrības grupas sāk izprast un pieņemt audzināšanu kā kultūras nodošanas procesu no paaudzes paaudzē; arī to, ka ir jāveido tādi apstākļi, lai bērni augtu un attīstītos par brīvu, harmonisku, garīgi un fiziski attīstītu personību, lai katrā bērņā attīstītu dabiskās spējas un dotības, lai bērni dzīvī izdarītu izvēli par labu ģimenei, veselībai, izglītībai, brīvībai, mieram, labajam, ekoloģijai u.c. vērtībām.

Sabiedrības raizes par jaunās paaudzes garīgo un fizisko stāvokli sakrīt ar valsts politikas sociālajiem aspektiem. Vairākos nesen pieņemtajos valsts attīstības stratēģiskajos dokumentos tiek uzsvērta jaunās paaudzes audzināšanas nozīme, piemēram, “Nacionālajā attīstības plānā 2007.–2013. gadam” (turpmāk NAP), “Izglītības attīstības pamatnostādņēs 2007.–2013. gadam” un “Audzināšanas darbības programmā 2007.–2013. gadam”. Arī Latvijas Republikas Saeimas apstiprinātais ilgtermiņa konceptuālais dokuments “Latvijas izaugsmes modelis: Cilvēks pirmajā vietā” nosaka uz cilvēku centrētu Latvijas izaugsmes modeli. Dokumentā par galveno izaugsmes resursu ir atzītas iedzīvotāju zināšanas un gudrība, to prasmīga un mērķtiecīga izmantošana. Šādā izaugsmes modeli zināšanas virza darbaspēka kvalitāti, kapitāla izmantošanu un tehnoloģiju attīstību. Izglītota un zinoša sabiedrība kļūst par valsts iekšējās un ārējās drošības garantu. Zināšanu pārvaldība, koordinēta un virzīta to radīšana, uzkrāšana, izplatīšana, lietošana kā komplekss process kļūst par ekonomikas un sociālās dzīves pamatu, aptverot visu valsti un sabiedrību (Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.–2013. gadam, 5. lpp.). Respektīvi, valsts politika ir vērsta uz audzināšanas darbības statusa celšanu un nostiprināšanu. Tomēr, tālāk sākas reāls darbs gan izglītības iestādēs, kurās notiek audzināšanas process, gan arī augstskolās, kurās tiek gatavoti audzināšanas darba speciālisti.

Audzināšanas socioloģija kā starpdisciplināra zinātnes nozare

Attīstot audzināšanas zinātņi, ir jāpievērš uzmanība gan tās zinātniskajam, metodiskajam un metodoloģiskajam aspektam, gan arī speciālistu sagatavošanai šajā jomā. Tātad ir jāatjauno vai jāievieš specializētie kursi audzināšanas teorijā un metodikā topošajiem dažādu nozaru pedagogiem un arī citu specialitāšu studentiem, kuri ir saistīti ar audzināšanu vai socializāciju, piemēram, sociologi, psihologi, juristi utt. Viens no tādiem specializētajiem studiju kursiem varētu būt – audzināšanas socioloģija.

Audzināšanas socioloģija ir speciāla socioloģijas zinātnes nozare, kuras pētījuma objekts ir audzināšana kā sabiedrības sociālais institūts, un tajā ir iesaistīti arī citi

sociālie institūti – ikdienā jebkurā sociālajā institūtā rodas, attīstās un arī izzūd dažādas audzināšanas sistēmas, norit dažādi audzināšanas procesi, realizējas subjektu audzināšanas praktiskā darbība.

Jēdziens “audzināšana” ir pedagoģisko kategoriju sistēmas sastāvdaļa, kurā t.sk. ir ietverti arī jēdzieni “izglītība”, “mācības”, “pedagoģiskā mijiedarbība”, “pedagoģiskais līdzeklis”, “pedagoģiskā darbība” un daudzi citi. Pedagoģiskā darbība ir pamatjēdziens, no kura tālāk veido pārējo jēdzienu sistēmu, jo tieši pedagoģiskā darbība ir pedagoģiskās esamības veids. Šādā kontekstā var teikt, ka jēdzieni “izglītība” un “audzināšana” kļūst par līdzvērtīgiem pedagoģiskās darbības veidiem. Tādējādi, izglītība ir zināšanu nodošanas process jeb pedagoģiskās darbības iekšējā puse, kas saistīta ar cilvēka personības rādītājiem, ar viņa pašattīstību un pašrealizāciju tajā sabiedrībā, kurā dzīvo. Audzināšana, savukārt, ir vērtību nodošanas process jeb pedagoģiskās darbības ārējā puse, t.i. adaptācija – kultūras vērtību un sociālo normu iepazīšana, pieņemšana un atražošana. Darbojoties vienlaicīgi, tās viena otru papildina, respektīvi, audzināšanas procesā cilvēks iekļaujas sociālo lomu sistēmā un reizē – arī izglītojas, jo gūst jaunas zināšanas un attīsta personību. Un otrādi – izglītojoties un pašattīstoties, cilvēks tiek arī audzināts, jo veidojas vērtību sistēma, tiek apgūti socio-kultūras paraugi. Grūti iedomāties situāciju, kad notiek tikai viens no šiem procesiem. Cita lieta, ka katrā konkrētā situācijā lielāks akcents tiek likts uz kādu no šiem procesiem – vai nu izglītību, vai audzināšanu.

Atgriežoties pie audzināšanas socioloģijas, jāuzsver, ka tās saturā arī parādās šo abu jēdzienu vienotība – piemēram, viena no tēmām ir “Izglītības institūta statusa lomu struktūra”. Tālāk, runājot par socializāciju kā sociāli pedagoģisku parādību, tiek izdalīti socializācijas mikrofaktori (t.sk. ģimene, neformālās grupas, vispārizglītojošā skola un daudzi citi), mezofaktori (kur citā starpā tiek uzsvērti izglītības nozīme personības attīstībā), makrofaktori un megafaktori. Respektīvi, raugoties no audzināšanas socioloģijas viedokļa, jauniešu attieksme pret izglītību ir socializācijas mezofaktors.

Jauniešu attieksmes pret izglītību raksturojums audzināšanas socioloģijas kontekstā

Jaunatne ir īpaša sociāli demogrāfiskā grupa, kurā notiek sociālā brieduma veidošanās process, kas ir atkarīgs no sabiedrības sociāli ekonomiskā stāvokļa. Jaunatnes sociālās īpatnības nosaka tās specifiskā pozīcija, kuru jaunatne ieņem sociālās atražošanas procesā, kā arī tai ir spēja ne tikai mantot, bet arī pārveidot esošās attiecības sabiedrībā, un tas ir jauna cilvēka potenciāls, būtiskais spēks. Tās pretrunas, kuras rodas minētā procesa iekšienē, veido jauniešu specifisko problēmu kompleksu. Jaunatnei kā sabiedrību veidojošam subjektam ir raksturīgs īpašs saturs, raugoties no personības, priekšmetiskā un procesuālā viedokļa. Daudzi Latvijā veiktie pētījumi vēltīti minēto aspektu izpētei. Daži no tiem tiks analizēti šī darba ietvaros.

Latvija ir Eiropas Savienības jaunā dalībvalsts, kuras iedzīvotājiem ir svarīgi apgūt zināšanas un jaunās informācijas tehnoloģiju izmantošanas iespējas, jo tieši cilvēkresursu un tehnoloģiju attīstība varētu nodrošināt tādu dzīves līmeni, kāds ir vecajās

dalībvalstīs. Preces un pakalpojuma konkurētspēju pasaules tirgū nosaka kvalitāte. Šo kvalitāti nodrošina uzņēmumos strādājošo cilvēku izglītība un profesionalitāte. Ir viennozīmīgi skaidrs, ka augstas klases profesionāļu galvenā vērtība ir darba tirgus prasībām atbilstoša izglītība. Taču mūsdienu globalizācijas laikmetā ir nepieciešama vēl plašāka – starptautiska valsts izglītības novērtēšana, jo mūsu skolēniem nāksies konkurēt Eiropas un pasaules izglītības un darba tirgū, un izglītības vadītājiem ir nepieciešama korekta, starptautiski salīdzināma informācija par valsts izglītību kopumā.

Viens no faktoriem, kura ietekmi uz skolēnu sasniegumiem parāda gan nacionālā, gan arī starpvalstu analīze, ir skolēna ģimenes sociālekonomiskais statuss. Kā komponentes skolēna ģimenes sociālekonomiskajā statusā var iekļaut arī daudzus ar mācību iespējam mājās saistītos apstākļus: grāmatu skaits mājās, tas, vai mājās ir enciklopēdijas un vārdnīcas, dators, atsevišķs galds vai telpa skolēna mācībām u.tml. Dažkārt tiek veikta daudzfaktoru analīze, lai izdalītu galvenos skolēna ģimenes sociālekonomiskā statusa rādītājus. Bieži vien par labu rādītāju uzskata vecāku izglītību. Parasti skolēnu sasniegumi ir augstāki, ja arī ģimenes sociālekonomiskais statuss ir augstāks, taču sakarība ne vienmēr ir lineāra (Geske et al. 2001, 44.–52. lpp.). Latvijas pieaugušo izglītības apvienība 2000. gadā sadarbībā ar Madonas un citu rajonu pieaugušo izglītības centriem 50 pašvaldībās veica 400 jauniešu aptauju (jaunieši vecumā no 15–21 gadiem, kuri dzīvo dažādu rajonu pagastos un kuri nestrādā un/vai nemācās). No aptaujātajiem jauniešiem 51% bija pamata un nepabeigta pamata izglītība. Jauniešu atbildes liecināja, ka zemais ienākumu līmenis ģimenē ir būtiskākais šķērslis izglītības ieguvei (Jākobsons 2001, 108. lpp.).

Lai dziļāk izprastu pārmaiņu būtību izglītībā un redzētu arī attieksmju izmaiņas, būtu interesanti ielūkoties pētījuma rezultātos, kurus piedāvā profesors T. Tisenkopfs rakstā “Jaunatne un jaunkapitālisms” (1998). Pētījums balstīts uz atkārtotām biogrāfiskām intervijām ielaspuiku un jauno uzņēmēju vidū. Tās ir kontrastējošas sociālās grupas mūsdienu Latvijā. Ielaspuikas pārstāv arvien pieaugošo mazizglītotās jaunatnes, bezdarbnieku, noziedznieku un citādi marginalizētu jauniešu daļu. Pretējo jaunatnes daļu pārstāv jauni uzņēmēji, kas orientēti uz izglītību, karjeru un sasniegumiem. Jauno uzņēmēju grupā tika iekļauti ekonomikas, jurisprudences, biznesa vadības studenti un gados jauni privātu firmu vadītāji. Pētījuma mērķis bija dziļu sociālo transformāciju analīze jauniešu vidū. Pētījuma gaitā autors nonāca pie daudzām svarīgām atziņām par vērtībām – orientācija uz materiālajām vērtībām spilgti izpaužas studējošo jauniešu vidū. Pie līdzīgas atziņas nonākuši arī citi pētnieki Latvijā (I. Trapenciēre, I. Koroļova u.c.), Krievijā (F. Mustajeva u.c.). To varētu izskaidrot tikai kā pretreakciju uz lielas iedzīvotāju daļas grimšanu relatīvā nabadzībā un dzīves standarta lejupslīdi sabiedrībā.

Jauniešu biogrāfiju izpēte ļauj konceptuāli pamatot tēzi, ka sabiedrības pārstrukturēšanās ir atkarīga arī no jauniešu dzīves stratēģijas un mobilitātes veidiem. Strukturāli mainās pati pāreja no jaunības posma uz pieauguša cilvēka dzīvi. Šis pārmaiņas raksturo jauniešu sociālo apstākļu liberalizācija un pieaugošā atbildība par savas dzīves veidošanu. Šis divas tendences padara jaunu cilvēku par savas dzīves menedžeri. Brīvprātīga izglītība, konkurence darba tirgū, iespēja iesaistīties jaunās pilsoniskās sabiedrības struktūrās un saimniecības jomās, valsts aizgādniecības mazināšanās ir 20. gs. 90-to gadu jaunatnes sociālie apstākļi, kas stipri atšķiras no 80-to gadu ap-

stākļiem. Tie paplašina jauniešu iespējas, taču prasa no viņiem īpašas subjektīvas kvalitātes, pirmkārt, uzņēmību un atbildību. Mazinās sociālās atšķirības starp jaunatni un pieaugušajiem. Samazinās pārejas laiks no jaunības uz pieauguša cilvēka statusu sociālā un psiholoģiskā brieduma ziņā. Rietumu sabiedrībām raksturīgā lēnā pāreja no jaunatnes izglītošanās uz iekļaušanos darba tirgū un pēc tam uz karjeras attīstību mūsdienā Latvijā ir strauja un laika ziņā īsa. Tas īpaši novērojams profesionālās jaunatnes un jauno uzņēmēju grupās – jaunieši studē un strādā, virzās pa karjeras kāpnēm, aiziet no vecāku ģimenes, uzņemas materiālo atbildību par savu dzīvi un bieži arī nopelna vairāk nekā vidējā paaudzē.

Pētījums atklāj paradoksālu, bet jaunkapitālismam raksturīgu iezīmi, kas mūs atšķir no Rietumu sabiedrībām, – intelektuālo jauniešu profesionālās karjeras ceļš apsteidz viņu izglītības ceļu. Jaunatnes straujā izraušanās vadošos amatos un sabiedrības struktūru paaudzū atjaunotne ir apsveicama, jo piešķir saimnieciskajiem un sociālajiem procesiem dinamiku un ceļ Latvijas kā valsts konkurētspēju. Tomēr to bieži pavada nekompetence kā nepabeigtas un paviršas izglītības sekas. Jaunākie socioloģiskie novērojumi liecina, ka tautsaimniecība sāk izrādīt pretpiedienu straujajam un ačgārnajam jaunatnes karjeras ceļam, paaugstinot prasības viņu izglītības kvalitātei.

Pētījums profesionālās un biznesa jaunatnes vidē liecina par jauna sociālā slāņa – vidusšķiras – prototipa veidošanos. Biznesa studentu gadījumi ieskicē mobilitātes tipu, kas balstīts uz labvēlīgiem ģimenes, sociālās izcelsmes un kultūras priekšnosacījumiem un ir orientēts uz profesionālu karjeru un augsta sociālā statusa sasniegšanu. Šis mobilitātes tips tālākā perspektīvā ved jauniešus augšup pa sociālās un profesionālās hierarhijas kāpnēm un iezīmē Latvijas nākotnes vidusšķiras un elites aprises. Intelektuālās jaunatnes mērķtiecīgo teikšanos pēc izglītības, karjeras un dzīves sasniegumiem un tai atbilstošu rīcību raksturo pragmatisks racionālisms, kas apvieno materiālistiskas un postmateriālistiskas vērtību orientācijas (Tisenkopfs 1998).

Baltijas Sociālo zinātņu institūta darbinieki profesores Brigitas Zepas vadībā 2006. gadā veica pētījumu “Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglītoties Latvijā”. Tā bija reprezentatīva Latvijas iedzīvotāju aptauja, kurā piedalījās 4012 respondenti (15–75 gadus veci iedzīvotāji dažādās apdzīvotās vietās dažādos Latvijas reģionos). Ieskatoties pētījuma rezultātos, var atrast daudzus interesantus faktus par iedzīvotāju attieksmi pret izglītību, kā arī saistīt tos ar citu pētījumu rezultātiem.

1. tabulā ir apkopota informācija par respondentu pēdējo iegūto izglītību, skatot to reģionālā griezumā.

1. tabula

Respondentu pēdējā iegūtā izglītība, %, n=4012 cilvēki, 2006. gads

Izglītības līmenis	Latvijā vidēji	Latgale	Vidzeme	Zemgale	Kurzeme	Rīga	Pierīgas rajons
nepabeigta pamatizglītība	3	4	3	4	6	3	3
pamatizglītība, nepabeigta arodizglītība, nepabeigta vidēja izglītība	19	21	24	23	20	15	14
profesionālā izglītība bez vidējās izglītības	4	4	4	3	4	3	5
vispārējā vidējā izglītība	19	14	19	20	21	20	20
vidējā profesionālā izglītība	30	34	31	30	30	27	30
nepabeigta augstākā izglītība	5	5	3	4	2	7	6
augstākā izglītība	20	19	15	16	17	26	22

Avots: Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglīties Latvijā 2006.

Kā redzams, nevienā no izdalītajiem izglītības līmeņiem Latgale būtiski neatšķiras no citiem Latvijas reģioniem, ja nu vienīgi cilvēku ar vidējo profesionālo izglītību Latgalē ir nedaudz vairāk. Aptaujas brīdī mācījās 886 respondenti, no kuriem:

- 24% ieguva vispārējo vidējo izglītību,
- 18% – 1. vai 2. līmeņa augstāko izglītību,
- 16% – augstāko akadēmisko izglītību,
- 5% – studēja maģistra vai doktora programmā,
- 13% – apmeklēja kursus saistībā ar darbu,
- 6% – apmeklēja kursus saistībā ar interesēm.

68% respondentu apgalvo, ka pēdējo 12 mēnešu laikā ir mācījušies pašmācības ceļā. 26% aptaujāto pēdējo 3 gadu laikā (pētījums veikts 2006. gadā) nav mācījušies. Izglītības turpināšanas nepieciešamība ir atkarīga no vecuma – 15–24 gadīgo respondentu grupā 71% vēlas izglītību turpināt, taču jau nākamajā vecuma grupā tā ļoti strauji sarūk – 25–34 gadīgo respondentu vidū jau tikai 17% vēlas turpināt izglītību. Nav brīnums, ka vidējais rādītājs ir tikai 22% jeb katrs 5. respondents. Izglītību turpina tie, kam ir nepabeigta pamatizglītība – 63%, pamatizglītība – 40% un nepabeigta augstākā – 56%, vidēji – atkal 22%. Līdzīgas tendences ir vērojamas arī citu pētījumu rezultātos.

Interesanti, ka iedzīvotāju līdzdalībaursos saistībā ar profesiju vislielākā ir bijusi Zemgalē – 24% un Latgalē – 23%; vismazāko aktivitāti izrādījuši kurzemnieki – 18%. Visvairāk profesionāli izglītojas valsts vai pašvaldību iestāžu darbinieki – 48% un cilvēki ar augstāko izglītību – 42%; vismazāk – Latvijas privātuzņēmumu darbinieki – 21% un tie, kam ir viszemākais izglītības līmenis. Pie iemesliem, kāpēc pēdējo 3 gadu laikā nav mācījušies saistībā ar darbu, profesiju, respondenti visvairāk min to, ka nav bijis nepieciešamības – 66%. Protams, ka nav arī laika – 27%, un naudas – 26%. Taču 17% respondentu uzskata, ka būtiskāka ir darba pieredze, nevis izglītība. 2006. gadā tuvāko 3 gadu laikā respondenti plāno apgūt šādas prasmes saistībā ar darbu:

- 27% – angļu valoda;
- 18% – datorzināšanas un programmēšana;
- 13% – informācija par izmaiņām likumdošanā;
- 12% – projektu vadība;
- 12% – izglītība, pedagogija, pētniecība;
- 12% – grāmatvedība, nodokļi;
- 10% – veselība, sociālā aprūpe un psiholoģija.

49% strādā darbu, kas ir saistīts ar iegūto izglītību, 41% respondentu nestrādā tādu darbu. 57% respondentu Latvijā kopumā jūtas droši, ka tuvāko 12 mēnešu laikā darbu nezaudēs, bet Zemgalē tādu ir 71%. 24% aptaujāto nejūtas droši, bet 19% bija grūti pateikt. 66% no tiem, kuri jūtas droši, strādā darbu savā profesijā; 67% respondentu ir augstākā izglītība. Respondentu uzskati par to, kam darba devējs pievērš uzmanību, izvēloties darbinieku:

- 66% aptaujāto uzskata, ka darba pieredzei;
- 63% – izglītībai;
- 47% – vecumam;
- 21% – pazīstamu cilvēku ieteikumiem;
- 21% – atsauksmēm no citām darba vietām;
- 19% – spējai kontaktēties ar citiem cilvēkiem (Mūžizglītības pieejamība.. 2006).

Šajā aspektā būtu minami arī dažu pētījumu rezultāti, kurus veica Daugavpils Universitātes pētnieki. Vairākās aptaujās (Jaunatne ceļā no izglītības uz darba tirgu 1999–2002; Daugavpils izglītotā jaunatne.. 2004) respondentiem tika piedāvāts novērtēt panākumu sasniegšanas iespējamus faktoros, kuru vidū tiek minēta arī laba izglītība. Lai gan Daugavpils iedzīvotāji labu izglītību ierindo 1. vietā, izglītotā jaunatne to liek tikai 4. vietā. Līdzīga situācija bija 1999. gadā, kad Naujenes un Demenes jaunieši šo faktoru ierindoja tajā pašā 4. vietā, taču 2002. gadā tas jau atradās 1. vietā. Acīmredzot šo faktu var vērtēt kā iedzīvotāju un jauniešu attieksmes maiņu pret izglītību. Kopumā visi Daugavpils iedzīvotāji atzīmēja šādus faktoros, kuri visvairāk nosaka veiksmi dzīvē:

- 1) laba izglītība;
- 2) tehnikas pārzināšana, iemaņas darbā ar datoru;
- 3) spējas sastrādāties ar cilvēkiem.

Taču izglītotā jaunatne kopumā par vissvarīgākajiem atzīmēja šādus faktoros:

- 1) spēja sastrādāties ar cilvēkiem;
- 2) personīgie sakari;
- 3) tehnikas pārzināšana, iemaņas darbā ar datoru.

Naujenes un Demenes pagastu jauniešu vecāku viedoklis ir nedaudz atšķirīgs, jo 15–19 gadīgo jauniešu vecāki par 3. nozīmīgāko faktoru uzskatīja neatlaidīgu darbu, kas nebija minēts citu pētāmo grupu pirmajā trijniekā. Acīmredzot pieaugušajiem lauku iedzīvotājiem ir daudz un neatlaidīgi jāstrādā, tāpēc arī šis faktors, viņuprāt, ir būtisks panākumu sasniegšanai (Ostrovska, Boroņenko 2004).

Interesantu tendenci var novērot faktora “personīgie sakari” novērtējumā – tas svarīgs šķiet jaunajiem cilvēkiem (citos pētījumos jaunieši to ierindo pirmajā trijniekā),

taču vecākiem cilvēkiem tas vairs netiek likts pie vissvarīgākajiem faktoriem (tikai 4. un 5. vieta). To varētu skaidrot šādi – jauniešiem darba dzīves sākumā tomēr ir jāizmanto savi vai vecāku un citu ģimenes locekļu sakari, lai atrastu un iekārtotos labā darbā (ko daudzi pārsvarā saista ar labu apmaksu). Analizējot izglītotās jaunatnes perspektīvas Daugavpils darba tirgū, svarīgi ir noskaidrot, vai mūsu jauniešiem, izglītotajiem daugavpīliešiem vispār ir kādas nākotnes perspektīvas un, ja to nav, kur tās var iegūt. Izpētot respondentu atbildes, var secināt, ka lielākā daļa Daugavpils iedzīvotāju un arī paši jaunieši (attiecīgi 39% un 45%) uzskata – izglītotai jaunatnei Daugavpilī ir diezgan grūti atrast atbilstošu un labi apmaksātu darbu. It īpaši tam piekrita jaunieši ar augstāko izglītību. Var pieņemt, ka šī problēma pastāv visiem darbaspējīgajiem Daugavpils iedzīvotājiem, nevis tikai izglītotai jaunatnei. Diezgan krasi Daugavpils pieaugušajiem iedzīvotājiem un izglītotajai jaunatnei (attiecīgi 23% un 14%) domas atšķiras par to, vai izglītotajai jaunatnei vajadzētu braukt uz ārzemēm, ja Daugavpilī nav nekādu perspektīvu. Pieaugušie saprot, ka ārzemēs var gūt lielākas iespējas strādāt un nopelnīt naudu, bet jaunieši apzinās to, ka barjera ceļā uz ārzemēm ir citu valodu nezināšana un naudas trūkums ceļa izdevumiem. Salīdzinot jauniešu vidū šīs atbildes, redzam, ka jaunieši ar vidējo speciālo izglītību vairāk sliecas uz pieaugušo iedzīvotāju domām un 19% uzskata, ka ir jābrauc projām uz ārzemēm.

Ņemot vērā visu augstākminēto, varam secināt, ka Daugavpils izglītotā jaunatne, uzskatot darbu ārzemēs par pieņemamu, savu nākotnes dzīvi tomēr saista ar Daugavpils pilsētu. Tas attiecas arī uz visu Latgales reģionā dzīvojošo jaunatni, kas, pēc izglītības iegūšanas Daugavpilī plāno šeit arī palikt. Izglītotā jaunatne ir labi informēta par darba iespējām ārzemēs (bet šis darbs nav saistīts ar viņu izvēlēto profesiju), taču informācija par darba tirgu Daugavpilī ir nepietiekama vai grūti pieejama. Daugavpils izglītotās jaunatnes diskursā dominē sociālā rakstura jautājumi; bez tam jauniešu sociālā mobilitāte netiek pietiekoši aktualizēta, taču kopumā jaunatnei ir skaidri definētas nākotnes vīzijas. Iegūtās izglītības kvalitāte ļauj jauniešiem konkurēt Latvijas darba tirgū. Diskriminācija pēc etniskā principa Daugavpilī nepastāv, taču nepieciešamas labas valsts valodas zināšanas. Iegūtie dati liecina, ka neskatoties uz to, ka ekonomisko situāciju pilsētā kopumā viņi vērtē negatīvi, lielākā Daugavpils izglītotās jaunatnes daļa pēc specialitātes iegūšanas vēlas saistīt savu dzīvi ar šo pilsētu. Tāpēc sevišķi svarīgi ir veicināt izglīto to jauniešu vēlmi savu profesionālo potenciālu realizēt dzimtajā pilsētā (Oļehnovičs 2004).

Pašizteikšanās un pašapliecināšanās iespēju radīšana katram cilvēkam ir humānas un demokrātiskas sabiedrības audzināšanas funkcija, jo tikai tā var nodrošināt cilvēka pašattīstību, personības pilnveidošanos. Skolotāja un skolēna, vecāku un bērnu iedibinātās humānas, uz cieņu balstītas savstarpējās attiecības, savstarpējā sadarbība ir tas zelta pamats, kas sekmē bērnu, jauniešu, visas tautas un sabiedrības vērtību nostiprināšanos.

Vācu pedagogs H. Gudjons uzsver, ka jaunākie pētījumi par jauniešu tematiku tiek aplūkoti kā daļa no vērtību pārmaiņu pētījumiem. Jaunatne visādā ziņā jāuzskata par jaunāko tendenci izplatītāju un popularizētāju vecākās paaudzes vidū un kultūrā kopumā (Gudjons 1998, 154. lpp.). Izglītība ir garīgā vērtība tāpat kā māksla, zinātne u.c. Katram cilvēkam ir raksturīga sava personisko vērtību sistēma. Vērtības veidojas jau agrā bērnībā, pilnveidojas un pārkārtojas visa mūža garumā. Bērnu, pusaudžu un

jauniešu skolas gadi ir vētrains attīstības un arī vērtību veidošanās laiks. Vērtības veidojas, bagātinoties individuālajai dzīves pieredzei.

Pateicoties Dž. Džūija atziņām, pasaulē veidojās un attīstījās mūžizglītības koncepcijas, jo viņš uzskatīja, ka visai sabiedrībai jāatrodas nepārtrauktā izglītošanās procesā. Tātad jaunā tipa skolā jāveido arī jauns pasniegšanas stils, kad tiek veidotas un izspēlētas problēmsituācijas, visi izglītojamie tiek aktīvi iesaistīti to izprašanas, apjēgšanas procesā, lēmumu pieņemšanā un pieņemto lēmumu seku apspriešanā. Lai gan pragmatiskais modelis ir arī daudz kritizēts, taču svarīgākais ir tas, ka pragmatiski uzsvera demokrātijas un cilvēka brīvības nozīmi sabiedrības attīstībā (Ерохин 2007).

Vairāku pētījumu rezultāti liecina par to, ka mūsu sabiedrībā vērtīborientācijas vēl ir visai nenoteiktas. Piemēram, jau minētajā pētījumā “Daugavpils izglītotā jaunatne vietējā un Eiropas darba tirgū” redzama jauniešu izvēle – atbildot uz jautājumu par prioritātēm, 58% respondentu izvēlas brīvību, taču 42% svarīga šķiet vienlīdzība. Arī pētījumā “Jaunatne ceļā no izglītības uz darba tirgu” (1999–2002) interesants šķiet fakts – acīmredzama ir vecāku ietekme uz bērnu uzskatiem un vērtībām. Ja brīvību par svarīgu uzskata 57% aptaujāto vecāku, tad to atbalsta 78% bērnu, un vienlīdzību, savukārt, izvēlas 43% vecāku un 45% viņu bērnu. Kopumā pagastu jaunieši 1999. gadā vienādi izvēlējās abas vērtīborientācijas, bet 2002. gadā krietni lielāku atbalstu guva brīvība – 63% respondentu deva priekšroku tai, attiecīgi vienlīdzību izvēlējās 37% jauniešu.

Tātad kopumā visai uzmanīgi varētu teikt, ka pie mums tomēr veidojas pilsoniskā sabiedrība ar liberālām vērtībām. Taču tas ir diezgan ilgstošs process, kurā var tikt iesaistītas pat vairākas paaudzes, jo spēkā ir atziņa, ka sociāli ekonomiskās sistēmas mainās ātrāk nekā cilvēku apziņa. Lai izveidotu optimālu izglītības modeli, problēmu apspriešana, definēšana un risinājumu meklēšana ir jāveic vairākos līmeņos, dialogā iesaistot visas ieinteresētās puses: vecākus, pedagogus, skolēnus, darba devējus, valsts amatpersonas u.c., jo atbildība par rezultātiem būs jāuzņemas visiem.

2006. gadā tika veikts Valsts Prezidenta kancelejas Stratēģiskās analīzes komisijas projekts “Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā” (projekta zinātniskais vadītājs Vladimirs Meņšikovs), kurā galvenā uzmanība tika pievērsta izglītības sistēmā notiekošajam sociālajam dialogam. Īpaša vieta tika ierādīta jautājumiem, kuri saistīti ar izglītības kvalitāti un motivāciju, tās finansējumu, dažādu izglītības līmeņu mijiedarbību, tika analizētas tās stiprās un vājās puses, jaunās iespējas un saglabājušies draudi. Pētījums bija kvalitatīvs, un tas pats par sevi jau kļuva par savdabīgu sociālā dialoga paplašināšanas un padziļināšanas iespēju izglītības savienībā. Divu reģionu (Latgale un Zemgale) četrās pilsētās fokusgrupās (FGD) piedalījās daudzi desmiti dalībnieki – skolotāji, skolēni un vecāki.

Sākumā lielāka uzmanība jāvelta vecāku viedokļu analīzei, jo tajos tika atklātas vairākas pretrunas. Kā rāda socioloģiskie pētījumi, vecāku līdzdalība nav sistemātiska, visbiežāk tā aprobežojas ar informācijas iegūšanu un dažreiz – viedokļa paušanu, kam tikai retos gadījumos seko lēmumu vai rīcības ietekmēšana un izvērtēšana. Paši vecāki ar šo situāciju nav apmierināti, tomēr, lai to atrisinātu, ir nepieciešamas izmaiņas gan likumdošanā, gan vecāku un skolas attiecību modeļos, gan komunikāciju formās un saturā (vairāk skat. biedrības “Humanitārā perspektīva” pētījumu “Vecāku līdzdalība izglītības politikā – tiesiskie principi” un Latvijas Vecāku apvienības VISI pētījumu “Vecāku līdzdalība izglītības jautājumu lemšanā”).

Kopumā vecākiem ir nepilnīgs priekšstats par izglītības mērķiem un vērtībām. Kāds cilvēks jāveido skolai izglītības procesā? Līdz ar to vecāki nezina, ko prasīt no saviem bērniem, uz kādu vērtību pamata veidot bērnu un vecāku attiecības izglītības jomā. Vecākiem nav izglītības sistēmā realizēto mērķu un vērtību analīzes līdzekļu, ir nepietiekoša informācija par mācību programmu saturu utt. Vecāki nezina, ko viņiem vajag un kādas viņiem ir tiesības kā vecākiem prasīt no skolas, valsts, sabiedriskajām organizācijām izglītības mērķu sasniegšanai. Vecāki nav pozicionējušies kā sabiedriski nozīmīga sociāla grupa, kas atbildīga par savu un savu bērnu nākotni. Viņi nezina mūsdienu tendences izglītībā un savu attieksmi veido, balstoties uz personīgo pieredzi, jo nav noteikta procedūra informācijas, konsultāciju un metodiskās palīdzības saņemšanai no valsts vai pašvaldību iestādēm.

Pētījuma rezultātā apstiprinājās fakts, ka vecāki par vissvarīgāko faktoru izvirza zināšanas dažādās cilvēkdarbības jomās, un tas liecina par to, ka vecāki vēl joprojām uz izglītību raugās no industriālās sabiedrības pozīcijām. Šo secinājumu apstiprina arī fokusgrupās pausto viedokļu izpētes rezultāti: skolas absolvents nevar būt pieprasīts darba tirgū, jo viņam nav nepieciešmo prasmju un iemaņu; zināšanām, kas tiek gūtas mācību priekšmetos, ir jābūt pielietojamām dzīvē, kā arī ir vecāku vēlme lielāko daļu atbildības par bērna motivēšanu un audzināšanu pārlīkt uz skolotāju pleciem. Iespējams, ka šādi vecāku uzskati par izglītību ir palikuši no vēl nesenās padomju laika kolektīvisma pieejas, un inerces dēļ vēl turpinās. Taču pavisam neliela erudīcijas un redzesloka nozīmīguma atšķirība no intelektuālajām un kreatīvajām iemaņām (0,02) un no komunikatīvās kompetences nozīmīguma (0,1) ļauj cerēt, ka vecāku attieksme un uzskati mainās par labu postindustriālajai sabiedrībai raksturīgajam absolventa modelim (Lavriņenko 2007, 224. lpp.).

Fokusgrupās savu viedokli pauda arī skolotāji un skolēni, un, runājot par skolas problēmām, viedokļi bieži vien savijās, diskutējot par mācību metodēm, kuras tiek lietotas mācību procesā. Skolotāji aktualizēja jautājumu par motivācijas un atbildības trūkumu. Runājot par motivāciju, īpaši ir jāatzīmē "tiesību – pienākumu" nesamērojamība, ko galvenokārt atzīmēja skolotāji kā lielākie cietēji no tā. Skolotāji atzina, ka mūsdienās ar valsts un nevalstisko organizāciju palīdzību skolēni ir ļoti labi informēti par savām tiesībām, ko bieži vien izmanto pat skolotāju šantāžai. Savukārt, atbildība un pienākumi skolniekiem parasti ir neskaidri un nezināmi, kas cita starpā, izraisa arī audzināšanas un motivācijas trūkumu. Skolotāji šajā sakarā aktualizēja arī jautājumu par vecāku atbildību. Te būtu lietderīgi atgādināt par vērtībām un to nozīmi pilsoniskās izglītības modeļa veidošanā. FGD pausto viedokļu analīze liecina, ka visi respondenti atzina, ka izglītības procesa kvalitāte ir atkarīga no tā, cik labi skolēni tiks stimulēti, kontrolēti un ieinteresēti mācību procesā. Atšķirības viedokļos bija vērojamas jautājumā, kam tieši jāveic šīs darbības. Vecāki uzskata, ka gan stimulēt, gan ieinteresēt vajag no skolas puses, savukārt skolotāji norāda, ka tas jā dara abpusēji – gan ģimenē, gan skolā.

Visas diskusijās iesaistītās puses uzskata, ka izglītības procesa centrālā figūra ir skolotājs. Tāpēc kvalitātes nodrošināšana ir jāsāk ar pedagoģiskā personāla veidošanu, bet rodas jautājums, kā noteikt pedagoga kvalitāti. Šis ir ļoti svarīgs jautājums, jo atbilde uz to noteiks izglītības saturu, mācību programmu kvalitāti, mācību metodiku un metodes, absolventu konkurētspēju darba tirgū un citas izglītības kvalitātes sastāv-

daļas. Bez tam, pedagogs ne tikai nodod zināšanas, bet veido mācāmā personību, pasaules uzskatu un garīgo pasauli. Šajā jautājumu blokā bija vērojamas vislielākās atšķirības vērtējumos un attieksmēs. Tomēr gan vecāki, gan skolotāji uzsvēra, ka mācīšanas procesu nevar atdalīt no audzināšanas procesa, līdz ar to skolotājam jābūt ne tikai profesionālim, bet arī padomdevējam un audzinātājam. Neapšaubāmi, ka izglītības rezultāta būtiskas sastāvdaļas ir skolēnu zināšanas, prasmes un attieksmes, kas arī tika apspriestas fokusgrupās. Kopumā respondenti norāda, ka skolai ir jāveido nevis šauras specializācijas profesionāļi, bet vispusīgi attīstītas personības. Vispār-izglītojošo priekšmetu nozīmi īpaši uzsvēra paši skolēni, kuri atzina, ka nevar zināt, kas dzīvē noderēs, un plašāks redzesloks paver arī plašākas iespējas savu spēju izvērtēšanai un pielietošanai. Pētījuma noslēgumā veidojās daži ieteikumi situācijas uzlabošanai:

- Jāpilnveido pedagogu sagatavošanas studiju programmas atbilstoši mūsdienu prasībām.
- Jāveido kvalitatīva pedagogu metodiskā atbalsta un tālākizglītības sistēma, īpašu vērību veltot saskarsmei un darbam ar vecākiem.
- Skolas vidē jāstiprina demokrātijas principi, tie nedrīkst būt pretrunā ar pedagogu profesionālisma principu. Jākonkretizē skolas padomes darbība, nosakot tai skaidrus mērķus un uzdevumus, pienākumu un atbildības jomas. Vecāku līdzdalība izglītības politikā un procesa norisē jāskata izglītības sistēmas pārvaldes problēmu kontekstā. Vecāku pozīcijai jābūt – sistēmas pārvaldes dalībnieks un izglītības pasūtītājs, kurš veido konkrētas darbības programmas.
- Jāveic vecāku izglītošana līdzdalības, saturs un metodikas jomā, pieaicinot izglītības ekspertus. Jāizmanto daudzveidīgas formas, piemēram, vecāku skolas konsultācijas, diskusiju klubi u.c. (Paņina 2007).

Secinājums

Noslēdzot pētījumu analīzi, vēlreiz jāuzsver, ka jauniešu attieksme pret izglītību nav viennozīmīgi traktējama, ko var izskaidrot ar pašreizējo situāciju sabiedrībā. Latvijas sabiedrība atrodas transformācijas periodā, kad pārveidojas ne tikai ekonomiskais stāvoklis, bet arī sociālie, ētiskie u.c. aspekti. Īpaši tas attiecas uz normām un vērtībām. Pārejas perioda sabiedrībā mainās vērtīborientācijas: vecās aiziet, taču jauno vērtību nostiprināšanās nenotiek ātri. Vērtīborientāciju sistēmā atrodas arī attieksme pret izglītību, un, kā parādīja analizētie pētījumi, jauniešu attieksme pret izglītību ir dinamiska. Pamazām jaunieši sāk pieņemt liberālās vērtības, kas raksturīgas demokrātiskajai sabiedrībai. Tas, savukārt, paredz pavisam citu izglītības sistēmu, citu saturu, standartus un izglītības procesa organizāciju.

Bibliogrāfija

- “Audzināšanas darbības programma 2007.–2013. gadam.” www.lva-vedi.lv/imgs/AKTUALITATES_1.doc (2008. 23. 01).
- Daugavpils izglītotā jaunatne vietējā un Eiropas darba tirgū* (2004) Zinātniski pētnieciskais projekts; vadītājs prof. V. Meņšikovs. Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte. [Nepublicēts materiāls].
- Geske, A., Grīnfelds, A., Kangro, A. (2001) “Izglītības kvalitāte Latvijā starptautiskā un nacionālā kontekstā”. Grām.: *Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību: Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā*. Rīga. 44.–52. lpp.
- Gudjons, H. (1998) *Pedagoģijas pamatatziņas*. Rīga.
- Hallinan, M. (2006) *Handbook of the Sociology of Education*. New York.
- “Izglītības attīstības pamatnostādnes 2007.–2013. gadam.” izm.izm.gov.lv/upload_file/Normativie_akti/izm_260906_izgl_att_pamatnost_2007-2013.doc (2007. 23. 01).
- Jākobsons, A. (2001) “Pieaugušo izglītība Latvijā.” Grām.: *Ceļā uz sociālo saliedētību un labklājību: Pārskats par izglītību Latvijā 2000. gadā*. Rīga. 106.–113. lpp.
- “Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca” (2007) <http://www.aialab.lv/Vardnica/servlet/vardnica?yards> (2007. 26. 09).
- Lavriņenko, O. (2007) “Zināšanu sabiedrība: Ģimenes pozīcija.” Grām.: *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā: Rakstu krājums*. Rīga. 216.–224. lpp.
- “Mūžizglītības pieejamība un iespējas izglītoties Latvijā” (2006) Pētījuma vadītāja prof. B. Zepa. Rīga: Baltijas sociālo zinātņu institūts. [www://politika.lv/index.php?id=10145](http://politika.lv/index.php?id=10145) (2008. 23. 01).
- “Nacionālais attīstības plāns 2007.–2013. gadam.” www.nap.lv (2008. 27. 01).
- Oļehnovičs, D. (2004) “Daugavpils izglītotās jaunatnes problēmas un perspektīvas darba tirgū.” Grām.: *Reģionālais ziņojums: Rakstu krājums*. Daugavpils. 31.–52. lpp.
- Ostrovska, I., Boroņenko, V. (2004) *Jaunatne ceļā no izglītības uz darba tirgu*. Daugavpils.
- Paņina, L. (2007) “Izglītības kvalitātes elementi izglītības sistēmā iesaistīto grupu vērtējumā.” Grām.: *Izglītība zināšanu sabiedrības attīstībai Latvijā: Rakstu krājums*. Rīga. 52.–74. lpp.
- Tisenkopfs, T. (1998) “Jaunatne un jaunkapitālisms.” Grām.: *Sabiedrības pārmaiņas Latvijā: Rakstu krājums*. Rīga. 207.–240. lpp.
- “Vecāku līdzdalība izglītības jautājumu lemtānā.” <http://lva-vedi.lv/?lp=p&cid=5%lg=lv> (2008. 23. 01).
- “Vecāku līdzdalība izglītības politikā – tiesiskie principi.” www.dialogi.lv (2008. 23. 01).
- Ерохин А.К. (2007) “Джон Дьюи о социальной роли образования.” <http://dlib.eastview.com/sources/article.jsp?id=10049093> (2007. 15. 03).
- Сериков В.В. (2004) “К созданию современной теории воспитания: методологический аспект.” В кн.: *Теоретико-методологические проблемы современного воспитания*. Волгоград. С. 81–97.

Iesniegts 2008. 29. 01.

Summary

Inta Ostrovska

The Attitude of Young People in Latvia to Education in the Context of Sociology of Upbringing

In the beginning of the 21st century, the social status of upbringing started to improve; the society started to overcome the disorientation and crisis of the values and to understand the importance of spiritual education of the new generation. Developing pedagogical science, it is important to pay attention to its scientific, methodical, and methodological aspects, as well as to the training of specialists in this sphere. That is why it is necessary to restore and to create specialized study courses on methodology and theory of upbringing worked out for the pedagogues in different areas and students of other specialities connected with upbringing and socialization, for example, sociologists, psychologists, lawyers, etc. Sociology of upbringing may become one of the courses of such a type.

Sociology of upbringing is a special branch of sociology; its research object is upbringing as a social institute along with other institutes connected with it. Different educational systems appear and disappear; different upbringing processes take place, as well as practical upbringing work is implemented in any social institute.

In order to understand the essence of the changes, including the ones in education, the author has analysed the data of numerous researches. It has been concluded that the attitude of young people to education is interpreted in various ways; it is partly explained by the situation in the modern society. Latvian society is in the process of transformation: its economy, social sphere, and, especially, social norms and values have been changing. In the transition period, the society changes its value orientation: the old values become not topical any more, while the introduction of the new ones takes time. The value orientation system includes also the attitude of young people to education, and as the analysed research papers have shown, the youth's attitude towards education has a dynamic character. Little by little, young people start accepting the liberal values, which are characteristic of a democratic society. In its turn, it presupposes absolutely another educational system, with another content, standards, and organization of educational process.

Резюме

Инта Островска

Отношение молодежи Латвии к образованию в контексте социологии воспитания

В начале XXI века статус образования стал повышаться, общество начало преодолевать дезориентацию и кризис ценностей, осознать значение духовности в воспитании молодого поколения. Развивая педагогическую науку, внимание необходимо уделять как ее научному, методическому и методологическому аспекту, так и подготовке специалистов в данной отрасли. Поэтому необходимо возродить и вводить специализированные учебные курсы по методике и теории воспитания для будущих педагогов различных отраслей и студентов других специальностей, связанных с воспитанием и социализацией, например, социологов, психологов, юристов и др. Одним из таких курсов может стать социология воспитания.

Социология воспитания — специализированная отрасль социологии, объект изучения которой — воспитание как социальный институт общества, а также связанные с ним социальные институты. В любом социальном институте возникают и исчезают различ-

ные воспитательные системы, протекают различные образовательные процессы, реализуется практическая воспитательная деятельность субъектов.

Чтобы глубже изучить суть изменений, в том числе — в образовании, автор проанализировала данные различных исследований. Автор статьи пришла к выводу, что отношение молодежи к образованию трактуется неоднозначно, что, частично, объясняется ситуацией в современном обществе. Латвийское общество находится в процессе трансформации, и изменения претерпевает не только экономика, но и социальная система, и особенно — общественные нормы и ценности. В переходный период меняются ценностные ориентации: прежние становятся неактуальными, а внедрение новых происходит не сразу. Отношение молодежи к образованию также входит в систему ценностных ориентаций, при этом, как показал анализ исследований, отношение молодежи к образованию динамично. Молодежь постепенно перенимает либеральные ценности, характерные для демократического общества. Это, в свою очередь, предполагает совсем другую систему, содержание и стандарты образования, а также изменение организации процесса обучения и воспитания.

ZINĀTNISKĀ DZĪVE

MŪSDIENU EKONOMIKAS SOCIOLOĢIJA: KAS IZDARĪTS UN KAS VĒL JĀDARA?

Intervija ar profesoru Juriju Veselovu
(Sanktpēterburgas Valsts universitāte, Krievija)

– Cienijamais profesors, pirms sešiem gadiem Jūs intervējāt savu kolēģi, profesoru R. Svēdbergu, kurš ir viens no pasaulē atzītākajiem speciālistiem ekonomikas socioloģijas jomā. Arī Jūsu ieguldījums un atpazīstamība šajā jomā ir būtiska. Būtu loģiski uzdot Jums līdzīgus jautājumus par minētās zinātnes tendencēm 21. gadsimta pirmās desmitgades nogalē. Kā Jūs vērtējat pašreizējo ekonomikas socioloģijas situāciju postpadomju telpā (pēc zinātniskajām skolām un pētījumu virzieniem)?

– Manā skatījumā situācija ekonomikas socioloģijas jomā ir laba un stabila; jebkurā gadījumā, studiju kursi tiek docēti, tiek veikti pētījumi, tiek publicēti interesanti raksti un pētījumu tulkojumi, tiek aizstāvēti promocijas darbi (lai gan ekonomikas socioloģijas jomā, salīdzinājumā ar citām specialitātēm, aizstāvētu disertāciju skaits ir neliels, tomēr tas nav iemesls būt pesimistiem). Zinātnisko skolu jomā nekas būtiski nav mainījies – kā bija Maskavas skola (Valsts Universitāte – Augstākā ekonomikas skola), Pēterburgas skola (Sanktpēterburgas Valsts universitāte) un Novosibirskas skola (Novosibirskas Valsts universitāte), tā arī palika. NVS valstu vidū es varētu izcelt Baltkrievijas skolu.

– Jūs esat atzīts ekonomikas socioloģijas vēstures virziena pārstāvis. Būdam ideju vēsturnieks, Jūs analizējat to, kas notiek mūsdienu ekonomikas socioloģijā. Kādas tēmas ir aktuālas šodien, kā tās tiek pētītas, kurām nepamatoti netiek pievērsta uzmanība?

– Vēsturniekam ir sarežģīti spriest par mūsdienām, ir jāpaiet kādam laika sprīdim, lai varētu pareizi novērtēt situāciju. Tāpēc ekonomikas socioloģijas stāvokli varu novērtēt kā praktizējošs ekonomikas sociologs. Aktuāls šodien ir viss, kas saistīts ar mūsu reformām – tirgus socioloģija, tirdzniecības tīkli (skat. pēdējo V. Radajeva darbu), patēriņa socioloģija, investoru motivācija utt. (skat. e-žurnāla “Ekonomikas Socioloģija” saturu). Tas ir pareizi, jo zinātnei kaut kas ir jāpasaka par to, kas notiek mūsdienu Krievijas sabiedrībā. Tomēr ir arī citas tēmas, kuras mazāk saista pētnieku uzmanību, jo tās ir, teiksim tā, “nepraktiskas”, atrodas “ārpus” zinātnes redzesloka. Piemēram, mēs Ekonomikas socioloģijas katedrā strādājam pie tādām tēmām, kā “uzticamības socioloģija” un “taisnīguma socioloģija”. Taču mēs esam klasiska universitāte, un mums ir tāda iespēja – būt par zinātnes “žāvām”, nodarboties ar to, kas ir interesants un praktiski nav lietderīgs.

– *Speciālisti izdala tādus mūsdienu pasaules ekonomikas socioloģijas virzienus kā Ziemeļamerikas (“jaunā ekonomikas socioloģija”), angļu un franču ekonomikas socioloģija. Vai Jūs tam piekrītat? Vai tāds dalījums nav “eirocentrēts”?*

– Jā, es piekrītu tam, ka pastāv amerikāņu “jaunā ekonomikas socioloģija”, un tā ieņem, lai arī diezgan “garlaicīgu”, tomēr līdera pozīciju. Ir arī eiropiešu tradīcija, taču tā nevēlas sevi saistīt ar ekonomikas socioloģiju (sākot ar Ž. Bodrijāru un P. Burdjē un beidzot ar M. Kalonu un L. Tevenū). Franču tradīcija ekonomikas socioloģiskajā izpētē, no zinātniskā viedokļa, izskatās vienkārši lieliski, tāpēc negribētu runāt par “eirocentrismu” ekonomikas socioloģijā. Mums daudz jā mācās no viņiem.

– *Kādas jaunas tendences un perspektīvas Jūs varētu izdalīt mūsdienu Austrumu un Rietumu ekonomikas socioloģijā?*

– Austrumi ir “smalka lieta”, kā teica biedrs Suhovs, tāpēc neko būtisku šajā sakarā pateikt nevaru – nezinu (mēs ar saviem nelielajiem spēkiem aizstāvējām Japānas aspiranta Horikavas Acusi kandidāta disertāciju, palīdzam attīstīt Korejas centru Sanktpēterburgas Valsts universitātes Socioloģijas fakultātē, Ekonomikas socioloģijas katedras docente J. Kapustkina uzstājās un publicējās Irānā). Tomēr Rietumi mums ir tuvāki (mēs taču esam Ziemeļrietumi, pie mums varjagu ir vairāk nekā grieķu), tāpēc tās tendences ir skaidrākas. Rietumu tradīciju aspektā mēs esam “jaunā viņņa” gaidās: savulaik ekonomikas socioloģija Eiropā veidojās, pateicoties M. Vēberam un E. Dirķēmam, vēlāk tā attīstījās ASV, pateicoties T. Pārsonsam un N. Smelzeram; 20. gs. 70-jos un 80-jos gados tā guva jaunu impulsu gan Amerikā (M. Granovēters, V. Zelizers, N. Fligstīns), gan Eiropā (R. Svēdbergs, K. Knorcetina, P. Steiners). Taču pašlaik jūtams, ka “jaunā” ekonomikas socioloģija kļūst “veca”, tagad mēs gaidām – citādu un labāku. Tādas, lūk, ir perspektīvas, bet krievu ekonomikas socioloģiem būtu vairāk jāpublicējas Eiropas valodās. Taču nav tik viegli un vienkārši, jo es, piemēram, ar saviem kolēģiem nevarēju publicēties ASV – valoda nederēja, un tikai Jaunzēlandē mūsu rakstu paņēma un nebija nekāda “eirocentrisma”.

– *Pie kā Jūs strādājat pašlaik?*

– Esmu uzņēmies pienākumu veidot krievu-vācu rakstu krājumu “Ekonomika un sabiedrība: sociālā taisnīguma problēma” (nosaukuma darba variants), un tas ir jāpabeidz, taču taisnīguma partija mūs nefinansē, tāpēc darbs norit lēnāk, nekā gribētos.

Intervēja Viktors Voronovs

2008. 31. 01.

Profesora Jurija Veselova īsa biogrāfija

Jurijs Veselovs, dzimis 1964. gadā.

Izglītība: augstākā, ekonomista kvalifikācija. 1986. gadā absolvēja Ļeņingradas Valsts universitātes Ekonomikas fakultātes Pētījumu un izstrāžu ekonomikas nodaļu. 1989. gadā pabeidza Ļeņingradas Valsts universitātes Ekonomikas fakultātes aspirantūru, aizstāvēja disertāciju un ieguva ekonomikas zinātņu kandidāta zinātnisko grādu. No 1990. gada līdz 1991. gadam bija Zagrebas Universitātes (Horvātija) doktorants. 1997. gadā Sanktpēterburgas Valsts universitātē aizstāvēja disertāciju ekonomikas socioloģijā un 1998. gadā ieguva socioloģijas zinātņu doktora zinātnisko grādu. 1999. gadā J. Veselovam tika piešķirts profesora zinātniskais nosaukums.

Darbs: no 1991. gada līdz 1994. gadam strādāja par Sanktpēterburgas Valsts universitātes Socioloģijas fakultātes asistentu un vecāko pasniedzēju. Kopš 1994. gada līdz šim brīdim strādā par Sanktpēterburgas Valsts universitātes Socioloģijas fakultātes Ekonomiskās socioloģijas katedras vadītāju.

Nozīmīgākās publikācijas

Экономическая социология: история идей. СПб.: Издательство СПбГУ, 1995.

«Экономическая социология постмодерна». *Журнал социологии и социальной антропологии.* 1998, №1.

«Классики экономической социологии: Карл Поланьи». *Социологические исследования.* 1999, №1.

Экономическая социология: (учебное пособие). СПб.: Астерион, 2005. (Līdzautorībā).

«Петербург – социальное пространство инвестиций». *Вестник экономики эк-СССР.* 2006, №1 (jarāņu valodā).

«Структура и действие: центральная методологическая проблема экономической социологии». В кн.: *Вторые Ковалевские чтения: Материалы научно-практической конференции 16–17 ноября 2007 г.* СПб.: Факультет социологии СПбГУ, 2007.

СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СОЦИОЛОГИЯ: ЧТО СДЕЛАНО И ЧТО ВПЕРЕДИ?

Интервью с профессором Юрием Витальевичем Веселовым (Санкт-Петербургский государственный университет)

— Юрий Витальевич, шесть лет назад Вы брали интервью у коллеги, профессора Ричарда Сведберга, одного из самых известных в мире специалистов в области экономической социологии. Ваш вклад в нее и известность также значительны. Представляется логичным задать и Вам во многом схожие вопросы о панораме идей и тенденций этой науки в конце первого десятилетия XXI века. **Как Вы оцениваете нынешнее состояние экономической социологии на постсоветском пространстве (по школам и направлениям исследований)?**

— Состояние экономической социологии я оцениваю как стабильное и хорошее, по крайней мере, преподаются курсы, ведутся исследования, печатаются интересные статьи и переводы, защищаются диссертации (кстати, диссертаций по специальности экономическая социология меньше всего в сравнении с другими специальностями, но это еще не повод для пессимизма). Если говорить о школах, то нового пока не видно — как были московская школа (Государственный университет — Высшая школа экономики), петербургская школа (Санкт-Петербургский государственный университет) и новосибирская (Новосибирский государственный университет), так и остаются. Среди стран Содружества Независимых Государств я бы отметил белорусскую школу.

— Вы известный представитель истории экономической социологии. Как историк идей, Вы анализируете то, что происходит в современной экономической социологии. **Какие темы актуальны сегодня, насколько они решены, мимо каких тем необоснованно проходит современная экономическая социологическая мысль?**

— Историкам сложно судить о современности, должно пройти какое-то время, чтобы правильно оценить положение дел. Поэтому могу оценить ситуацию в современной экономической социологии как практикующий эконом-социолог. Актуально сегодня все то, что связано с нашими реформами — социология рынка, торговые сети (см. последнюю работу В.В. Радаева), социология потребления, мотивация инвесторов и т.д. (см. содержание электронного журнала «Экономическая социология»), и это правильно, поскольку наука должна что-то сказать о том, что происходит в современном российском обществе. Но есть и другие темы, которые меньше привлекают внимание исследователей, они, так сказать, «непрактичны», «вне поля зрения» науки. Например, мы на кафедре экономической социологии исследуем моральные аспекты экономической жизни, разрабатываем такие темы, как «социология доверия» и «социология справедливости». Но мы — классический университет, и у нас есть такая возможность — быть «роতোзеями» в науке, заниматься тем, что нам кажется вневременно-интересным и практически бесполезным.

— *Специалисты выделяют такие направления современной мировой экономической социологии, как североамериканскую («новую экономическую социологию»), английскую и французскую экономическую социологию. Согласны ли Вы с этим? Нет ли в таком делении определенного «евроцентризма»?*

— Да, я бы согласился с тем, что есть американская «новая экономическая социология», и она законно занимает лидирующие, но «скучные» позиции; есть и европейская традиция, но она, как ни странно, сама себя не хочет связывать с экономической социологией (начиная с Ж. Бодрийяра и П. Бурдьё и заканчивая М. Каллоном и Л. Тевено). Французская традиция социологического исследования экономики выглядит в научном смысле просто «шикарно», поэтому я бы не стал говорить о «евроцентризме» в экономической социологии, нам бы всем учиться у них.

— *Какие новые тенденции и перспективы Вы можете отметить в современной экономической социологии Востока и Запада?*

— «Восток — дело тонкое», как говорил товарищ Сухов, поэтому сказать толком о нем ничего не могу — не знаю (мы своими малыми силами защитили кандидатскую диссертацию аспиранта из Японии Хорикава Ацуси, помогаем и развитию корейского центра на факультете социологии Санкт-Петербургского государственного университета, доцент кафедры экономической социологии Е.В. Капусткина выступала и публиковалась в Иране), но Запад нам ближе (мы ведь все-таки Северо-Запад, у нас варягов больше, чем греков), поэтому и их тенденции яснее. В западной традиции мы на пороге «новой волны»: когда-то экономическая социология родилась в Европе благодаря М. Веберу и Э. Дюркгейму, затем заново возродилась в США, благодаря Т. Парсонсу и Н. Смелзеру, затем в 70-е и 80-е получила новый импульс развития и в Америке (М. Грановеттер, В. Зелизер, Н. Флигстин) и в Европе (Р. Сведберг, К. Кнорр-Цетина, П. Стейнер). Но теперь чувствуется, что «новая» экономическая социология стала уже «старой», теперь мы ждем — иного и лучшего. Вот и перспективы, а российской экономсоциологии хорошо бы больше публиковаться на европейских языках, а это не так легко, я, например, со своими коллегами никак в США не смог опубликоваться — язык не подходит, только в Новой Зеландии нашу статью взяли, и никакого «евроцентризма».

— *Над чем Вы сами сейчас работаете?*

— Я взялся и должен закончить российско-немецкий сборник статей «Экономика и общество: проблема социальной справедливости» (рабочее название), но Партия справедливости нас не финансирует, поэтому дело идет медленнее, чем хотелось бы.

Интервью провел **Виктор Воронов**

31. 01. 2008.

Краткая биографическая справка

Юрий Витальевич Веселов, 1964 года рождения.

Образование: высшее, квалификация «экономист». В 1986 году окончил экономический факультет Ленинградского государственного университета, отделение экономики исследований и разработок. В 1989 году окончил аспирантуру экономического факультета ЛГУ с защитой диссертации и получил научную степень кандидата экономических наук. В 1990–91 годах был докторантом университета Загреба (Хорватия). В 1997 году в Санкт-Петербургском государственном университете защитил докторскую диссертацию по экономической социологии и получил научную степень доктора социологических наук (1998). В 1999 году был утвержден в научном звании «профессор».

Работа: в 1991–1994 годах работал ассистентом, старшим преподавателем факультета социологии СПбГУ, а с 1994 года по настоящее время – заведующий кафедрой экономической социологии факультета социологии Санкт-Петербургского государственного университета.

Основные публикации

Экономическая социология: история идей. СПб.: Издательство СПбГУ, 1995.

«Экономическая социология постмодерна». *Журнал социологии и социальной антропологии.* 1998, №1.

«Классики экономической социологии: Карл Поланьи». *Социологические исследования.* 1999, №1.

Экономическая социология: учебное пособие. СПб.: Астерион, 2005. (В соавторстве).

«Петербург – социальное пространство инвестиций». *Вестник экономики экСССР.* 2006, №1. (На японском языке).

«Структура и действие: центральная методологическая проблема экономической социологии». В кн.: *Вторые Ковалевские чтения: Материалы научно-практической конференции 16 – 17 ноября 2007 г.* СПб.: Факультет социологии СПбГУ, 2007.

Vladislavs Volkovs, Vera Boroņenko

EIROPAS SOCIOLOGU ASOCIĀCIJAS 8. KONFERENCE

Eiropas Sociologu asociācijas 8. konferences darbs norisinājās Glāzgovā 2007. gada 3.–6. septembrī. Konferences pamattēma – “Konflikti, pilsonība un pilsoniskā sabiedrība”. Šīs tēmas aktualitāte tika pamatota ar Eiropas Savienības paplašināšanos. Tāpēc Eiropas sociologu intereses bija saistītas ar politisko transformāciju un sociālo konfliktu analīzi, kas rodas migrācijas, paaudžu, konfesijālo, kultūras grupu un lokālo sabiedrību attiecību rezultātā. Pilsonisko identitāti kā sociālās identitātes normatīvo modeli spēcīgi ietekmē sociālā nevienlīdzība, diskriminācija, nabadzība un sociālā atsvešinātība. Pēc konferences organizatoru domām, ir svarīgi apvienot tās tematiku ar sabiedriskām debatēm par maksimāli pieņemamām sociālo konfliktu risināšanas iespējām.

Konferences darbs norisinājās divu veidu darba grupās: pētījumu tīkli un pētījumu plūsmas, kuru tematikai piemita fundamentāluma un konkrētuma līmeņu dažādība. Pētījumu tīklu darba grupu tematika bija daudz klasiskāka – tajā tika apspriesti daudzi klasiski socioloģijas jautājumi: kultūra, izglītība, veselība, iedzīvotāju novecošanās, ģimene, politika, ekonomika, vide, kā arī socioloģisko pētījumu metodes. Savukārt, pētījumu plūsmu darba grupu tematika bija konkrētāka, atbilstošāka mūsdienu Eiropas socioloģijas aktuālajiem jautājumiem un problēmām, piemēram, tādiem kā vēlēšanas, nepilsoniskā sabiedrība, Krievijas loma mainīgajā sabiedrībā, salīdzinošās metodes migrācijas pētījumos utt. Pētījumu plūsmu darba grupu skaits bija mazāks, nekā pētījumu tīklu darba grupu skaits, bet to darbā atspoguļojās jaunākās un reizēm negaidītas Eiropas sociologu atziņas un pieejas, kā arī pētījumu rezultāti, kas tika veikti klasiskās socioloģijas pētāmo tēmu saskares punktos. Pētījumu plūsmu darba grupu darbībai tiešām bija inovatīvs raksturs, un tajos apspriestās socioloģiskās kategorijas, kaut arī ar tradicionāliem nosaukumiem, bieži tika prezentētas kā “jaunas” – *jaunā nabadzība, jaunā darba sadale, jaunās nevienlīdzības formas*, u.c.

Pētījumu tīklu darba grupu referātu tematika

Nr. p. k.	Zinātniskās darba grupas nosaukums	Kopējais referātu skaits
1	2	3
1.	Vecuma socioloģija	80
2.	Ģimenes un intimās dzīves socioloģija	80
3.	Jauniešu un paaudžu socioloģija	77
4.	Profesiju socioloģija	73
5.	Sabiedrības apkārtējās vides socioloģija	65
6.	Veselības un slimību socioloģija	62
7.	Bērnības socioloģija	59
8.	Riska socioloģija	55
9.	Kultūras socioloģija	45

Tabulas turpinājumu skat. 169. lpp.

Tabulas turpinājums

1	2	3
10.	Patēriņa sabiedrības socioloģija	43
11.	Izglītības socioloģija	42
12.	Zinātnes un tehnoloģiju socioloģija	40
13.	Sabiedrības teorija	40
14.	Kvalitatīvās pētniecības metodes	38
15.	Sociālo kustību socioloģija	37
16.	Genderattiecību socioloģija darba tirgū un labklājības sabiedrībā	36
17.	Biogrāfiskās metodes	32
18.	Mākslas socioloģija	31
19.	Ekonomikas socioloģija	30
20.	Emociju socioloģija	28
21.	Komunikāciju un masu mādiņu socioloģija	28
22.	Sociālās politikas socioloģija	22
23.	Salīdzinošie pētījumi Eiropā	19
24.	Kritiskā politiskā ekonomija	17
25.	Sociālo katastrofu un krīžu socioloģija	17
26.	Dienvideiropas sabiedrību socioloģija	14
27.	Sporta socioloģija	9

Analizējot referātu sadali pa tēmām un nozarēm, kas tika prezentēti konferences pētījumu tīklu darba grupās, var secināt, ka visizplatītākās tēmas bija saistītas ar cilvēka stāvokli sabiedrībā, kā arī ar viņa adaptācijas un socializācijas sociālajām, ekoloģiskajām, bioloģiskajām problēmām dažādos dzīves posmos. Nozīmīguma ziņā otrajā vietā izvirzījās divas tēmas:

1. pastāvīgi evolucionējošo sabiedrības institūtu problemātika (profesiju, kultūras, izglītības, zinātnes, mākslas, masu mādiņu, sporta, sociālās politikas un ekonomikas socioloģija, sociālās nevienlīdzības darba tirgū socioloģija) un
2. sociālo izmaiņu izpēte (patēriņa sabiedrība, sociālie riski, katastrofas un krīzes, sociālās kustības, sociālie procesi Dienvideiropā).

Nākamo vietu ieņem sociālā teorija un socioloģisko pētījumu metodes.

Referātu tematika pētījumu plūsmu darba grupās

Nr. p. k.	Zinātniskās darba grupas nosaukums	Kopējais referātu skaits
1	2	3
1.	Darbs un organizācija	41
2.	Rasisma socioloģija	32
3.	Pilsētas socioloģija un pilsētas	29
4.	Mazākumtautību statuss un divpusējā identitāte plurālistiskajās sabiedrībās	28

Tabulas turpinājumu skat. 170. lpp.

Tabulas turpinājums

1	2	3
5.	Atmiņa, kultūra un konflikts	26
6.	Šķiru pārvērtēšana mūsdienu socioloģijā	20
7.	Eiropa un imigrācija	20
8.	Salīdzinošās metodes migrācijas pētījumos	19
9.	Neoliberālisms	19
10.	Krievija mainīgajā pasaulē: pilsonības un pilsoniskās sabiedrības dinamika un kvalitāte	19
11.	Eiropas Savienības paplašināšanās	15
12.	Evolūcija un socioloģija	15
13.	Reliģisko mācību socioloģija	14
14.	Globālā valdība	12
15.	Publiskā socioloģija un saistības	10
16.	Rīcībnespēja, pilsonība un nepilsoniskā sabiedrība	9
17.	Vēstures socioloģija	9
18.	Nevienlīdzības starppaudžu transmisijas pārvērtēšanā	7
19.	Tiesiskais plurālisms Eiropā: vispārīgie likumi un lokālā prakse	3
20.	Vēlēšanu socioloģija	2

Visvairāk zinātnisko referātu tika prezentēts pētījumu plūsmu darba grupā par darba un organizāciju problēmām. Tajā piedalījās pētnieki no 17 valstīm: no Skandināvijas valstīm, Polijas, Lielbritānijas, Izraēlas, Spānijas, Itālijas, Igaunijas, Vācijas u.c. Tika apspriestas gan teorētiskās, gan arī praktiskās tēmas, kas ir svarīgas darba tirgū, piemēram, tādas kā darba laiks, postbirokrātiskās organizācijas, “labā darba” jēdziens, darba globālā sadale, apmierinātība ar darbu, darbinieku apmācība utt. Sevišķa uzmanība tika pievērsta inovācijām darba tirgū, piemēram, jaunām kolektīvo interešu izteiksmju formām, jauniem darba sadales veidiem utt.

Gan pētījumu tīklu darba grupu tematika, gan arī pētījumu plūsmu darba grupu tematika liecina, ka konferencē ļoti lielu uzmanību Eiropas sociologi pievērsa vismazāk aizsargātajām iedzīvotāju grupām – etniskajām, konfesionālajām minoritātēm, sociālajām izmaiņām Eiropas sabiedrībās, reģionālo un sociālo atšķirību problēmām Eiropā.

Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo pētījumu institūts savu pētījumu rezultātus šajā konferencē prezentēja divās darba grupās – pētījumu tīkla darba grupā “Ekonomikas socioloģija” un pētījumu plūsmas darbā grupā “Pilsētas socioloģija un pilsētas”. Tika prezentēti DU Sociālo pētījumu institūta Socioloģisko pētījumu laboratorijas vadītājas Veras Boroņenko pētījuma “Kā kultūras dimensijas determinē klasteru attīstību valstīs” rezultāti. Šis starptautiskais salīdzinošais pētījums tika veikts promocijas darba “Klasteru loma reģiona konkurētspējas paaugstināšanā” izstrādes gaitā. Tā rezultāti parādīja, ka klasteru attīstību valstī (tāpat kā ekonomikas attīstību kopumā) stipri ietekmē sabiedrības kultūras iezīmes: individuālisma līmenis kultūrā, varas distance un attieksme pret nenoteiktības situāciju.

Pētījumu plūsmas darba grupas “Pilsētas socioloģija un pilsētas” ietvaros tika prezentēti profesora Vladimira Meņšikova vadībā daudzu gadu garumā veikto pētījumu rezultāti, kas tika apkopoti referātā “Jaunās pieejas pilsētnieku dzīves kvalitātes izpētē – Latvijas pilsētas piemērs”. Šīs uzstāšanās gaitā tika apspriesti daudzu pilsētas un valsts mērogā veikto pētījumu rezultāti, kuros piedalījās un vadīja profesors V. Meņšikovs. Referāts izraisīja plašu interesi, tika uzdoti jautājumi par pētījumu tematiku; klātesošie izrādīja interesi un vēlmi iegūt socioloģisko informāciju par pētījumu tematiku, bija ieinteresēti socioloģiskās informācijas iegūšanā par doto tematiku.

Iesniegts 2008. 18. 03.

Aija Eglīte

EKONOMIKAS ZINĀTNE LAUKU ATTĪSTĪBAI

Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes (LLU EF) ikgadējā starptautiskā zinātniskā konference “**Ekonomikas zinātne lauku attīstībai**” notika 2007. gada 25.–26. aprīlī Jelgavā. Konferences rīkošana kļuvis regulāra un ir neatņemams ik gada pavasara pasākums, kurā piedalās liels skaits ekonomikas zinātnieku no daudzām Eiropas valstīm, šogad – arī no ASV. Lielākais dalībnieku skaits bija no Latvijas augstskolām un zinātniski pētnieciskajām institūcijām: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Latvijas Universitāte, Rīgas Tehniskā universitāte, Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts, Daugavpils Universitāte, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, Biznesa augstskola “Turība”, Transporta un telekomunikāciju institūts. Ekonomikas fakultātes zinātniskās konferences dalībnieku vidū jau vairākus gadu desmitus ir viesi no Ščecinas Lauksaimniecības universitātes. Ļoti aktīvi un daudzskaitlīgi bija pārstāvētas arī citas Polijas augstskolas: Varšavas Lauksaimniecības universitāte, Krakovas Lauksaimniecības universitāte, Varmijas un Mazūrijas universitātes Olštīnā, Varšavas Dzīvības zinātņu universitāte, Humanitāro un ekonomikas zinātņu akadēmija Lodzā, Kujavskas Pomorskas Augstākās izglītības institūts Bidgoščā, Bialas Podlaskas augstākā profesionālā koledža. Neiztrūkst arī kaimiņvalstu – Lietuvas un Igaunijas zinātnieki no Lietuvas Lauksaimniecības universitātes, Igaunijas Dzīvības zinātņu universitātes, Viļņas Tiesību un biznesa koledžas, Kauņas Tehnoloģiju universitātes, Tartu universitātes. Šogad labi bija pārstāvēta arī Vācija un Austrija: Humbolta Universitāte Berlīnē, Fuldas profesionālā universitāte, Federālā pārvalde kalnu zemkopības jautājumos Vīnē. Vislielākā delegācija bija no Bonnas Universitātes profesora Tomasa Kuča vadībā. Vistālākais viesis bija Viljams H. Meiers no Misūri-Kolumbijas Universitātes (ASV).

Par konferences tematikas aktualitāti liecina ne vien plašais dalībnieku pulks, bet arī iesniegto zinātnisko publikāciju skaits, kas tika ietilpinātas trijos turpinājumizdevumos – LZP atzītos zinātnisko rakstu krājumos. Zinātnisko rakstu pirmais laidniens nāca klajā 2000. gadā.

Izsludinot starptautisko zinātnisko konferenci 2006. gada jūnijā, tai tika izvēlēti šādi aktuāli temati:

- Ražošanas efektivitāte lauksaimniecības primārajā un sekundārajā jomā.
- Lauku attīstība un globalizācija.
- Lauku ekonomiskā un sociālā attīstība.
- Finansiālā atbalsta efektivitāte.
- Reģionālā lauksaimniecība specializācijas un globalizācijas kontekstos.
- Kooperācija un integrācija.
- Lauku iedzīvotāju mentalitāte un kultūras attīstība laukos.
- Informācijas loma lauku attīstībā.
- Lauku attīstības menedžments.
- Dzīves un vides kvalitāte laukos.
- Patēriņa izmaiņas lauku attīstībā.

Starptautiskās zinātniskās konferences “Ekonomikas zinātne lauku attīstībai” raksti sakārtoti trijos tematiskos rakstu laidienos:

- Nr. 12 “Attīstība: lauku un reģionālā”.
- Nr. 13 “Primārais un sekundārais sektors, ražošana, patēriņš”.
- Nr. 14 “Finanses, nodokļi, investīcijas un atbalsts”.

Zinātniskie raksti veidoti tā, lai tie atbilstu starptautiskajiem standartiem ekonomikas zinātnē. Programmas komitejā ir 6 valstu augstskolu pārstāvji. Rakstu krājumiem ir starptautiska redaklējīga, kurā darbojās konferences dalībvalstu augstskolu zinātnieki. Rakstus recenzējuši 79 zinātnieki ekonomisti no 27 zinātniskām institūcijām. Dominē raksti angļu valodā, bet citās valodās iesniegtajiem rakstiem ir kopsavilkumi angļu valodā, kā arī angļu valodā dublēti virsraksti un tabulu vai attēlu teksti. Zinātniskie raksti elektroniskā formā pieejami LLU EF mājas lapā (<http://ef.llu.lv/index.htm?p=2>) un datu bāzēs: 1) ANO datu bāzē AGRIS – *International Information System for the Agricultural Sciences and Technology* – Apvienoto Nāciju Pārtikas un lauksaimniecības organizācijas (ANO FAO) starptautiskā informācijas sistēma lauksaimniecības zinātnēs un tehnoloģijā; 2) LLU Fundamentālās bibliotēkas elektroniskajā katalogā; 3) LLU Fundamentālās bibliotēkas datu bāzē “Latvijas Lauksaimniecības universitātes mācībspēku un pētnieku publikācijas”; 4) atsevišķā datu bāzē “LLU konferenču materiāli”; 5) ASV datu bāzē EBSCO.

Konferences darbs tika organizēts plenārsēdē un sekcijās. Konferenci atklāja Ekonomikas fakultātes dekāne, asoc. profesore Irina Pilvere un Izglītības un zinātnes ministre, akadēmiķe, LLU profesore Baiba Rivža. Atsaučīgi tika uzņemti visi referenti. Klausītāju vidū vislielāko atzinību guva Austrijas Federālās pārvaldes kalnu zemkopības jautājumos Vīnē pētnieka Dr. Olivera Tammes prezentētais pētījums “Austrijas lauku ekonomiskās un sociālās infrastruktūras attīstība”, kas pārsteidza ar dziļumu un pamatīgumu un Latvijai samērā jaunu zinātnisku pieeju pētāmajai problēmai. Bonnas universitātes profesora Tomasa Kuča referāts iezīmēja nākotnes perspektīvas arī Latvijas pārtikas tirgum, kas saistītas gan ar patērētāja uzvedības, gan ar iedzīvotāju struktūras maiņu, jeb novecošanu. Aizraujoša bija arī Šauļu Universitātes profesora Jonasa Jasaitisa uzstāšanās par lauku jauno misiju, to vietu ekonomikā un apdzīvotībā.

Tēmu daudzveidība liecināja par daudzdimensiju aspektiem lauku attīstībā. Katram dalībniekam bija iespēja atrast gan domubiedrus, gan oponentus un diskusijas turpināt neformālā gaisotnē, baudot kultūras programmu. Organizatori bija parūpējušies, lai Latvijas laukus varētu izziņāt ne vien teorētiski – ar zinātnisko pētījumu rezultātiem, bet arī praktiski – ar paša acīm apskatot Zemgales laukus un ainavas. Konferences viesi un dalībnieki tika aicināti uz LLU Mācību un pētījumu saimniecību “Vecauce”. Otrajā dienā konferences dalībnieki izbaudīja viduslaiku atmosfēru Jaunpils pilī. Ārzemju viesiem bija iespēja to salīdzināt ar Vecrīgas viesmīlību un Baltijas jūras pievilcību. Gan LLU EF zinātniskajai konferencei uzticīgie dalībnieki, gan pētnieki, kuri pirmo reizi bija atbraukuši uz šo pasākumu, atraisījās neformālajās sarunās. Tā radās idejas jauniem zinātniskajiem pētījumiem un starptautiskās sadarbības līgumiem.

AUTORI

- Timofejs Agarins** PhD Candidate, Politikas un starptautisko attiecību katedra, Sociālo zinātņu skola, Aberdīnas Universitāte, Lielbritānija
t.agarin@abdn.ac.uk
- Olga Bičinska** Mg. oec., Valsts Ieņēmumu dienests, Rīga, Latvija
- Vera Boroņenko** Mg. oec., Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta pētniece, Latvija
vera.boronenko@du.lv
- Aija Eglite** Dr. oec., Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes Ekonomikas katedras asociētā profesore, Latvija
aija.eglite@llu.lv
- Lilija Gorbaceviča** Dr. phil., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas katedras docente, Latvija
sk@du.lv
- Pāivi Harinens** Dr. soc. sc., Joensū Universitātes Socioloģijas un sociālās politikas katedras lektors, Somija
- Jaceks Kurčevskis** Dr. habil., Varšavas Universitātes Lietišķo sociālo zinātņu institūta Tiesību un paražu socioloģijas katedras profesors, Polija
j.kurczewski@isns.uw.edu.pl
- Inta Ostrovska** Mg. paed., Daugavpils Universitātes Sociālo Zinātņu fakultātes Socioloģijas katedras lektore, Latvija
intinsho@inbox.lv
- Pirko Pitkāņens** PhD, Tampere Universitātes Izglītības katedras izglītības politikas un multikultūras izglītības profesors, Somija
- Jusi Ronkainens** Lic. soc. sc., Joensū Universitātes Socioloģijas un sociālās politikas katedras pētnieks, Somija
jronkain@cc.joensuu.fi
- Karīna Stadņika** Latvijas Universitātes Ekonomikas un vadības fakultātes maģistrante, Latvija
KSTADNIKA@lv.loreal.com
- Herberts Šuijs** līdz 2005. gadam bija Hamburgas Ekonomikas un politikas universitātes profesors, pašlaik – Vācijas parlamenta loceklis, parlamenta grupas *Die Linke* pārstāvis, Vācija
herbert.schui@t-online.de
- Anastasija Vilciņa** Dr. oec., Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes Ekonomikas katedras profesore, Latvija
anastasija.vilcina@llu.lv
- Vladislavs Volkovs** Dr. sc. soc., asociētais profesors, Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta direktors, Latvija
vladislavs.volkovs@du.lv
- Viktors Voronovs** Dr. phil., Dr. sc. soc., Daugavpils Universitātes Sociālo pētījumu institūta vadošais pētnieks, Latvija
viktor.voronov@du.lv

AUTHORS

- Timofey Agarin** PhD Candidate, Department of Politics and International Relations, School of Social Science, University of Aberdeen, Scotland, UK
t.agarin@abdn.ac.uk
- Olga Bičinska** Mg. oec., Revenue office, Riga, Latvia
- Vera Boronenko** Mg. oec., researcher of the Institute of Social Investigations, Daugavpils University, Latvia
vera.boronenko@du.lv
- Aija Eglīte** Dr. oec., associate professor, Department of Economics, Faculty of Economics, Latvian Agricultural University, Latvia
aija.eglite@llu.lv
- Lilija Gorbaceviča** Dr. phil., senior lecturer, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Daugavpils University, Latvia
sk@du.lv
- Päivi Harinen** Dr. soc. sc., lecturer, University of Joensuu, Department of Sociology and Social Policy, Finland
- Jacek Kurczewski** Dr. habil., professor, Chair of Sociology of Custom and Law, Institute of Applied Social Sciences, Warsaw University, Poland
j.kurczewski@isns.uw.edu.pl
- Inta Ostrovska** Mg. paed., lecturer, Faculty of Social Sciences, Department of Sociology, Daugavpils University, Latvia
intinsho@inbox.lv
- Pirkko Pitkänen** PhD, professor of educational policy and multicultural education, University of Tampere, Department of Education, Finland
- Jussi Ronkainen** Lic. soc. sc., researcher, University of Joensuu, Department of Sociology and Social Policy, Finland
jronkain@cc.joensuu.fi
- Herbert Schui** The author was a professor of economics at the University of Economic and Politics at Hamburg (Germany) until his retirement in 2005. He is now a member of the German Parliament in the parliamentary group of *Die Linke* and a spokesman for economic affairs of the group
herbert.schui@t-online.de
- Karīna Stadnīka** master's student, Faculty of Economics and Business Administration, University of Latvia, Latvia
KSTADNIKA@lv.loreal.com
- Anastasija Vilciņa** Dr. oec., professor, Department of Economics, Faculty of Economics, Latvian Agricultural University, Latvia
anastasija.vilcina@llu.lv
- Vladislavs Volkovs** Dr. sc. soc., associate professor, director of the Institute of Social Investigations, Daugavpils University, Latvia
vladislavs.volkovs@du.lv
- Viktor Voronov** Dr. phil., Dr. sc. soc., leading researcher of the Institute of Social Investigations, Daugavpils University, Latvia
viktor.voronov@du.lv

АВТОРЫ

- Тимофей Агарин** PhD Candidate, кафедра политики и международных отношений, Школа социальных наук, Университет Абердина, Великобритания
t.agarin@abdn.ac.uk
- Вера Бороненко** Mg. оес., исследователь Института социальных исследований, Даугавпилсский университет, Латвия
vera.boronenko@du.lv
- Ольга Бычинская** Mg. оес., Служба государственных доходов, Рига, Латвия
- Анастасия Вилциня** Dr. оес., профессор кафедры экономики, Факультет экономики, Латвийский сельскохозяйственный университет, Латвия
anastasija.vilcina@llu.lv
- Владислав Волков** Dr. sc. soc., ассоциированный профессор, директор Института социальных исследований, Даугавпилсский университет, Латвия
vladislavs.volkovs@du.lv
- Виктор Воронов** Dr. phil., Dr. sc. soc., ведущий исследователь Института социальных исследований, Даугавпилсский университет, Латвия
viktor.voronov@du.lv
- Лилия Горбачевич** Dr. phil., доцент кафедры социологии, Факультет социальных наук, Даугавпилсский университет, Латвия
sk@du.lv
- Яцек Курчевский** Dr. habil., профессор кафедры социологии обычая и права Института прикладных социальных наук Варшавского Университета, Польша
j.kurczewski@isns.uw.edu.pl
- Инга Островска** Mg. paed., лектор, Факультет социальных наук, кафедра социологии, Даугавпилсский университет, Латвия
intinsho@inbox.lv
- Пиркко Питканен** PhD, профессор политики образования и мультикультурного образования кафедры образования Университета Тампере, Финляндия
- Юсси Ронкайнен** Lic. soc. sc., исследователь кафедры социологии и социальной политики Университета Йюэнсу, Финляндия
jronkain@cc.joensuu.fi
- Карина Стадника** магистрант, Факультет экономики и управления, Латвийский университет, Латвия
KSTADNIKA@lv.loreal.com
- Пайви Харинен** Dr. soc. sc., лектор кафедры социологии и социальной политики Университета Йюэнсу, Финляндия

Герберт Шуй

До отставки в 2005 г. был профессором экономики в Университете экономики и политики в Гамбурге, Германия, в настоящее время – член немецкого Парламента, представитель парламентской группы *Die Linke*

herbert.schui@t-online.de

Айя Эглите

Др. оес., ассоциированный профессор кафедры экономики, Факультет экономики, Латвийский сельскохозяйственный университет, Латвия

aija.eglite@llu.lv

AUTORU IEVĒRĪBAI

Žurnālā “Sociālo Zinātņu Vēstnesis” tiek publicēti oriģināli zinātniskie raksti sociālajās zinātnēs (socioloģijā, politikas zinātnē, ekonomikā, sociālajā psiholoģijā, tiesību zinātnē), kā arī zinātnisko pētījumu recenzijas, konferenču apskati, informācija par zinātnisko dzīvi. Redakcija rakstus pieņem angļu, latviešu un krievu valodā. Rakstu problemātika nav ierobežota.

Redakcijā raksts iesniedzams kopā ar atsauksmi, kuru gatavo nozares speciālists, kam ir zinātniskais grāds.

Žurnāla Redakcijas kolēģijā ir gan Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes zinātnieki un docētāji, gan arī vadošie pētnieki no Lielbritānijas, Vācijas, Polijas, Lietuvas, Norvēģijas, Zviedrijas, Krievijas un Baltkrievijas.

Redakcijā iesniegtie raksti tiek recenzēti. Atsauksmi par katru rakstu sniedz divi recenzenti, kā arī žurnāla redaktors. Redakcija ievēro autoru un recenzentu savstarpējo anonimitāti. Rakstu autoriem ir tiesības iepazīties ar recenzijām un kritiskām piezīmēm un, nepieciešamības gadījumā, koriģēt savus pētījumus, veikt tajos labojumus un grozījumus, par termiņu vienojoties ar redaktoru. Redakcijai ir tiesības veikt nepieciešamos stilistiskos labojumus, kā arī precizēt raksta zinātniskā aparāta noformējumu. Redakcijas izdarītie labojumi tiek saskaņoti ar autoru.

Raksti tiek vērtēti saskaņā ar pieņemtajiem zinātniskuma kritērijiem: pētījuma atbilstība mūsdienu teorētiskajam līmenim izvēlētajā problēmas izpētē; pietiekama empīriskā bāze, empīriskā materiāla oriģinalitāte; hipotēžu, atziņu un rekomendāciju oriģinalitāte un novitāte; pētāmās tēmas aktualitāte. Tiek vērtēta arī izklāsta loģika un saprotamība. Atlasot rakstus publicēšanai, priekšroka tiek dota fundamentālas ievirzes pētījumiem.

Redakcija honorārus nemaksā, manuskriptus un disketes (vai CD) atpakaļ neizsniedz.

Raksta manuskripta noformēšana

Raksti, kuru noformēšana neatbilst prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 0,75 – 1,5 autorloksnes (30000–60000 zīmju, atstarpes ieskaitot).

Raksta manuskripts iesniedzams datorizdrukā divos eksemplāros A4 formātā, pievienojot disketi (vai CD), vai pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*WinWord 2000/XP*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija (800–1500 zīmju). Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību).

Raksta kopsavilkums: 2000–3000 zīmju. Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jāsa-gatavo angļu un (vai) krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un (vai) krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu un (vai) angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties ar attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālistu – valodas nesēju. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietošanas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tāda veida materiāliem jānorāda kārtas numurs un virsraksts.

Bibliogrāfija (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi šādi:

Monogrāfijas (grāmatas un brošūras):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Raksti krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Raksti žurnālos:

Bela, B. (1997) "Identitātes daudzvalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos." *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6: 112–129.

Шмитт К. (1992) "Понятие политического." *Вопросы социологии*, № 1: 37–67.

Raksti laikrakstos:

Strazdiņš, I. (1999) "Matemātiķi pasaulē un Latvijā." *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materiāli no interneta:

Soms, H. "Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati." <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Bibliogrāfija sakārtojama autoru uzvārdu vai iespieddarbu nosaukumu alfabēta (sākumā – latīņu alfabēta, nešķirojot pēc valodām; beigās – kiriliskā alfabēta) secībā.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

“Social Sciences Bulletin” publishes original research papers on the problems of social sciences (sociology, political sciences, economics, social psychology, law), as well as review articles, information on conferences and scientific life. The Editorial Board accepts articles in English, Latvian, and Russian. The scope of problems of articles is not limited.

The articles are to be submitted together with the review, which should be prepared by the expert of appropriate social science branch.

In the Editorial Board of the magazine there are both scientists of the Faculty of Social Sciences of Daugavpils University and researchers from Great Britain, Germany, Poland, Lithuania, Norway, Sweden, Russia, and Belarus.

The articles submitted to the Editorial Board are reviewed by two reviewers and the editor. The Editorial Board observes mutual anonymity of the authors and the reviewers. The authors have a right to get acquainted with the reviews and the critical remarks (comments) and, if it is necessary, they may make some changes, coming to an agreement about the terms with the editor. The Editorial Board has a right to make necessary stylistic corrections, change the layout of the scientific paper to come to the uniformity of the layout. The corrections made by the Editorial Board will be agreed with the author.

The articles are evaluated according to the adopted scientific criteria: correspondence of the research to the present-day theoretical level in the domain of the chosen problem; sufficient empirical basis; originality of empirical material; originality of hypotheses, conclusions, and recommendations; topicality of the subject investigated. The logics and clearness of the exposition is evaluated as well. Preference is given to fundamental studies.

The Editorial Board does not pay royalties; manuscripts and diskettes (or CDs) are not given back.

Layout of Manuscripts

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 30,000 – 60,000 characters with spaces.

Manuscript should be submitted in two Word-processed and fully formatted copies of A4 paper, attaching a diskette (CD) or by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font (*WinWord 2000/XP*); font size – 12, line spacing – 1.5. Text should be aligned 3.5 cm – from the left side, 2.5 – from the right side, 2.5 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Annotation: in the beginning of the article (after the heading), the informative annotation (800–1,500 characters) is located. In the annotation, the purpose and tasks of the paper are underlined, the research problem is formulated, the novelty of research is marked and the main conclusions are represented. In the separate paragraph, the key words (terms, in which the essence of questions considered) should be given.

Summary: 2,000–3,000 characters. Articles in Latvian should contain a summary in English and (or) Russian; articles in English should be provided with a summary in Latvian and (or) Russian; articles in Russian should contain a summary in Latvian and (or) English.

Language of article: literal, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article (references and notes, bibliography, tables, schemes, diagrams, charts, etc.). References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams, and other illustrative materials should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles.

Bibliography should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Articles in collections:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Articles in magazines:

Bela, B. (1997) "Identitātes daudzums Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos." *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6: 112–129.

Шмитт К. (1992) "Понятие политического." *Вопросы социологии*, № 1: 37–67.

Articles in newspapers:

Strazdiņš, I. (1999) "Matemātiski pasaulē un Latvijā." *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materials from the Internet:

Soms, H. "Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati." <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Bibliography should be compiled in the alphabetic order according to the authors' names or to the titles (at the beginning – in the Latin alphabet, at the end – in the Cyrillic alphabet).

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ

В журнале «Вестник социальных наук» публикуются оригинальные научные статьи по проблемам социальных наук (социологии, политических наук, экономики, социальной психологии, юриспруденции), а также рецензии на научные исследования, обзоры конференций, информация о научной жизни. Редакция принимает статьи на английском, латышском и русском языке. Проблематика статей не ограничивается.

Статьи представляются в редакцию вместе с рецензией, которую должен подготовить специалист соответствующей отрасли, имеющий научную степень.

В редколлегию журнала входят как ученые и преподаватели факультета социальных наук Даугавпилсского университета, так и ведущие исследователи из Великобритании, Германии, Польши, Литвы, Норвегии, Швеции, России и Беларуси.

Статьи, представленные в редакцию журнала, рецензируются. Отзыв о каждой статье дают двое рецензентов, а также редактор журнала. Редакция соблюдает принцип анонимности авторов и рецензентов. Авторы статей имеют право ознакомиться с рецензиями и критическими замечаниями рецензентов и, в случае необходимости, внести исправления и изменения в свои исследования, причем срок внесения корректировок должен согласовываться с редактором. Редакция сохраняет за собой право внести в статью необходимые стилистические исправления, а также изменения в оформление научного аппарата с целью достижения его единообразия. Исправления, произведенные редакцией, согласуются с автором.

Статьи оцениваются в соответствии с критериями научности: соответствие современному теоретическому уровню в изучении выбранной проблемы; достаточная эмпирическая база; оригинальность эмпирического материала; новизна и оригинальность гипотез, положений, рекомендаций; актуальность темы исследования. Оценивается также сама логика и ясность изложения. При отборе статей для публикации преимущество дается исследованиям фундаментального характера.

Редакция гонорары не выплачивает, рукописи и дискеты (или CD) не возвращает.

Оформление рукописи статьи

Статьи, оформление которых не будет соответствовать данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объем статьи: 0,75 – 1,5 авторских листа (30000 – 60000 знаков, включая пробелы).

Рукопись статьи должна быть представлена на дискете и в компьютерной распечатке (формат А4) в двух экземплярах (или по электронной почте). Текст набирается шрифтом *Times New Roman (Win Word 2000/XP)*; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1,5. Поля слева – 3,5 см, справа – 2,5 см, сверху и снизу – 2,5 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Аннотация статьи: в начале статьи, сразу же после заголовка, помещается информационная аннотация (800–1500 знаков). В аннотации указывается цель и задачи статьи, формулируется исследовательская проблема, отмечается новизна исследования и представляются главные выводы. В отдельном абзаце приводятся ключевые слова (термины, в которых наиболее адекватно может быть выражена сущность вопросов, рассмотренных в статье).

Резюме: 2000–3000 знаков. Статьи на латышском языке сопровождаются резюме на английском и (или) русском языке; статьи на английском языке – резюме на латышском и (или) русском языке; статьи на русском языке – резюме на латышском и (или) английском языке.

Язык статьи: литературный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи (ссылки и примечания, библиография, таблицы, схемы, диаграммы, графики и т.д.). Ссылки располагаются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм и других иллюстративных материалов должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также должна указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография (список использованных в статье печатных работ) должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Статьи в сборниках:

Turner, R. H. (1990) “A Comparative Content Analysis of Biographies.” In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Статьи в журналах:

Bela, B. (1997) “Identitātes daudzbalisība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos.” *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr.5/6: 112–129.

Шмитт К. (1992) “Понятие политического.” *Вопросы социологии*, № 1: 37–67.

Статьи в газетах:

Strazdiņš, I. (1999) “Matemātiķi pasaulē un Latvijā.” *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Материалы в Интернете:

Soms, H. “Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati.” <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий авторов или названий печатных работ. В начале списка указываются работы, названия которых даны латинским шрифтом (без деления по языкам), затем – кириллицей.

Sociālo Zinātņu Vēstnesis
2007 2 (6)

Maketētāja Marina Stočka

Iespiests SIA «Madonas poligrāfists» –
Saieta laukumā 2a, Madona, LV-4801, Latvija.